

Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
Педагогічний інститут
Кафедра педагогіки імені Богдана Ступарика

Т.К. Завгородня
Л.М. Прокопів
І.В. Стражнікова

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Івано - Франківськ - 2014

ББК.74.03я73я

Завгородня Т.К. Історія педагогіки: навчально-методичний посібник / Т.К.Завгородня, Л.М.Прокопів, І.В.Стражнікова. - Івано–Франківськ, 2014. – 160 с.

Рецензенти:

М. М. Чепіль

доктор педагогічних наук, професор,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Н. В.Слюсаренко

доктор педагогічних наук, професор,
Херсонський державний університет

Рекомендовано до друку Вченою радою

Педагогічного інституту

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Протокол № 4 від 27 грудня 2012 р.)

У посібнику обґрунтовано мету, завдання вивчення курсу «Історія педагогіки», запропоновано опис навчальної дисципліни, її структуру, подані на допомогу студенту до вивчення теоретичного матеріалу, розроблені практичні заняття.

Особливий наголос у посібнику зроблено на самостійну роботу студентів, рекомендації щодо виконання самостійних завдань, завдання для вивчення документів та першоджерел.

Адресується студентам заочної форми педагогічних ВНЗ, викладачам вищих навчальних закладів педагогічного спрямування.

ISBN

©Завгородня Т.К., 2014 р.

©Прокопів Л.М., 2014 р.

©Стражнікова І.В., 2014 р.

ВСТУП

XXI століття передбачає формування фахівця не лише компетентнісного, а й духовно багатого.

Участь вищої освіти України в Болонському процесі налаштовує спрямування навчальних курсів у напрямі стимулювання, розвитку особистісно-творчої функції одержання знань, їх самостійності і мобільності, можливості вибору в процесі професійно-особистісного навчання, контролю і самоконтролю, саморозкриття фахівця.

У системі підготовки освітніх кадрів у галузі «Педагогічної освіти» історія педагогіки займає провідне місце, адже є важливою складовою формування цілісного уявлення майбутнього педагога про свою професійну діяльність.

Історія педагогіки нагромадила великі знання про розвиток педагогічних ідей у сфері виховання, починаючи з давніх часів. Поглиблені історико-педагогічні знання сьогодні необхідні кожному вчителю. Вивчення історії педагогіки сприяє підвищенню обізнаності студентів з історії розвитку обраної спеціальності, розумінню еволюції педагогічної думки, ознайомленню з педагогічною спадщиною відомих в галузі освіти й виховання дітей.

Відповідно до змін, які відбуваються у вищій школі, з'явилась гостра необхідність удосконалення викладання курсу історії педагогіки. У центрі уваги тих, хто вивчає курс «Історії педагогіки», повинні бути зв'язки між педагогічними ідеями видатних теоретиків та практиків, наступність та інновації у розробці та реалізації педагогічних ідей. Актуальним є проблемний виклад матеріалу, індивідуально-творчий підхід до вивчення курсу.

У посібнику, рекомендованому для студентів заочної форми навчання подані тематика лекційного матеріалу, методичні рекомендації до підготовки до практичних занять та самостійної роботи.

Методичні рекомендації до курсу були розроблені з використанням матеріалів авторитетних джерел з історії зарубіжної та української педагогіки, зокрема підручників та посібників І. Зайченка, В.Кравця, М. Левківського, О. Любара, О. Мешко, Г. Мешко, А. Павленко, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської, Д. Федоренка, М. Ярмаченка, О. Янкович, В. Ярошук та інших.

Теоретичні положення курсу та рекомендації щодо вивчення основних тем викладені у вигляді конспект-схем. При розробці самостійних занять особливу увагу приділено формуванню пізнавальної активності студентів, прищепленню зацікавленості історико-педагогічною проблематикою, формуванню вмінь та навичок порівнювати та роз'яснювати взаємозв'язки між педагогічними явищами та фактами.

Творчі завдання, що супроводжують практичні заняття, спрямовані на активну пошукову роботу студентів.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета навчальної дисципліни «Історія педагогіки»:

забезпечити засвоєння студентами закономірностей історичного розвитку школи й освіти у провідних державах світу та в Україні, особливостей становлення та суті основних педагогічних теорій на різних етапах суспільного поступу.

Завдання викладання дисципліни:

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні:

знати:

- провідні ідеї європейської педагогічної думки;
- особливості формування та сутність педагогічної теорії і шкільної практики в Україні від найдавніших часів до наших днів;
- положення педагогічної спадщини найвідоміших зарубіжних, вітчизняних та донедавна замовчуваних теоретиків і практиків українського шкільництва;
- умови та шляхи розбудови національної системи освіти й виховання в незалежній Українській державі.

вміти:

- конкретно-історично підходити до аналізу педагогічних явищ і фактів;
- визначати положення педагогічної теорії та практики, які сприяють розвитку педагогічного мислення, підвищенню педагогічної культури, зростанню педагогічної майстерності;
- критично переосмислювати та творчо реалізувати традиції зарубіжної та української педагогічної думки в практиці самостійної педагогічної (психолого-педагогічної) діяльності та розбудови національної системи освіти й виховання.

Мета проведення лекцій.

- ознайомити студентів із провідними тенденціями в розвитку зарубіжної та української школи й педагогічної думки, особливостями їх формування, з теоретико-методичними засадами українського шкільництва в різні періоди його функціонування, з положеннями педагогічної спадщини найвидатніших представників європейської й української педагогіки.

Завдання проведення лекцій.

У результаті проведення лекцій студенти повинні:

знати:

- закономірності становлення і розвитку зарубіжної та української школи й педагогічної думки;
- специфіку формування теорії та практики освіти й виховання на різних етапах розвитку українського суспільства;
- провідні положення європейської та української педагогіки і практики освіти й виховання;

- особливості педагогічного процесу в умовах відродження та розбудови національної системи освіти в Україні.

вміти:

- визначати основні закономірності та специфіку суспільно-педагогічного процесу в зарубіжних державах і в Україні у різні періоди розвитку;
- виявляти провідні положення педагогічної теорії та освітньої практики;
-- відбирати позитивні педагогічні ідеї та виявляти можливості їх використання в практиці розбудови сучасної національної школи.

Мета проведення практичних занять:

-- озброєння студентів уміннями та навичками практичного застосування набутих у ході теоретичного курсу знань;
-- підготовка до застосування прогресивних педагогічних ідей у практиці самостійної педагогічної (психолого-педагогічної) діяльності;
-- ознайомлення з прогресивними ідеями, передовим досвідом практичної педагогічної діяльності педагогів України, української діаспори та зарубіжжя на сучасному етапі історичного розвитку.

Завдання проведення практичних занять.

У результаті проведення практичних занять студенти повинні:

знати :

- спадщину минулого та досягнення сучасної педагогічної теорії та практики освіти й виховання;
-- зміст, провідні педагогічні ідеї зарубіжної та української педагогіки і школи від найдавніших часів до сучасності;
-- найефективніші педагогічні системи;
- найбільш доцільні шляхи та способи розбудови національної освіти й виховання, методи, засоби національного виховання дітей.

вміти :

-- трансформувати теоретичні знання в практичні уміння та навички педагогічної діяльності;
-- аналізувати й узагальнювати кращі здобутки зарубіжної та національної освіти й педагогічної думки;
-- вибрати з минулого й сучасного педагогічного досвіду найбільш доцільні, такі, що відповідають традиціям, особливостям і умовам роботи навчальних закладів різних регіонів України, форми, методи та прийоми освітньо-виховної діяльності;
-- самостійно працювати над основною й додатковою літературою, системою завдань і контрольних запитань з різних тем курсу

**ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ ГОДИН З КУРСУ «ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ»
(ЗАОЧНА ФОМА НАВЧАННЯ)**

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	заочна форма					
	усього	у тому числі				
л		п	лаб	інд	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7
Модуль 1						
Змістовий модуль 1. Історія педагогіки у зарубіжних країнах						
Тема 1. Історія педагогіки: зміст та основні поняття.	5	1				4
Тема 2. Виховання, школа і зародження педагогічної думки в державах Стародавнього Світу	6		2			4
Тема 3. Розвиток школи, виховання і педагогічних ідей в епоху Середньовіччя	6	2				4
Тема 4. Педагогічна система Яна Амоса Коменського	6		2			4
Тема 5. Шкільництво та педагогічна думка країн Європи у XVII-XVIII ст.	6	2				4
Тема 6. Розвиток школи і педагогіки у країнах Західної Європи у XIX ст.	5	1				4
Тема 7. Реформаторська педагогіка зарубіжних країн у кінці XIX — XX ст.	5	2				3
Разом за змістовим модулем 1	39	8	4			27
Змістовий модуль 2. Історія педагогіки в Україні						
Тема 8. Виховання, школа і педагогічна думка у стародавніх слов'ян та Київській Русі	6		2			4
Тема 9. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні в період піднесення національно-визвольного руху (XVI — перша пол. XVIII ст.).	6	2				4
Тема 10. Розвиток української педагогіки й шкільництва у другій половині XVIII — першій половині XIX ст.	8	2				6
Тема 11. Розвиток української педагогіки й шкільництва у другій половині XIX — на поч. XX ст.	8	2				6
Тема 12. Розвиток освіти й шкільництва в Україні у XX ст.	8		2			6
Тема 13. Відродження національної системи виховання, школи і педагогіки в період становлення незалежної України.	6	2				4
Разом за змістовим модулем 2	42	8	4			30
Усього годин	81	16	8			57

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Історія педагогіки: зміст та основні поняття. Значення, предмет, завдання та структура навчального курсу «Історія педагогіки». Принципи історії педагогіки. Джерела історії педагогіки. Основні теорії походження виховання. Особливості виховання на різних етапах розвитку первісного суспільства.

Тема 2. Виховання, школа і зародження педагогічної думки в державах Стародавнього Світу. Виховання та навчальна практика у країнах Стародавнього Сходу. Виховання й шкільна освіта в державах Стародавньої Греції. Освіта епохи еллінізму. Зародження педагогічної теорії у філософських вченнях древньогрецьких мислителів. Виховання, школа і педагогічна думка у Стародавньому Римі. Педагогічні ідеї М.Ф.Квінтіліана.

Тема 3. Розвиток школи, виховання і педагогічних ідей в епоху Середньовіччя і Відродження. Особливості освітньо-виховної практики та педагогічної думки в епоху Середньовіччя. Схоластика і її вплив на зміст і методику навчання. Розвиток університетської освіти в епоху Середньовіччя. Школа і педагогічна думка у Європі в епоху Відродження. Реформація. Єзуїтське виховання

Тема 4. Педагогічна система Яна Амоса Коменського. Практична і теоретична діяльність. Формування й основні риси світогляду. Загальнопедагогічні ідеї. Вчення Я.А.Коменського про школу. Організація навчання. Обґрунтування класно-урочної системи. Дидактичні погляди Я.А.Коменського. Вимоги до підручників. Підручники Я.А.Коменського. Питання виховання та шкільної дисципліни у працях Я.А.Коменського. Я.А. Коменський про вчителя.

Тема 5. Шкільництво та педагогічна думка країн Європи у XVII-XVIII ст. Англійська педагогіка XVII ст. Педагогічна концепція Дж.Локка. Французьке просвітництво XVIII ст. Педагогічна теорія Ж.-Ж.Руссо. Проблеми народної освіти у період французької революції кін. XVIII ст. Народна освіта у країнах Західної Європи XVII-XVIII ст. Моніторіальна система Белл-Ланкастера.

Тема 6. Розвиток школи і педагогіки у країнах Західної Європи у XIX ст. Педагогічні погляди і діяльність Й.Песталоцці. Педагогічна система А.Дістервега. Педагогічна теорія Й.Гербарта. Педагогічні погляди і діяльність соціалістів-утопістів Р.Оуена та Ш.Фур'є. Педагогічне вчення Ф.Фребеля. Прогресивна педагогіка Росії у XIX- поч. XX ст.

Тема 7. Реформаторська педагогіка зарубіжних країн у кінці XIX — XX ст. Нові тенденції у педагогічній теорії і практиці зарубіжних країн у кін. XIX – поч. XX ст. Характеристика основних наукових напрямків у зарубіжній реформаторській педагогіці кін. XIX – XX ст. Педагогіка «вільного виховання». Експериментальна педагогіка. Педологія. Педагогіка прагматизму.

Педагогіка «громадянського виховання» і «трудової школи». Теорія «нового» виховання і «нових шкіл». Гуманістична педагогіка Януша Корчака.

Тема 8. Виховання, школа і педагогічна думка у стародавніх слов'ян та Київській Русі. Виховання дітей у східних слов'ян. Виникнення й розвиток письма у східних слов'ян. Велесова книга – перший український літопис. Розвиток освіти й шкільництва в Київській Русі. Педагогічна думка Київської Русі. Розвиток шкільництва в Галицько-Волинській державі.

Тема 9. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні в період піднесення національно-визвольного руху (XVI — перша пол. XVIII ст.).

Загальна характеристика розвитку шкільництва. Виникнення і розвиток братських шкіл в Україні. Зародження вищої освіти в Україні. Перші вищі навчальні заклади в Острозі і Києві. Розвиток шкільництва на терені Запорозької Січі. Особливості розвитку освіти Лівобережної і Правобережної України у 2 пол. XVII- 1 пол. XVIII ст. Розвиток педагогічної думки.

Тема 10. Розвиток української педагогіки й шкільництва у другій половині XVIII — першій половині XIX ст. Система освіти в Україні під Російською імперією. Розвиток освіти на Правобережній та Західній Україні. Розвиток педагогічної думки у другій половині XVIII — першій половині XIX ст.

Тема 11. Розвиток української педагогіки й шкільництва у другій половині XIX — початку XX ст. Освіта на територіях підросійської України. Освіта на західноукраїнських землях. Боротьба українського народу за національну освіту й рідну мову в школі. Розвиток педагогічної думки. Педагогічна система Костянтина Дмитровича Ушинського. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди діячів української революції (М. Грушевський, І. Стешенко, С. Русова). Педагогічні погляди і діяльність П. Блонського.

Розвиток педагогічної освіти в Галичині /кінець XIX – поч. XX ст. Ідея національної школи в педагогічній думці Галичини кінця XIX –поч. XX ст. Роль професійних учительських товариств у розвитку українського шкільництва в краї на початку XX ст. Роль товариства «Просвіта» у розвитку українського шкільництва в краї. Товариство «Рідна школа» і розвиток національного шкільництва в Галичині.

Тема 12. Розвиток освіти й шкільництва в Україні у XX ст.

Шкільництво в Українській державі 1917-1919 рр. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди діячів української революції. Педагогічна діяльність і теоретична спадщина А.Макаренка. Педагогічна спадщина Г.Ващенко. Педагогічна діяльність і теоретична спадщина В.Сухомлинського.

Тема 13. Розвиток української педагогічної науки у другій половині XX ст. і у період становлення незалежної України

Демократизація суспільного життя в Україні у середині 80-х років, відродження національної школи. Закон України «Про освіту». Концепція середньої загальноосвітньої школи в Україні. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). Відродження національної системи виховання, школи і педагогіки в період становлення незалежної України

ТЕМИ, ЯКІ ВІНОСЯТЬСЯ НА САМОСТІЙНЕ ОПРАЦЮВАННЯ

№ з/п	Назва теми, питання для самостійного опрацювання	заочна форма
1	Історія педагогіки: зміст та основні поняття. Суть народної педагогіки як науки. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку.	4
2	Виховання, школа і зародження педагогічної думки в державах Стародавнього Світу. Перші навчальні заклади Стародавнього Китаю. Давньогрецькі вчені-філософи. Аналіз праці М.Ф.Квінтіліана «Про виховання оратора».	4
3	Розвиток школи, виховання і педагогічних ідей в епоху Середньовіччя і Відродження. Схоластика. Перші університети в Європі. Гуманістичні ідеї Ф.Рабле, М.Монтеня, Е.Роттердамського.	4
4	Педагогічна система Яна Амоса Коменського Науково-педагогічний доробок Я.А. Коменського. Я.А.Коменський і Україна.	4
5	Шкільництво та педагогічна думка країн Європи у XVII-XVIII ст. Педагогіка епохи просвітництва та періоду становлення капіталізму. Шкільна освіта в Англії в XVII–XVIII ст.	4
6	Розвиток школи і педагогіки у країнах Західної Європи у XIX ст. Утопічна педагогіка XIX ст. Прогресивна педагогіка Росії у XIX- поч. XX ст.	4
7	Реформаторська педагогіка зарубіжних країн у кінці XIX — XX ст. Школа і педагогіка в високорозвинених країнах світу після Другої Світової війни (1945–2009 рр.)	3
8	Виховання, школа і педагогічна думка Київської Русі Освіта до часу хрещення України-Русі. Українська мова в Київській Русі. Порівняльний аналіз систем виховання й освіти в Київській Русі та в країнах середньовічної Європи.	4
9	Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні в період піднесення національно-визвольного руху (XVI — перша пол. XVIII ст.). Перші навчальні книги. Українське книгодрукування. Розвиток гуманістичної педагогічної думки вчителями братських шкіл (К.Ставровецький, Л.Зизаній, П.Беринда, І.Борецький, Г.Смотрицький, М.Смотрицький та ін.). Школи в Запорізькій Січі. Провідні діячі та випускники Києво-Могилянської академії	4

	(П.Могила, І.Галятовський, І.Гізель, Л.Баранович та ін.).	
10	<p>Розвиток української педагогіки й шкільництва у другій половині XVIII — першій половині XIX ст.</p> <p>Особливості розвитку школи на західноукраїнських землях наприкінці ХУШ – на поч. XIX ст. Розвиток вищої освіти на українських землях наприкінці ХУШ ст. – в першій половині XIX ст. (Львівський, Харківський, Київський університети) Освітні програми «Руської трійці».</p> <p>Педагогічні погляди та просвітницька діяльність видатних діячів другої половини XIX- початку XX ст.(Б.Грінченко, Х.Алчевська, М.Коцюбинський, Леся Українка, С.Васильченко та ін.)</p>	6
11	<p>Розвиток української педагогіки й шкільництва у другій половині XIX — на поч. XX ст.</p> <p>Просвітницька діяльність і педагогічні погляди О.Духновича.</p> <p>Діяльність громадських товариств у царині освіти та шкільництва на початку XX ст. Розвиток педагогічної думки в Галичині в кінці XIX – на поч. XX ст. Діяльність Краєвого шкільного союзу на поч. XX ст. Розвиток педагогічної освіти в Галичині /кінець XIX – поч. XX ст. Ідея національної школи в педагогічній думці Галичини кінця XIX – поч. XX ст. Роль професійних учительських товариств у розвитку українського шкільництва в краї на початку XX ст. Роль товариства «Просвіта» у розвитку українського шкільництва в краї. Товариство «Рідна школа» і розвиток національного шкільництва в Галичині. Внесок духовенства у розвиток українського шкільництва в Галичині</p>	6
12	<p>Розвиток освіти й шкільництва в Україні у XX ст.</p> <p>Школа та освіта на українських землях в період Першої світової війни. Розвиток українського шкільництва у період між першою і другою світовими війнами. Українська школа в роки другої світової війни і в повоєнний час. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди діячів української революції. Педагогічна діяльність і теоретична спадщина А.Макаренка. Педагогічна спадщина Г.Ващенко. Педагогічна діяльність і теоретична спадщина В.Сухомлинського.</p>	6
13	<p>Розвиток української педагогічної науки у другій половині XX ст., відродження національної системи виховання, школи і педагогіки в період становлення незалежної України</p> <p>Школа, освіта й педагогічна думка в СРСР і Україні з 1946 по 1964 рр. Українці за кордоном. Відомі сучасні українські вчені-педагоги та їх внесок у розвиток педагогічної теорії і практики.</p>	4
	Разом	57

**НА ДОПОМОГУ СТУДЕНТУ:
ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ З КУРСУ
ТА ЗАВДАННЯ, ЯКІ ВІНОСЯТЬСЯ НА САМОСТІЙНЕ
ОПРАЦЮВАННЯ**

Тема 1. ВИХОВАННЯ У ПЕРВІСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

1. Предмет і головні завдання історії педагогіки як науки і навчальної дисципліни.

2. Основні методи досліджень в історії педагогіки. Джерела історичної педагогіки.

3. Основні теорії походження виховання

4. Особливості виховання на різних етапах розвитку первісного суспільства

На допомогу студенту

Перші два питання теми визначають предмет та завдання історії педагогіки як науки і як навчальної дисципліни, її наукове, пізнавальне, прогностичне значення, а також є концептуальними у відношенні до усього курсу. Студент повинен чітко зрозуміти такі поняття: предмет, завдання, методи, головні категорії історії педагогіки, джерела дослідження історико-педагогічної науки, а також меті вивчення цієї навчальної дисципліни. Вивчення першої теми передбачає одночасно кілька завдань. Окрім методологічних, пізнавальних характеристик виховання епохи необхідно засвоїти і згадати вже знайомі із суміжних дисциплін основні поняття, які стануть основоположними при розгляді даного і наступного матеріалу. Особливу увагу необхідно приділити зв'язку історії педагогіки з іншими науками.

3. Основні теорії походження виховання

При вивченні теми важливо звернути увагу на основні теорії походження виховання. Біологізаторська теорія (Г. Спенсер, Ш. Летурно). Виховання успадковане людьми з тваринного світу. Психологічна теорія (П. Монро) - в основі виховання лежить несвідоме інстинктивне прагнення дітей активно наслідувати дії старших. Релігійна концепція (К. Шмідт) в основу кладе твердження, що Бог, створивши людину, наділив її особливим даром – умінням виховувати. Представники трудової теорії (Ф. Енгельс, Л. Морган) стверджують, що поштовхом до виникнення виховання в людському суспільстві було виробництво найпростіших знарядь праці.

Доречним у даному аспекті є думка, що виховання невіддільне від людського суспільства і притаманне йому з самого початку його існування, виникло як наслідок потреби у передачі наступним поколінням нагромадженого виробничого, соціального і духовного досвіду.

2. Особливості виховання на різних етапах розвитку первісного суспільства

Висвітлюючи дане питання доречно з'ясувати, що стало поштовхом до виникнення виховання в людському суспільстві, простежити особливості розвитку виховання в період первісного ладу, поділяючи його на три періоди: первісне стадо, родова община, розклад первісного ладу. За первісного стада ніяких організованих форм виховання ще нема. Не існує диференціації напрямів виховання (морального, трудового, тим більше інтелектуального). Виховання відбувається стихійно і обмежується прямим відтворенням суспільного досвіду. Епоха родового устрою характеризується значним розширенням суспільного досвіду та перетворенням людських стад у роди, племена.

Первісна родова сім'я спочатку ділилася на три вікові групи: перша – діти і підлітки; друга – дорослі, повноправні учасники життя і праці; третя – люди похилого віку, старики. Для багатьох первісних родів перехід у групу дорослих супроводжувався «ініціацією» (інституалізована форма виховання дітей) - система випробувань та церемонія посвяти підлітків у повноправні члени колективу, чому передувала тривала спеціальна підготовка. Мета виховання на даному етапі полягала у передачі підростаючому поколінню трудових навичок, релігійних уявлень, традицій, звичаїв, обрядів.

Єдиною виховною інституцією була община. Функція вихователя поступово закріпилася за стариками. Виховання здійснювалося шляхом прямого включення дітей у конкретні види трудової діяльності дорослих і мало практичний характер.

На останніх етапах матріархату з'явилися перші в історії заклади для життя і виховання підростаючих людей – «будинки молоді».

Вершиною первіснообщинної культури стала писемність (піктографічне письмо) - спосіб передачі інформації за допомогою спеціальних малюнків.

До перших спеціально організованих форм виховання належать: дитячі ігри, традиції, звичаї, ритуали, обряди, ритуалізовані обряди, усна творчість первісних людей. Особливе значення надавалося дотриманню заборон — табу.

Епоха розкладу первісного ладу характеризувалася виникненням сусідських общин, поступовим встановленням патріархальних суспільних стосунків і моногамної сім'ї, становим і майновим розшаруванням суспільства. Виховання у цей час починає складатися як особлива суспільна функція і набирає деяких організованих форм. Разом з первісною общиною ще одним виховним інститутом стає сім'я. На перший план виходить станovo-сімейне виховання. Поступово виховання все більше втрачає свій природовідповідний характер.

Розширюються релігійні уявлення людей, зростають відомості з астрономії, історії, медицини, ускладнюється досвід виконання сільськогосподарських робіт. Розумове виховання стає монополією панівної групи людей, оскільки саме в їхніх руках зосереджувалися такі знання. Все це також

привело до появи людей, для яких виховання стає сферою їхньої професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1; 8; 14; 16; 23;32; 34

Додаткова

7; 11; 14;25, інформаційні ресурси

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Опрацювати питання

1. Суть народної педагогіки як науки.
2. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення народної педагогіки як науки.
2. У чому відмінність між етнопедагогікою та народною педагогікою?

Завдання для вивчення документів та першоджерел:

1. Законспекуйте з книги М. Стельмаховича « Українська народна педагогіка» завдання, здобутки, ідеали народної педагогіки.
2. Випишіть кілька прислів'їв та приказок про виховання, освіту та навчання. Поясніть їх суть з точки зору педагогіки.

Тема 2. ПЕДАГОГІКА В ДЕРЖАВАХ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

1. Виховання та навчальна практика у країнах Стародавнього Сходу
2. Виховання й шкільна освіта в державах Стародавньої Греції. Освіта епохи еллінізму
3. Зародження педагогічної теорії у філософських вченнях древньогрецьких мислителів
4. Виховання, школа і педагогічна думка у Стародавньому Римі. Педагогічні ідеї М.Ф.Квінтіліана

На допомогу студенту

1.Виховання та навчальна практика у країнах Стародавнього Сходу

Досліджуючи особливості виховання та навчальної практики у країнах Стародавнього Сходу слід наголосити, що на цій території виховання чітко виділяється як самостійна соціальна функція суспільства.

Стародавній Схід (IV-I тисячол. до н. е., територія Південної Азії і частково у Північної Африки, у західній частині цієї території розташований Єгипет, на сході – Китай.

Розглядаючи даний матеріал студенти повинні зауважити, що древньосхідних країнах виховання виділяється як соціальна функція суспільства. У цей період появляються перші школи, письмо (шумерське, єгипетське, китайське і т. д.) та накопичення наукових знань.

Школи у Шумері виникли у середині III тисячол. до н. е. Шумери перетворили піктографічне письмо у клинопис - передача інформації за допомогою вертикальних і горизонтальних клиновидних рисок. Ця система письма була складною і налічувала біля 600 знаків.

Школи у шумерів виникали з метою підготовки писарів і називалися «будинки глиняних табличок», вчитель – «батько будинку глиняних табличок», учень – «син будинку глиняних табличок». Це тому, що писали шумери на глиняних табличках.

Школи у Єгипті виникли у III тис. до н. е. Приблизно тоді ж тут з'явилась і писемність. Єгиптяни використовували для письма папірус. Письмо було ієрогліфічним, тобто – «священним» (нараховувало близько 700 різних ієрогліфів).

Для студента важливо запам'ятати, що у Єгипті існували такі типи шкіл: двірцеві школи, школи для жерців, школи писарів, школи для службовців.

У школах для писарів учні спочатку вправлялися у письмі на глиняних табличках або навощених дощечках і тільки тоді, коли набували достатніх навичок, писали на папірусі. Писарі використовували спрощений варіант письма – ієратичне.

У школах для жерців вивчали ієрогліфічне письмо - священне. У цих школах передавали уміння відправляти релігійні культи, а також повідомляли відомості з математики, астрономії, географії і медицини, які трималися у таємниці від інших людей.

У II тис. до н. е. виникають навчальні заклади у Китаї. На рубежі II і I тис. до н. е. з'являються літописи на бамбукових і дерев'яних дощечках. Важливі документи з VIII ст. до н. е. записували на дорогому шовку. У I ст. китайці навчилися виготовляти папір.

У Китаї писали ієрогліфічним письмом (кілька десятків тисяч ієрогліфів). Навчання грамоти тривало багато років, було доступне лише дітям чиновників і багатіїв. Першими китайськими школами були общинні школи, які згодом поділялися на центральні і місцеві. Для підготовки різних чиновників відкривалися спеціальні навчальні заклади: юридичні, математичні, медичні, художні. З розвитком науки у Китаї виникають вищі аристократичні школи, де навчали, ораторському мистецтву, філософії, релігійної моралі, астрономії, медицини тощо. Крім державних існували також приватні школи. Першу приватну школу відкрив Конфуцій. Основу навчання складали «шість мистецтв»: стрільба з лука, управління конем, музика, письмо, арифметика, етикет. Вивченню письма і рахунку не надавали такого особливого значення як всім іншим дисциплінам. На рубежі I і II ст. н. е. у Китаї вперше було запроваджено систему державних екзаменів на зайняття державних посад: хто хотів у майбутньому стати вченим або чиновником, повинен був скласти ряд екзаменів впродовж кількох років.

Школи в Індії виникли у II тис. до н. е. Про їх існування свідчать пам'ятки релігійної індійської літератури Веди. Вони були складені санскритом – стародавньою індійською мовою. Поширеними у III ст. до н. е. були алфавіти –

кхарошті та брахмі. Писали в Індії на пальмовому листі, внутрішній стороні берести. У Ведах збереглися відомості про школи для двох вищих станів («варни»): школи брахманів та школи кшатріїв. Навчання у школі тривало 10-12 р. Для учня день розподілявся на дві частини. Частина дня виділялася для виконання різних господарських обов'язків у домі вчителя, обумовлених при вступі дитини до школи. Інша частина дня призначалася для шкільних занять. Заняття полягали, у заучуванні напам'ять віршів, гімнів й інших релігійних текстів. У древньоіндійських школах вивчалися: граматики, література, математика, історія, медицина, етика, танці, музика, філософія, красномовство.

2. Виховання й шкільна освіта в державах Стародавньої Греції.

Аналіз виховання й шкільної освіти в античному світі слід розпочати з держав Стародавньої Греції (VI-IV ст. до н. е). До нашого часу дійшли найбільш відомі системи навчання і виховання тогочасної Греції: спартанська (Спарта – головне місто Лаконії) й афінська (Афіни – головне місто Аттики).

Для студента важливо визначити спільні і відмінні риси цих систем. До спільних, зокрема належали: виховання призначалися тільки для заможного повноправного населення, яке зневажливо ставилось до фізичної праці.

Студентам варто знати особливості спартанської і афінської виховних систем (витоки ідеї гармонійно розвиненої особистості, принцип агоністики, платні заклади: мусичні школи і гімнастичні (палестри); гімнасії і ефебії як суспільні навчальні заклади).

Аналізуючи виховну систему Спарти, слід наголосити, що завданням виховання, яке носило військово-фізичний характер, виступала підготовка мужнього, фізично розвинутого, здорового, загартованого і витривалого воїна – захисника земельної аристократії. Виховання було жорстко контрольованим державою. Новонароджених оглядали у спеціальному місці, що називалося лесха. Здорові діти поверталися батькам, хворі викидалися у прірву.

Система навчання у Спарті була такою:

До 7 років здійснювалося сімейне виховання.

З 7 і до 18 років - перебування (лише хлопчики) в агелах (спеціальні заклади інтернатного типу)

18 до 20 років - військовою службою, переходили у групу ефебів («ефебія» – молода людина, молодість). Після військової служби юнаки ставали повноправними громадянами Спарти.

Громадянське повноліття наступало у 30 років. Залежно від року навчання дітей в агелах ділили на окремі загони. Керівник агелу – пейдон. До виховної діяльності залучалися юнаки віком 15-17 років (ірени).

Устрій життя в агелах був військовий. Все виховання спрямовувалося на вироблення беззаперечного послуху та витривалості. Найбільше уваги приділялося фізичному вихованню військово-гімнастичним вправам (біг, боротьба, метання диска і списа, прийоми кулачного бою тощо). До цього приєднувалися музика, спів і релігійно-обрядові танці. Мистецтво читати і писати офіційно не входило до змісту навчання.

Щодо розумового виховання в агелах, то найбільш важливим вважалося уміння юнаків коротко і влучно відповідати на запитання («лаконічна мова»).

З 15-річного віку юнаки отримували право носити зброю і приймати участь у нічних облавах на ілотів (рабів) - криптиях. Після кожного року навчання проводилися публічні випробування – агони.

Виховання дівчат у Спарті мало чим відрізнялося від виховання юнаків.

Слід обов'язково вернути увагу на важливу відмінність, що в Афінах система навчання і виховання прагнула до поєднання розумового, морального, естетичного та фізичного розвитку. Кінцевою метою виховання виступала «калокагатія» (внутрішня і зовнішня досконалість) - гармонійно розвинута особистість. Ідеальна людина – той, хто прекрасний тілом і душею.

Система виховання і навчання передбачала до 7 років для хлопчиків, а для дівчаток – до заміжжя, сімейне виховання. Виховання дівчаток було обмеженим і замкнутим. Вони перебували в окремих частинах житлових приміщень – гінекеях.

Хлопчики після 7 років починали відвідувати школу. Спеціально приставлений раб – педагог (з гр.: «пайс» – дитина, «аго» – веду за руку) проводив хлопців у школу з метою уникнення небажаних вуличних знайомств.

Школа («схоле») з грецької «спокій», «дозвілля». У подальшому цим словом називали бесіди філософів з учнями, згодом – шкільні заняття взагалі. Школи були приватними і платними. Існували мусичні (давали всебічний інтелектуальний розвиток) і гімнастичні (палестри) - формували культуру тіла. Мусична школи (7-16 р.); з 12-16 р. хлопчики паралельно вчилися у гімнастичній школі.

У (16-18 р.) забезпечені юнаки вступали до державних гімнасій – навчальних закладів підвищеного типу.

У 18-20 р. – освітній шлях закінчувався військовою службою - 2-річною ефебією

Мусична школа мала відділи – граматиста і кіфариста. Заняття проводили вчителі – дидаסקали («дидаско» – я вчу).

Зміст навчання у школі граматиста передбачав читання, письмо і рахунок. У процесі навчання грамоти застосовувався «буквоскладальний метод». Писали загостреними паличками – стилем по навощених дерев'яних дощечках. Вивчали чотири арифметичні дії. Цікавим був той факт, що цифри позначалися за допомогою букв алфавіту. У школі кіфариста працювали над літературною і музичною освітою. Частіше всього у школі навчали гри на лірі і кефалі.

Гімнастична школа – палестра – передбачала систему фізичних вправ, п'ятиборство, що включали: біг, боротьбу, стрибки, метання диска і метання списа. Крім цього, сюди входило і плавання. Учитель даної школи – педотриб – спеціаліст з усіх видів гімнастики.

Гімнасій – державний навчальний заклад підвищеного типу в Афінах. У V-IV ст. до н. е. тут нараховувалося три гімнасії, що утримувалися за державний рахунок: Лікей, Академія і Кіносарг. Тут вивчали філософію, політику, ораторське мистецтво, літературу, а також займалися гімнастикою.

Для глибшого розуміння процесів, що відбувалися в цей період, а студентам можна рекомендувати скласти таблицю

Особливості виховання в країнах стародавнього світу

Держава Стародавньої Греції	Система шкіл	Специфіка освіти й виховання	Спільні риси у вихованні
Спарта			
Афіни			

Важливе значення для вивчення має освіта епохи еллінізму (період з IV ст. до н.е. (з часу походів О.Македонського) до I ст. до н.е.). Необхідно відзначити роль навчальних дисциплін (граматика, діалектика, риторика а також арифметика, геометрія, астрономія, музика), що пізніше будуть оформлені у «сім вільних мистецтв», які стануть основою змісту підвищеної (середньої) освіти для усього європейського середньовіччя.

Варто зазначити, що у цей час грецька культура широко поширилася на території, завойованій О.Македонським. Афінська філософія, література і мистецтво поєднувалися з математикою, астрономією та природознавством. Центром цієї культури стало місто Олександрія. Тут була створена найбагатша бібліотека стародавнього світу, яка нараховувала до 700 тис. рукописних книг. У місті існували музей, обсерваторія, ботанічний сад, звіринець.

Освіта в епоху еллінізму була схожою з афінською, однак шкільна освіта із приватної поступово перетворюється у державну. Порушується гармонія розумової освіти і фізичного виховання. Фізичне виховання зазнало занепаду.

3. Зародження педагогічної теорії у філософських вченнях древньогрецьких мислителів.

У своїй роботі над темою студенти повинні з'ясувати особливості зародження педагогічної теорії та основних педагогічних ідеологів того часу. Було б доречно прочитати уривки праць філософів того часу.

Демокріт (460-370 рр. до н. е.). – філософ-матеріаліст, написав біля 70 творів, які збереглися лише уривками. Надавав вихованню (зовнішні впливи) провідну роль у розвитку людини.

Серед найголовніших впливів визначав: навчання, працю, позитивний приклад дорослих. Навчання філософ асоціює із складною трудовою діяльністю («Навчання виробляє прекрасні речі тільки на основі праці»). Він один з перших висловлює думку про виховання дитини у відповідності з її природою («принцип природовідповідності у вихованні»).

Важливими умовами досягнення результату у навчанні Демокріт називає знання внутрішнього світу дитини («Хто бажає вчити людину, яка високої думки про свій розум, той даремно витрачає час»).

Сократ (469-399 рр. до н. е.). Присвятив себе філософії та педагогічній діяльності. З філософської точки зору висловлював думку про неможливість для людського розуму пізнання світу та речей. Він переконував, що людина може пізнати тільки саму себе («Пізнай самого себе»). Вважав себе спеціалістом з етики. З етичних міркувань виводив мету виховання, яка полягає

в особистому моральному самовдосконаленні, звільненні інтелекту від усіх негативних зовнішніх впливів. Сократ користувався виключно усним методом викладу свого вчення. Головне завдання вчителя – викликати до існування кращі потаємні душевні сили вихованця. Вчительську діяльність називав «повивальним мистецтвом». Головні педагогічні принципи Сократа: відмова від примусу і насилля, визнання найбільш дійовим виховним засобом переконання.

Педагогічні ідеї Сократа («маєвтика», сократичний метод викладу (евристичну бесіду). Для даного методу характерними є: «сократова індукція» – система навідних запитань, відповідаючи на котрі співбесідник поступово переконується у неправильності раніше висловлених ним суджень («Я знаю, що я нічого не знаю»); «сократова іронія» – жартівливо спотворена позиція вчителя, яка підкреслює його удаване незнання обговорюваного питання на протипагу самовпевненості учня.

Платон (427-347 рр. до н. е.). Займався педагогічною діяльністю в Афінах, заснував Академію. Педагогічні погляди виклав у творах «Держава» і «Закони». Висунув і обґрунтував вчення про світ ідей. На його думку, ідеї – це більш досконалі форми буття, де перебуває людська душа до народження. Світ же речей є лише тінню світу ідей. Мета життя мудрої людини повинна полягати у розвитку здатності до воскресіння в її душі вроджених ідей (здатності безпосередньо споглядати ідеї). Обґрунтував систему освіти і виховання підростаючого покоління. Використав кращі, на його думку, моменти афінського і спартанського виховання: з першого взяв ідею гармонійного розвитку та систему шкіл, а з другого – досвід фізичного виховання. Мета виховання за Платоном – формування «і тіла і душі найпрекраснішими». Наполягав на державному, суспільному вихованні дітей. У зв'язку з цим Платон першим в історії прийшов до думки про необхідність запровадження державою дитячих дошкільних закладів.

З 7 до 18 років – державне мусичне і гімнастичне виховання. Діти віком 7-12 років відвідують державні школи, де їх навчають читанню, письму, лічбі, музиці і співів. Для підлітків 12-16 років існують школи-палестри, а для юнаків 16-18 років – гімназії. Молодь 18-20 років проходить військову підготовку в умовах ефебії. Ефебія – перехідна ланка до вищої освіти. Для найбільш здібних юнаків, яким уготовано бути філософами і правителями, існує вища освіта. Вона має два цикли: перший десятилітній (21-30 років), другий п'ятирічний (31-35 років). Вік 35-60 років для філософів Платоном визначається як підготовка до вступу у світ ідей і участь (до 50 років) в управлінні державою. Для представників третьої касти (ремісники і хлібороби) виховання здійснюється у процесі практичного життя. Платон негативно ставився до фізичної праці. Навчання, на його думку, не повинно носити трудового характеру. Особливо важливу роль у вихованні відводить грі дітей. «Ні одну науку вільна людина не повинна вивчати як раб, тому насильно не викладай дітям науки, а через гру». Арістотель (384-322 р. до н. е.). Філософ-діалектик, учень Платона. Арістотель багато років займався педагогічною діяльністю у

заснованій ним філософській школі «Лікей». Він виховував малолітнього майбутнього завойовника Олександра Македонського. Педагогічні ідеї мислителя викладені у його творах: «Політика», «Нікомахова етика», «Метафізика», «Про душу» та ін.

Він допускає одночасне і нероздільне існування матеріальних речей і нематеріальних ідей в єдиному світі. Арістотель розвинув вчення про людську душу, згідно з яким душа, що тісно і нероздільно зв'язана з тілом, має три сторони: рослинну (її функція – розмноження і харчування), тваринну (або вольову, яка виявляється у відчуттях і бажаннях) та розумову (виявляється у мисленні і пізнанні). Остання – безплотна, вічна і безсмертна.

Арістотель робить спробу обґрунтувати мету виховання. Трьом видам душі відповідають три сторони виховання: фізичне, моральне (перш за все вольове) та розумове. Мета виховання повинна полягати у розвитку вищих сторін душі: розумової і вольової, і перш за все – вольової. Арістотель вважав, що у людини від природи є лише зародки здібностей, які треба розвивати шляхом виховання. Він вперше в історії педагогіки робить спробу вікової періодизації: від народження до 7 років; від 7 років до наступу статевої зрілості – 14 років; від 15 до 21 року, тобто до змужніння. Арістотель обґрунтовує велике значення діяльності у вихованні і навчанні. «Коли вчаться, то не грають», оскільки «молодь потрібно виховувати не для забави». Все життя людини повинно носити діяльний характер.

4. Виховання, школа і педагогічна думка у Стародавньому Римі

Варто звернути увагу на аналіз виховання й шкільної освіти Стародавньому Римі, історія якого ділиться на два відмінних періоди: республіканський період (VI-I ст. до н.е.); період Римської імперії (30 р до н.е. – 476 р. н.е.). Тут варто проаналізувати вплив давньогрецьких взірців освіти на організацію навчання у Римі, а також пріоритет принципу «корисності», практичної спрямованості освіти. Розглянути структуру системи навчання (тривіальні школи, граматичні школи, легіони, риторичні школи). Давньоримську теоретичну педагогіку розглядати слід у контексті діяльності Катона Старшого, Цицерона, а також Марка Фабія Квінтіліана (основоположник педагогічної літератури). Прочитати фрагмент роботи М.Ф.Квінтіліана «Про виховання оратора».

Слід наголосити, що у Римі школи набувають значного поширення у другій половині республіканської епохи (II-I ст. до н.е.). Всі вони були спочатку приватними та платними і поступово перетворились на державні. В елементарних (початкових) школах навчалось вільнонароджене з середнім достатком населення (плебеї). Зміст навчання: читання, письмо і рахунок. У ці школи допускалися і дівчатка. Заможні римляни навчали дітей у домашніх умовах. У середині II ст. до н.е. виникли граматичні школи для найбільш заможного населення. Тут навчались хлопчики з 12 до 16 років, які отримали попередню домашню підготовку. Це були школи підвищеного типу, їх прототипом стали афінські гімнасії. Зміст навчання передбачав: грецьку і латинську мови, теорію словесності, грецьку літературу й історію.

III-I ст. до н. е. виникли риторичні школи. Вони готували заможних дітей до майбутньої державної діяльності. Тут за високу плату оволодівали ораторським мистецтвом, вивчали філософію, риторику, правознавство, деякі відомості з математики, астрономії, музики.

У римських школах було повністю виключене фізичне виховання і майже відсутня музика.

Варто зазначити, що одним з найбільш яскравих представників даної епохи є М.Ф. Квінтіліан, який упродовж 20 років утримував першу державну риторичну школу у Римі. Його вважають основоположником педагогічної літератури. Варто проаналізувати його перший в історії трактат з педагогіки, «Про виховання оратора». Тут подані дидактичні настанови., хоч він і говорить про підготовку майбутнього оратора. Мета виховання за М.Квінтіліаном є: кожна вільна людина повинна вести активне громадське життя, а це можливо тільки за умови оволодіння ораторським мистецтвом. За його переконанням людина наділена від природи обдаруваннями. Тому за умови щасливого поєднання природних дарувань і виховання майже кожний може стати оратором. При цьому визначальну роль педагог надає вихованню. М.Ф. Квінтіліан висуває дидактичні вимоги: одночасне вивчення кількох навчальних предметів, поєднання заучування і осмислення матеріалу, врахування індивідуальних можливостей учнів, необхідність радісного навчання тощо. М.Ф. Квінтіліан робить спробу удосконалити буквоскладальний метод, рекомендує здійснювати одночасне засвоєння зовнішнього вигляду і назв букв, підкреслюючи при цьому значення наочності.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1; 2; 8; 14; 16;19; 23;32; 34

Додаткова

7; 11; 14;25, інформаційні ресурси

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Опрацювати питання

1. Перші навчальні заклади Індії.
2. Шкільна справа та зародження педагогічної думки в Давньому Китаї (Конфуцій, Сюнь-цзи).
3. Загальне та особливе у вихованні в Давніх цивілізаціях Близького та Далекого Сходу: школи «Дому таблиць» у Месопотамії.
4. Аналіз праці М.Ф.Квінтіліана «Про виховання оратора».
5. Давньогрецькі вчені-філософи.

Контрольні запитання

1. Специфіка існування навчальних закладів в Індії і яким було в них навчання і виховання дітей?
2. Яким був зміст навчання і виховання дітей у навчальних закладах Стародавнього Китаю?
3. Розкажіть про шкільну справу у Стародавньому Китаї.
4. Поясніть відмінні та спільні погляди на виховання та освіту індуїзму та буддизму.

5. З чого складається зміст педагогічних ідей Конфуція та його послідовників?
6. . Які типи шкіл започаткували давньогрецькі вчені-філософи і чи їхні назви вживають у наш час?
7. Складіть порівняльну таблицю на тему «Особливості освіти та виховання у країнах Стародавнього Сходу» (спільне та відмінне)

Завдання для вивчення документів та першоджерел

1. На основі педагогічних поглядів Конфуція й створіть портрет ідеально вихованої людини.
2. Прокоментуйте вислів Конфуція? Обґрунтуйте свою позицію.
3. «Молодь вдома повинна бути шанобливою до батьків, поза домом поважною до старших, відзначатися обережністю й ширістю, щедрою любов'ю до всіх і зближуватися з людьми людяними. Якщо, з дотриманням цього залишається час, то присвячуй його учінню» (див.: Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна ; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 10).
4. Прочитайте й проаналізуйте погляди М.Ф. Квінтіліана, викладені у праці М.Ф.Квінтіліана „Про виховання оратора». Найбільш важливі ідеї занотуйте. (див.: Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна ; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 51 - 60.)

Тема 3. РОЗВИТОК ШКОЛИ, ВИХОВАННЯ І ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ, В ЕПОХУ ВІДРОДЖЕННЯ ТА РЕФОРМАЦІЇ

1. Особливості освітньо-виховної практики та педагогічної думки в епоху Середньовіччя
2. Схоластика і її вплив на зміст і методику навчання
3. Розвиток університетської освіти в епоху середньовіччя
4. Школа і педагогічна думка у Європі в епоху Відродження
5. Реформація. Єзуїтське виховання

На допомогу студенту

1. Особливості освітньо-виховної практики та педагогічної думки в епоху Середньовіччя

Вивчення даної теми рекомендуємо розпочинати із з'ясування історичних особливостей та ознак трьох основних періодів Середньовіччя (V-X – раннє середньовіччя, XI-XIII – розвинуте або «високе» середньовіччя і XIV-XVI – пізнє середньовіччя або епоха Відродження). Тут варто пригадати той факт, що від часів Римської імперії епоха унаслідувала християнську релігію в її західному різновиді відомому як католицизм (з 1054 р.). Християнська церква стала головною ідеологічною силою, яка визначала весь розвиток культури і освіти в цю епоху. В основу релігійної ідеології було покладено розроблену церквою аскетичну доктрину, яка вчила байдуже ставитися до мирських благ і

проявляти покірливість земній владі. Церква категорично заперечувала майже всю спадщину античної культури, крім латинської мови.

Всі ці події слід враховувати при вивченні особливостей розвитку школи, виховання і педагогічної думки в цей період.

При вивченні теми студенти повинні знати, що у цей час у Західній Європі склалися типи виховання й освіти: церковне, рицарське, бюргерське та практичне. Окремим було виховання жінок.

Церковне виховання – здійснювалося у християнських родинах і церковних школах. Тут були суворі покарання, які ніби то сприяли спасінню душі, виганяли диявольське начало з людини.

Церковні школи, які призначались тільки для хлопчиків, ділилися на монастирські, соборні (або кафедральні) та парафіяльні.

Монастирські школи відкривалися при монастирях. Були двох типів: внутрішні (навчалися хлопчики, яких батьки віддавали в монахи і які жили в монастирях) і зовнішні (відвідували хлопчики мирян).

При єпископських резиденціях відкривалися соборні або кафедральні школи. Вони також ділилися на внутрішні і зовнішні.

Найбільш поширеними були парафіяльні школи. Ці школи виникали при парафіяльних церквах, утримувалися священнослужителями і призначалися для навчання дітей парафіян.

У всіх церковних школах вчителями були духовні особи. Освіта носила теологічний характер. Учні вивчали Святе письмо і канонічні (дозволені церквою) підручники, інші священні книги. У школах панував катехізичний спосіб оволодіння знаннями, коли навчальний матеріал подавався у вигляді запитань і готових відповідей до них.

У парафіяльних школах зміст навчання становили читання, письмо, рахунок, а також церковний співу. Читали буквоскладальним методом. Матеріалом для читання служили релігійні книги, на латині, їх зміст був малодоступний і незрозумілий. Дітей навчали рахунку в межах додавання, віднімання та множення. Найважливішим було заучування молитов та релігійних мелодій. Певних термінів і розкладу занять у парафіяльних школах не було.

Тут переважала індивідуально-групова форма навчання. Вчитель читав матеріал для сприймання (латинською мовою), а учні повторювали його. Писали на навощеній дощечці. Кожний учень викликався до дошки і повторював зазубрене.

У зовнішніх монастирських та зовнішніх соборних школах навчання було подібним парафіяльних шкіл. Зміст освіти у внутрішніх школах був дещо ширшим. Тут вивчалися додатково ще «сім вільних мистецтв»: «тривіум» – граматика, риторика і діалектика; «квадривіум» – арифметика, геометрія, астрономія і музика. Вершиною навчання вважалося богослов'я.

Лицарське виховання одержували діти світських феодалів. Його метою було (у майбутніх лицарів, «панів землі і селян») навчити вести себе у «вищому товаристві» і дати військово-фізичну підготовку.

Середньовічне лицарство ставилося з презирством до всіх видів праці, включаючи і розумову. Багато з феодалів були неграмотними. Сини феодалів виховувалися в дусі «семи лицарських чеснот»: уміння їздити верхи, плавання, володіння списом, мечем і щитом, фехтування, полювання, гра в шахи та вміння складати вірші й грати на музичних інструментах.

До 7 років виховувалися проходило у сім'ї. У 7-річному віці, всі згадані чесноти старший син феодала здобував при дворі сюзерена (вищестоящего феодала). Молодші сини феодала залишалися вдома і тут вивчали лицарські чесноти.

Міське (або бюргерське) виховання з'явилося у зв'язку з ростом міст і розвитком торгівлі у X-XI ст. та появою горожан (бюргерів). Ці школи були двох різновидів: цехові школи (ремісничі), гільдійські школи (купецькі). Згодом вони були перетворені на початкові магістратські школи, які утримувались коштом міського самоврядування – магістрату. У цих школах вперше почали навчати дітей рідною мовою.

Практичне виховання охоплювало бідне населення. Навчання і сама праця здійснювались одночасно. Навіть елементарну розумову освіту діти не отримували.

Виховання й освіта жінок мали становий характер. Дівчата знатного походження виховувались у сім'ях (матерями та гувернантками), у пансіонах при жіночих монастирях. Зміст навчання включав читання, письмо, а в пансіонах латинська мова, вивчення Біблії, благородних манер. Дівчат з непривілейованих станів, вчили вести господарство, навчали рукоділля та релігійні основи.

Для того, щоб краще розібратися в основних типах шкіл Середньовіччя пропонуємо студентамскласти таку таблицю:

Типи шкіл	Час виникнення	Зміст виховання і навчання

2. Схоластика і її вплив на зміст і методику навчання

На окреме вивчення заслуговує система мислення в середньовічній філософії - «схоластика», представники якої ставили своїм завданням представити у вигляді наукоподібної системи релігійне вчення і обґрунтувати його посиленнями на авторитет батьків церкви та на священне письмо. Студенти повинні розібратися в тому, що послужило поштовхом до її виникнення, проаналізувати її вплив на зміст і методику навчання, відзначити її негативні і позитивні риси, якщо такі є. З'ясувати, яку роль відіграла в цьому система Фоми Аквінського.

Схоластика зародилася у XI ст. і систематизувалася у науку у XII-XIII ст. Поштовхом до її виникнення стало поширення у цей час ересей, коли релігійні постулати, які раніше сприймалися на віру, почали ставитись під сумнів і їм вимагали пояснення. Представники першої теорії стверджували, що загальні поняття не існують окремо, а є лише назвами, абстракціями людського розуму.

Реалісти, навпаки, твердили, що загальні поняття виникли раніше від речей. Найбільш відомою у середні віки є схоластична система Фоми Аквінського. Позитивними сторонами схоластики було те, що вона оживила на деякий час релігійно-філософську думку, познайомила Європу з багатьма працями древньогрецьких і арабських мислителів (передусім Платона і Арістотеля). Схоластика також розвивала формально-логічне мислення, тренувала розум.

У XV-XVI ст. схоластика зжила себе, виродившись у формалізовану шкільну мудрість, що знаходилася в гострій суперечності з вимогами життя і представляла безплідні розмірковування. Середньовікова школа була повністю відірваною від життя. Це приводило до зазубрювання напам'ять готових визначень і відмови від самостійного мислення. У цілому схоластика стала кроком назад у освіті й школи.

2. Розвиток університетської освіти в епоху Середньовіччя.

Розкриваючи дане питання студентам необхідно розглянути особливості розвитку університетської освіти в епоху Середньовіччя. Визначити передумови виникнення перших університетів в Болоньї (1158 р., Італія), Оксфорді (1168 р., Англія), Кембриджі (1209 р., Англія), Парижі (1253 р., Франція), Празі (1348 р., Чехія), Кракові (1364 р., Польща) та ін. Проаналізувати зміст навчання в цих закладах, їх структуру, а також їх подальшу еволюцію в Європі.

У XII ст. виникають університети (з латинської – «корпорація») - об'єднання викладачів між собою та викладачів зі студентами. Університети заснували вчені, які були незадоволені церковними догмами, які ігнорували нові знання. На 1500-й р. у Європі нараховувалося уже 65 університетів.

Перші університети мали своє самоврядування і користувались автономією. Учні називались студентами (той, хто старанно вчиться). Вони об'єднувались у провінції і нації. Викладачі об'єднувались в факультети – здатність викладати той чи інший навчальний предмет – і вибирали голову факультету – декана. Ректором університету посада також вибрана. Шляхом виборів призначались й інші посадові особи. Церква, користуючись монополією на навчання, старалась підкорити університети. Для цього давала університетам різні привілеї та матеріальні допомоги, навіть засновувала свої університети (Паризький університет).

Середньовічні університети мали 4 факультети: артистичний (або факультет мистецтв), богословський, юридичний та медичний.

Артистичний факультет (терм. навчання - 6-7 років) був підготовчим і виконував роль середньої школи. Зміст навчання включав «сім вільних мистецтв». Випускник факультету отримував ступінь «магістра мистецтв», а також право вступати на інші три головні факультети.

Термін навчання на основних факультетах - 5-6 років. Студенти, які закінчували повний курс навчання (11-13 років), здобували звання «доктора наук».

Основними формами занять тут були лекції (читання текстів професором та їх коментування) диспути (обговорення питань, як повідомлялись наперед, тривали інколи по 10-12 годин) написання трактатів.

4. Школа і педагогічна думка у Європі в епоху Відродження.

Насиченим культурними подіями, підйомом у науці, літературі, мистецтві був третій період Середньовіччя – епоха Відродження. Це вимагає наголосу на деяких ключових моментах.

Студенти повинні звернути увагу на те, що розвиток виробництва та розпад феодалізму в країнах Західної та Центральної Європи в XIV – XVI ст. зумовили розквіт науки, техніки, культури і мистецтва. Європейське Відродження почалося в Італії у XIV ст., а згодом у Франції та інших країнах. Ця епохою Відродження варто розуміти як звільнення від впливу церкви, розрив з середньовічним релігійно-схоластичним світоглядом та звернення поглядів до античної культури. Звідси і назва: «Відродження», «Ренесанс».

Характерною ознакою Відродження є ідеї гуманізму, які витіснили середньовікову аскетичну доктрину, протиставивши теології світську науку, у центр уваги є людина, яка є життєрадісною, сильна духом і тілом.

Тут студенти повинні з'ясувати, як відобразилася педагогіка гуманізму на освітньо-виховній практиці.

Гуманістична педагогіка характеризувалась повагою до дітей, запереченням фізичних покарань, прагненням до удосконалення. Гуманісти значної уваги надавали фізичному та естетичному вихованню дітей, вивченню рідної, грецької й латинської мов, математики, астрономії, механіки, природознавства, географії, літератури, мистецтва. Вони вважали, що в процесі навчання і виховання діти повинні активно мислити, самостійно пізнавати навколишній світ, а в тому навчально-виховний процес треба зробити привабливим для них, широко використовувати наочність, проводити прогулянки, екскурсії. Діти повинні навчатися рідною мовою, жінки мають право навчатися в різних типах шкіл

Для кращого розуміння процесів, що відбувалися в цей період, студентам можна рекомендувати проаналізувати погляди поглядів педагогів-гуманістів, прочитати їх праці.

Еразм Роттердамський (1466-1536) – нідерландський письменник-педагог, гуманіст, один з перших критикував середньовічному вихованню й освіті. У своїх сатиричних памфлетах «Похвала глупоті» та «Грубі вчителі» він висміював тогочасну школу, де вчителі вбивають у дітей будь-яке бажання вчитися. Критикуючи зміст і методи навчання. Е. Роттердамський наголошував, що навчання повинно бути легким, приємним, враховувати інтереси дітей.

Франсуа Рабле (1494-1553) – французький гуманіст. У романі «Гаргантюа і Пантагрюель» критикував схоластичне виховання. Він запропонував нове гуманістичне виховання, з продуманим режимом дня дитини, багатосторонньою освітою, що дає знання, розвитком мислення, творчості.

Мішель Монтень (1553-1592) – французький гуманіст, скептик. У творі «Досліди» проаналізував аспекти гуманістичної педагогіки: розвиток у дітей

критичного мислення, яке не зупиняється перед авторитетами; необхідність всебічного розвитку дитини, М.Монтень висуває ідею пріоритету морального виховання перед освітою; переконання відмови від примусу в навчанні.

Т.Мор у творі «Утопія» і Т. Кампанелла у творі «Місто сонця» змалювали утопічні за своєю суттю ідеї буття ідеального суспільства. Т. Мором висунув такі педагогічні думки: загального громадського виховання для всіх дітей; обов'язкового для всіх навчання; навчання рідною мовою; рівність чоловіків і жінок в одержанні освіти; ідея трудового виховання, поєднання навчання з працею; широка організація самоосвіти.

Вітторіно да Фельтре (1378-1446) – італійський педагог-гуманіст, створив школу «Будинок радості», яка стала взірцем нових гуманістичних шкіл у різних країнах Європи. Ця школа знаходилась у мальовничій місцевості. Тут виховувались діти аристократії, хоч навчалися тут і обдаровані діти з неаристократичних кіл. Велика увага приділялась фізичному вихованню (ігри на свіжому повітрі, фехтування, верхова їзда) та розумовому розвитку (вивчення латинської і грецької мов та літератури, математика, астрономія, природознавство, логіка, метафізика, музика, живопис). У школі не було тілесних покарань, виховання здійснювалось за допомогою нагляду і особистого прикладу вихователів.

5.Реформація. Єзуїтське виховання

Завершити вивчення теми слід з'ясуванням особливостей соціально-політичного руху у багатьох країнах Західної Європи у XVI ст., який отримав назву – Реформації і впливу його на розвитку освіти і виховання підростаючого покоління. Необхідно також проаналізувати так звану Контрреформацію, яка була не тільки католицькою реакцією на реформаторський релігійний рух, але й протистояла гуманістичній культурі; формування єзуїтської системи виховання.

Представники реформації: Ян Гус (Чехія), Мартін Лютер і Томас Мюнцер (Німеччина), Кальвін (Швейцарія). Концентрація уваги на вивченні мов, які прийнято називати класичними, привела до виникнення так званої класичної освіти початок якій поклала у Німеччині гімназія Штурма (1528 р.) де латинську і грецьку мови вивчали 10 років. Згодом класичні гімназії стали типовими навчальними закладами у Європі. Реформація поклала початок протестантизму, який заперечував верховність влади папи римського, відпущення гріхів за плату (торгівлю індульгенціями). Протестанти виступали за спрощення церковних обрядів, за визнання священного письма єдиним джерелом віри. Протестантизм увів богослужіння рідною мовою.

Боротьба проти католицизму породила й контрреформацію – реакцію офіційної церкви на події. Орден єзуїтів (який існував для захисту католицької церкви, обрав своїм знаряддям сповідь, проповідь і школу. Єзуїти створили систему виховання, спрямованого на підготовку активних поборників католицької церкви.

Єзуїтські школи поділялись на колегіуми (з 7-р.навчання), які за освітою наближались до гімназій, і семінарії, які прирівнювались до університетів і мали 6-річний термін навчання. Це були заклади інтернатного типу,

розташовані просторих, добре обладнаних приміщеннях, де дотримувались відмінної чистоти і порядку. Режим дня і навчальний рік були побудовані з умілим чергуванням занять і відпочинку (часті свята, тривалі перерви). Велика увага приділялась фізичному розвитку вихованців через впровадження гімнастики, ігор. Все це приваблювало сюди дітей з багатих аристократичних сімей.

Саме єзуїти розробили методіку засвоєння навчального матеріалу під час шкільних занять. Щоденно проводилось повторення матеріалу, вивченого перед цим. У кінці тижня повторювали матеріал за тиждень, у кінці місяця – за місяць, у кінці року – за рік. Від учителів вимагалось чіткість викладу, використання принципу навчання від легкого до важкого. Випускники єзуїтських колегіумів та семінарій добре володіли логікою і риторикою, уміли переконувати і підкоряти своєму впливу.

Єзуїтська система виховання готувала переконаних пропагандистів католицизму, які нетерпимо ставились до інаквовіруючих. З метою повного підпорядкування вихованців церкві над ними встановлювався постійний зовнішній нагляд, серед учнів розвивався шпіонаж, лестощі і догідливість у ставленні до старших. Єзуїтські школи існують і зараз у країнах Латинської Америки, Іспанії, США та ін. Звичайно вони не походять на своїх середньовічних прототипів. У них відбулася уніфікація навчальних планів і програм та пристосування до нових умов.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1; 8; 14; 16; 23;32; 34

Додаткова

7; 11; 14;25, інформаційні ресурси

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Опрацювати питання

1. Схоластика. Перші університети в Європі.
2. Гуманістичні ідеї Ф.Рабле, М.Монтеня, Е.Роттердамського.

Контрольні запитання

1. Який вплив на середньовічне європейське шкільництво мала схоластика?
2. Що було причиною появи університетів у Середньовіччі і якими були зміст, методика та організація університетської освіти?
3. Хто був зачинателем гуманізму і культури епохи Відродження та які вимоги в галузі освіти ставили педагоги-гуманісти?
4. Обґрунтуйте принципову помилку у вихованні майбутнього лицаря.
5. Перерахуйте всі обов'язкові навчально-наукові звання в університеті (у виховному напрямку).

Завдання для вивчення документів та першоджерел

1. Підготуйте хронологічну схему виникнення європейських університетів
  2. Підготуйте твір-мініатюру «Педагогічні ідеали та школи епохи Відродження»
- Порівняйте стару та нову освіту, описану в книзі Ф. Рабле «Гаргантюа та Пантагрюель»

Тема 4. ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА ЯНА АМОСА КОМЕНСЬКОГО

1. Практична і теоретична діяльність Я.А. Коменського.
  2. Формування й основні риси світогляду вченого.
  3. Загальнопедагогічні ідеї Я.А. Коменського.
  4. Вчення Я.А.Коменського про школу
  5. Організація навчання Обґрунтування класно-урочної системи навчання.
  6. Дидактичні погляди Я.А.Коменського.
  7. Вимоги до підручників. Підручники Я.А.Коменського
  8. Питання виховання та шкільної дисципліни у працях Я.А.Коменського
  9. Я.А.Коменський про вчителя та вимоги до нього
-

На допомогу студенту

1. Практична і теоретична діяльність Я. А. Коменського.

В контексті вивчення педагогічної спадщини видатного педагога необхідно з'ясувати основні етапи життя і педагогічної діяльності Я.А.Коменського

Короткі автобіографічні дані:

Я.А. Коменський народився 28 березня 1592 р. у м. Нівниця в Моравії у сім'ї мірошника, члена протестантської общини Чеських братів. У 12 років осиротів.

1604-1605 рр. — навчається у школі братства, за кошти общини.

1608-1610 рр. — навчання у латинській школі в м. Пшерів.

1610-1612 рр. — навчається у Гернборському, Гейдельберзькому університетах.

1614 р.— повернення до Пшерова, де працює керівником школи.

1616 р.— обраний братством святенником.

1618-1621 рр. — священник і працює у школі братства у м. Фульнек.

1621 р. — м.Фульнек спалили іспанські війська, згоріла бібліотека Я. Коменського з рукописами. Сам він переховується. Пише твір «Лабіринт світу і рай серця».

1628 р. — Я.А. Коменський і його община покинули батьківщину і оселилися в польському м. Лешно.

Тут він прожив 28 років до 1656 р. Керує своєю общиною, вчителює у лешненській школі братства. Пише: «Велику дидактику» (1632); «Материнську школу» (1632); «Відкриті двері мов і всіх наук» (1631) та ін. 1641-1642 рр. — перебував в Англії. Тут він писав «Пансофію» – своєрідну енциклопедію, де були б зібрані знання, що їх виробило людство.

1642-1647 рр. — живе у Швеції, приймає участь у підготовці шкільних підручників (в рамках шкільної реформи). Пише працю «Новітній метод мов» (1647 р.).

1648 р. — Я.А. Коменський в Лешно. Тут у 1650 р. його обирають єпископом Чеської общини. 1650-1654 рр. —проживає в Угорщині (м. Шарош-

Патака), де займався впорядкуванням шкіл. Написав «Закони добре організованої школи», «Правила поведінки для юнацтва», «Видимий світ у малюнках». т. 1654 р. — повертається у Лешно.

Місто у 1656 р. у ході польсько-шведської війни було спалене. Знову згоріла бібліотека Коменського.

1656 р. — живе в Амстердамі (Нідерланди).

У 1657 р. видано твори Коменського в 4-х частинах. Серед них і «Велика дидактика». В Амстердамі публікує частину головної праці свого життя філософський твір «Загальна порада про покращання справ людських».

Помер 15 листопада 1670 р. і похований в Нідерландах.

2. Формування й основні риси світогляду Я. А. Коменського

Світогляд педагога формувався під впливом різноманітних, часто протиставляючи одне одного джерел. З одного боку Я. А. Коменський - релігійний діяч, з іншого – науковець і педагог. Я.А. Коменський прагнув виробити власне світобачення завдяки античній філософії, релігії, ідеям Відродження. Під впливом епохи Відродження Я.А. Коменський виробив новий погляд на людину. Людина, вважає Я.А. Коменський, найдосконаліше творіння Бога. На суспільні погляди Я.А. Коменського впливала його участь в демократичному народному русі Чехії, що у доповненні з ідеями Відродження сформували у нього демократизм, гуманізм, народність. Єдиним засобом реформування суспільства він називає зразкове виховання молоді, яке покладає на школи. Отже, до особливості світогляду Я.А. Коменського - народність, демократизм, сенсуалізм, гуманізм і релігійність.

3. Загальнопедагогічні ідеї Я.А. Коменського.

Студентам варто порекомендувати прочитати один з основних педагогічних творів «Велика дидактика», у якому Я.А.Коменський теоретично обґрунтував весь комплекс питань, які визначають педагогіку як науку.

Ідея створення цілісної педагогічної теорії виступає у поглядах Я.А. Коменського як частка загального плану удосконалення людства. У його педагогічній спадщині, і у «Великій дидактиці», вперше педагогічна теорія набула якості науки. Праця вченого «Велика дидактика» (1632) послідовно і систематично висвітлює проблеми навчання і виховання.

Перші 12 розділів (із 33) праці - загальнопедагогічна частина «Великої дидактики».

Розділи XIII-XIV характеризують основи для створення нових шкіл. Наступні розділи (XV-XIX) розкривають основи загальної дидактики.

XX-XXV - присвячені частковій дидактиці окремих видів освіти.

XXVI — «Про шкільну дисципліну».

XXVII-XXXII дають характеристику організації чотирьохступінчастого влаштування шкіл.

XXXIII розділ, підсумковий, присвячений викладанню загальних умов, необхідних для практичного здійснення ідей Я.А. Коменського.

Методологічною основою педагогічної теорії Я.А. Коменського виявився принцип природовідповідності виховання. Йому підпорядковані всі теоретичні положення «Великої дидактики».

4. Вчення Я.А.Коменського про школу.

Важливими компонентами цього вчення є вікова періодизація розвитку дітей, система шкіл, зміст освіти та вимоги до організації роботи навчальних закладів. З метою характеристики вікової періодизації дітей, системи шкіл і змісту освіти матеріал варто оформити у таблиці

роки життя	віковий період	вікові особливості	зміст освіти	ступені освіти

Вікова періодизація за Я.А. Коменським (кожному віковому періоду визначена відповідна школа: дитинство (0-6 р.) - материнська школа (материнське опікунство у кожній сім'ї); отрочтво (6-12 р.) - школа рідної мови (елементарна народна школа, створюється у кожній общині, селі, містечку); юність (12-18 р.) - латинська школа або гімназія (створюється у кожному місті), змужнілість (18-24 р.) - академія (створюється у кожній державі або великій провінції).

Перші дві школи відвідують усі без виключення діти обох статей; гімназію – ті хлопчики, у кого прагнення вищі, ніж бути ремісниками; академія готує вчених і майбутніх керівників інших.

Вивчаючи дану тему студенти повинні зупинитися на обґрунтуванні принципу природовідповідності як методологічної основи процесу навчання, виховання та організації системи народної освіти, довести на прикладах з «Великої дидактики» як Я.А.Коменський, керуючись даним принципом, намагався розв'язувати проблеми виховання і навчання дітей.

Згідно принципу природовідповідності визначені Я.А. Коменським 4 вікові періоди та 4 ступені освіти відповідають 4-м порам року. Я.А. Коменський проголошує принцип доступності початкової освіти для всіх: «Ми прагнемо загальної освіти у сфері всього людського для всіх, хто народився людиною». Материнська школа (дошкільне виховання дітей у сім'ї) має дати фізичний розвиток дітей, а також початки знань всього того, чого людина повинна навчитися протягом життя: фізичне, моральне, естетичне, трудове, релігійне виховання: «Батьки не повинні відкладати виховання до навчання своїх дітей вчителями, адже неможливо криве дерево, що вже виросло, зробити прямим». Я. Коменський детально описав усі сторони дошкільного виховання у посібнику для батьків «Материнська школа».

Школа рідної мови є загальнодоступною. Заслуга Коменського в тому, що він, на відміну від тогочасних початкових шкіл, де термін навчання обмежувався 2-3 роками, запропонував 6-річний курс навчання у початковій школі. В організації роботи школи рідної мови Коменський проголошує принцип зв'язку школи з життям. Він розширив зміст освіти у цій школі за

рахунок введення реальних предметів: історії, географії, природознавства. «Важливим елементом цієї школи є вивчення релігії.

Метою латинської школи Я. Коменський вважає вивчити разом з чотирма мовами (грецька, латинська, єврейська, рідна) всю енциклопедію наук для того, щоб дати основу для одержання в майбутньому досконалої вченості у будь-якій сфері науки.

Крім традиційних «семи вільних мистецтв», Я. Коменський, слідуючи за принципом зв'язку з життям, пропонує вивчати історію, географію, природознавство, релігію. Він хоче, щоб з латинської школи виходили справжні моралісти і богослови, пропонує окремий клас для вивчення моралі. Академія завершує і доповнює всі науки, а також передбачає вивчення вищих предметів освіти: богослов'я, філософії, медицини, права і має традиційні факультети: богословський, юридичний, медичний.

5. Організація навчання. Обґрунтування класно-урочної системи

Я. Коменський запровадив поняття навчального року та 4 чвертей і канікули між ними. Прийом учнів до школи відбувався один раз на рік – восени. У кінці навчального року вводились перевідні екзамени. Крім цього були введені різні види контролю й перевірки успішності учнів у навчанні: поурочна, щодення, щотижнева, четвертна.

Поради Я.А. Коменського щодо організації навчального дня у школі: Навчальний день має починатися вранці і тривати у школі рідної мови 4 години (2 години зранку для розвитку розуму і пам'яті та 2 години після обіду для розвитку рук і голосу), а в гімназії – 6 годин.

Я. Коменський вперше дав теоретичне обґрунтування класно-урочної системи навчання. Він піддав різкій критиці пануючий в його час шкільний режим взагалі та індивідуально-групову форму організації занять особливо. За старою системою учитель працював індивідуально. Він міг займатися одночасно з 7-8 школярами, які ще й до того ж вивчали одночасно різний матеріал.

Умовами організації навчальної роботи Я.А Коменський вважав:

- 1) клас з незмінним складом учнів і приблизно однаковим рівнем розвитку;
- 2) твердо визначений час занять;
- 3) послідовне чергування занять і перерв;
- 4) одночасну роботу учителя з усім класом.

Ним було запропоновано створювати у школах для навчання класи з стабільним складом учнів приблизно однакового рівня розвитку. Я.А. Коменський допускав до 300 учнів у одному класі. Клас ділився на десятки, і з кожним десятком працювали декуріони – кращі учні, помічники. В обов'язки декуріонів входило: слідкувати за відвідуванням, перевіряти домашні завдання, допомагати відстаючим, слідкувати за увагою учнів під час занять.

Я.А. Коменський запропонував проводити шкільні заняття за розкладом. У всіх класах вони повинні починатися одночасно. Уроки чергувались з перервами. Тривалість одного уроку визначалась в 1 годину. «Клас є не що інше, як об'єднання однаково встигаючих учнів для того, щоб легше можна

було вести разом до однієї і тієї ж мети всіх, хто зайнятий одним і тим же і ставиться до навчання з однаковою старанністю». Коменський розрізняє три частини уроку: початок — відновлення в пам'яті учнів пройденого, опитування і створення уваги; продовження — показ, сприймання, роз'яснення; закінчення— вправа, оволодіння, використання.

До хиб у висловлюваннях Коменського відносно організації навчальної роботи треба віднести його припущення, що одного вчителя досить для якого завгодно числа учнів. В інших місцях своїх творів він висловлюється конкретніше, вважаючи, що один учитель зможе навчати 300 учнів

6. Дидактичні погляди Я.А.Коменського.

Я.А.Коменський — загально визнаний батько дидактики. Вказавши, що виховання людини потрібно починати з освіти, Коменський розробив закінчену теорію навчання – дидактику, або як він пише у передмові до «Великої дидактики»: «універсальне мистецтво всіх вчити всьому легко, швидко, ґрунтовно, притому вчити так, щоб неспіху бути не могло». Серед багатьох дидактичних проблем, які розробив Я.А. Коменський, можна виділити найголовніші.

Він намагається проаналізувати співвідношення дидактики і методик окремих предметів: «Деякі поставили за мету написати скорочені посібники для легшого викладання тільки тієї чи іншої мови. Інші вишукували швидші і коротші шляхи, щоб швидше навчити тієї чи іншої науки... Ми обіцяємо Велику дидактику, тобто універсальне мистецтво всіх вчити всього». Дидактика, на його думку, дає методикам викладання окремих дисциплін керівні положення і правила. Разом з тим, часткові методики є опорою для дидактики. Я.А. Коменський неодноразово підкреслював ту обставину, що навчання передбачає спільну діяльність учителя і учнів, при цьому він відрізняє навчання як форму діяльності учителя від учіння як форми діяльності учня.

Я.А. Коменський цілком правильно поставив питання про загальнопедагогічні основи навчання. Основу його дидактичного вчення становлять три принципи: виховуючий характер навчання; зв'язок навчання з життям; відповідність навчання віку учнів.

Я.А. Коменський виступав за енциклопедичність, посильність, доцільність змісту навчання. Він пропонував концентричний спосіб розміщення навчального матеріалу. Шкільна освіта повинна бути універсальною: «У школах потрібно вчити всіх усьому... Але не вимагати знання всіх наук і мистецтв, адже це безглуздо і за малою тривалістю нашого життя неможливо, а прагнути навчити розпізнавати основи, властивості і цілі всього найважливішого, що існує і розвивається, щоб у цьому світі не зустріти нічого, про що б вони (учні) не могли скласти бодай скромного судження».

В дидактичному вченні Я.А. Коменського одне з найважливіших місць займає питання про загальні принципи навчання: наочності; свідомості і активності в навчанні; систематичності і послідовності; вправ і міцного засвоєння знань і навичок; посильності навчання.

Він виводить «Золоте правило дидактики»: «Нехай буде золотим правилом для тих, хто навчає: все, що тільки можна, надавати для сприймання чуттями: видиме – зором, чутне – слухом, запахи – нюхом, доступне смакові – смаком, доступне дотикові – дотиком. Якщо якісь предмети можна сприйняти одразу кількома чуттями, нехай вони зразу ж і відчуються кількома чуттями». Принцип наочності Я.А. Коменський протиставляв відірваному від життя словесному, пасивному навчанню.

Я.А. Коменський приходиться до висновку, що навчання повинно вестись послідовно. Він формулює ряд дидактичних правил. Найважливіші з них такі: Один предмет слід викладати до тих пір, поки він від початку до кінця не буде засвоєний. Навчання повинно йти від більш загального до більш конкретного, від більш легкого до більш складного, від відомого — до невідомого, від більш близького — до більш віддаленого тощо. Ці правила є класичними положеннями дидактики.

Принцип вправ і міцності засвоєння знань. Показником повноцінності знань і навичок є не лише ступінь їх усвідомлення, але й те, наскільки глибоко, ґрунтовно і міцно засвоїли учні ці знання і навички. Цьому важливому завданню навчання і виховання спеціально служать вправи і повторення, що проводяться систематично. «Так як тільки вправа робить людей тямущими в усіх речах... і тому здатними до всього, ми вимагаємо, щоб в усіх класах учні вправлялись на практиці: в читанні і письмі, в повторенні і суперечках, в перекладах прямих і зворотних, в диспутах і декламації тощо. Вправи такого роду ми розділяємо на вправи: а) органів чуття, б) розуму, в) пам'яті, г) вправи в історії, д) в стилі, е) в мові, є) в голосі, ж) в норовах, з) в благочесті».

Я.А. Коменський висуває вказівки і правил для здійснення цього принципу в навчанні: перші вправи початківців повинні обертатися навколо відомого їм матеріалу; вправи слід починати з елементів, а не з виконання цілих робіт; вправи повинні відповідати середнім здібностям учнів; вправи і повторення повинні мати місце доти, поки матеріал не розуміють всі.

Одним з центральних питань в дидактиці Я.А Коменського є питання про методи навчання. «Метод навчання повинен зменшувати важкодоступність навчання з тим, щоб воно не викликало в учнів незадоволення і не відвертало їх від подальших занять», 3 точки зору успішності навчання Коменський надає особливого значення використанню таких методів, які забезпечують свідоме, легке, ґрунтовне засвоєння матеріалу, що вивчається.

7. Вимоги до підручників. Підручники Я.А.Коменського

Вимоги до підручників: для кожного класу повинен бути окремий підручник, який відповідає віковим особливостям дітей; написані зрозумілою і доступною мовою, всі складні терміни повинні бути подані рідною мовою; невеликі за об'ємом.

Найбільш відомими підручниками виявились: «Відкриті двері мов і всіх наук» (1631) та «Видимий світ у малюнках» (1654). «Відкриті двері мов і всіх наук» – підручник для вивчення латинської мови. У ньому подано 8 тис. латинських слів і біля 1 тис. речень та оповідань. У цьому підручнику він

вперше запропонував вивчати іноземну мову одночасно з ознайомленням дитини з доступними їй знаннями з різних сфер. Ця книга принесла Я.А. Коменському світове визнання і славу. Це ілюстрована дитяча енциклопедію початкових знань. Підручник складений у відповідності з пансофічними ідеями Коменського і є прикладом реалізації принципу наочності. У ньому поміщено 150 статей про навколишній світ.

8. Питання виховання та шкільної дисципліни у працях Коменського.

Я.А. Коменський висуває вчення про моральне виховання та шкільну дисципліну. Моральність, на думку Я.А. Коменського, входить до трьох основних якостей людини, які складають її суть: мудрість, моральність і благочестя.

Я.А. Коменський називає 4 кардинальні моральні якості, які треба сформувати в людини: мудрість, помірність, мужність, справедливість. Як різновид мужності пропонує розглядати витривалість у праці та благородну щиросердечність. До основних засобів морального виховання відносить приклади порядного життя батьків, учителів, товаришів (основа моральності); моральні правила і настанови, взяті зі священного писання та висловлювань мудреців; вправи і привчання; дисципліна.

Шкільну дисципліну Я.А. Коменський розглядає і як незмінний порядок шкільного життя, обов'язковий для всіх, і як умову для правильної постановки навчання і виховання, і як систему покарань, засіб впливу на школярів. «Школа без дисципліни є млин без води». У поглядах на шляхи досягнення дисципліни Я.А. Коменський стоїть на гуманістичних позиціях. Він вважає, що «застосовувати дисципліну треба не для того, щоб покарати, а щоб той, хто провинився, не робив поганих вчинків».

9. Я.А. Коменський про вчителя та вимоги до нього. Ніхто до Я.А. Коменського не підносив так високо професії вчителя. Цю професію називає «найпочеснішою під сонцем». Населення, на його думку, повинно з повагою ставитись до вчителів. Учитель повинен бути чесним, наполегливим, працьовитим, релігійним, бути зразком доброчесностей. Найбільша турбота вчителя – захоплювати дітей своїм прикладом. Він повинен любити учнів і ставитись до них по-батьківськи, бути для них не тільки керівником, але й другом і охоронцем у всьому доброму. Я.А. Коменський ставить високі вимоги до освіти вчителя. Рекомендуємо звернути увагу на значення педагогічних ідей Я.А. Коменського для сучасної теорії і практики навчання і виховання, а також їх вплив на розвиток педагогічної думки в усьому світі.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1; 2; 5; 8; 14; 16; 19; 23; 32; 34

Додаткова

7; 11; 14; 25, інформаційні ресурси

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Опрацювати питання

1. Науково-педагогічний доробок Я.А. Коменського.
2. Я.А.Коменський і Україна

Контрольні запитання

1. Досвід яких шкіл взятий за основу Коменським при обґрунтуванні класно-урочної системи навчання у сучасній школі.?
2. Наведіть спільні ознаки у дидактичній системі Я.А. Коменського та братських школах.
3. З'ясуйте погляди Я.А.Коменського щодо поділу дітей на шість груп за здібностями й характером? Чи відповідає позиція педагога сучасним науковим підходам щодо диференціації учнів? Чи поділяєте ви думку автора щодо характеристики дітей п'ятої та шостої груп?

Завдання для вивчення документів та першоджерел

1. Скласти за «Великою дидактикою» план переказу Вступу, короткий конспект XXVIII, XXIX.
2. Заповніть таблицю. Науково-педагогічний доробок Я. А. Коменського

Назва праці	Рік написання (видання)	Педагогічні ідеї	Цитати з першоджерел
-------------	-------------------------	------------------	----------------------

3. Напишіть есе на основі поданого вислову: «Велика дидактика, яка містить універсальну теорію вчити всіх і всьому або вірний і ретельно обдуманий спосіб створювати по всіх общинах, містах і селах кожної держави такі школи, в яких би все юнацтво обох статей, без будь-якого де б то не було винятку, могло навчатися наук, вдосконалюватися в норових, набиратися благочестя і, таким чином, в роки юності навчатися всього, що потрібно для справжнього майбутнього життя» (див.: Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 101).

Тема 5. ШКІЛЬНИЦТВО ТА ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА КРАЇН ЄВРОПИ У XVII – XVIII ст.

1. Англійська педагогіка XVII ст. Педагогічна концепція Дж.Локка
  2. Французьке просвітництво XVIII ст.
  3. Педагогічна теорія Ж.-Ж.Руссо
  4. Проблеми народної освіти у період французької революції кін. XVIII ст.
  5. Народна освіта у країнах Західної Європи XVII-XVIII ст.
- Моніторіальна система Белл-Ланкастера

На допомогу студенту

1. **Англійська педагогіка XVII ст. Педагогічна концепція Джона Локка**
Студентам треба зрозуміти, що в Англії після Реформації XVI ст. було закрито значну частину католицьких монастирів і парафіяльних шкіл. Замість них відкривались нові англіканські парафіяльні школи, які майже нічим не

відрізнялись від старих за виключенням того рідної мови викладання. Виникли сектантські школи, створювались приватні домашні школи.

Варто наголосити, що діти з аристократичних сімей навчались у гімназіях – де основна увага зверталась на вивчення латинської, рідше – грецької мов, англійської літератури. У таких школах багато уваги приділяли фехтуванню, верховій їзді, різним видам фізичних вправ.

Англія однією з перших у Європі перейшла на рейки нового суспільного устрою внаслідок революції 1648 р. та перевороту 1688 р., коли Англія стала конституційною монархією. Перемога революції серед решти питань поставила на порядок денний проблему нового вирішення питань педагогіки, що стосуються, перш за все, ролі, цілей, завдань та шляхів виховання, змісту освіти і методів навчання.

Найбільш прогресивну за своєю сутністю концепцію запропонував англійський філософ, педагог, один з основоположників емпіричної психології Джон Локк (1632-1704). Вивчення його творчості необхідно розпочати із з'ясування його соціально-політичних і філософських поглядів. Необхідно виявити основні фактори, які вплинули на створення оригінальної педагогічної концепції виховання і освіти Джона Локка.

Дж. Локк (1632-1704 р.) – народився він у сім'ї адвоката, здобув вищу освіту в Оксфордському університеті, де працював викладачем грецької мови і літератури. Перебував в еміграції у Голландії. Дж.Локк розробив нову, що ґрунтується на світських началах, систему виховання підрастаючого покоління. Основні твори, де викладені ідеї Дж. Локка: «Думки про виховання» (1693 р.) та «Про виховання розуму» (опуб. 1706 р.). Основою для педагогіки Локка послужила його філософсько-психологічна концепція, відображена у головній філософській праці «Досвід про людський розум» (1689 р.).

Які положення теорії Дж.Локка не втратили своєї актуальності в наш час? В процесі пошуку необхідно зосередитись на таких поняттях, як: емпірико-сенсуалістична концепція, філософсько-психологічна теорія «чистої дошки», теорія виховання «джентельмена», світське виховання, батьківський авторитет, покарання, заохочення, воля, самодисципліна, моральні норми і правила поведінки.

Локк розробив філософсько-психологічну теорію «чистої дошки», яка полягає у запереченні існування в свідомості людини «вроджених» ідей і уявлень. Психіка людини від народження подібна до чистої дошки або чистого аркуша, де ще нема ніяких написів.

Теорія «чистої дошки» привела Локка до визнання вирішальної ролі виховання у розвитку дитини. Він вказує, що на 9/10-х люди стають добрими або злими, корисними чи не корисними завдяки вихованню. Мета і завдання виховання за Локком є підготовка джентельмена. Джентльмен – це дворянин за походженням, ділова людина, яка уміє розумно і вигідно вести свої справи, має хорошу фізичну підготовку та відрізняється «витонченістю» манер поведінки у товаристві. Локк відстоює домашнє, індивідуальне виховання дітей і категорично виступає проти шкільної освіти, оскільки остання є відбитком

суспільства, яке за своєю суттю аморальне. Реалізацію своєї виховної програми Локк пропонує починати з фізичного виховання, яке повинно сприяти укріпленню здоров'я дитини, її загартуванню: «здоровий дух у здоровому тілі».

У творі «Думки про виховання» розкрито систему фізичного виховання джентльмена. Локк рекомендує привчати дітей до холоду.

Щодо морального виховання, то мораль педагог виводить не з релігійного вчення, а з інтересів окремої особи, керуючись принципом вигоди «все, що приносить особисту користь, є моральним». Для джентльмена, на його думку, найважливіше виробити характер і волю. Морально вихована людина – це та, якій вчинки диктує розум, і яка вміє діяти всупереч своїм почуттям і бажанням. Найважливішими засобами виховання, за Локком, є не формальне заучування правил моральності, а прищеплення корисних звичок через позитивний досвід поведінки, а також особистий приклад вихователя.

Локк виступає за суворе ставлення батьків до дітей, яке поступово повинно перерости у дружбу. Першу владу над дітьми, на його думку, потрібно, щоб давали страх і шанобливість, а любов і дружба мають її закріпити. Однак, він виступає проти авторитаризму та тілесних покарань у вихованні, бо «рабська дисципліна створює і рабський характер». Але останні допускає як крайній захід. У процесі виховання корисно застосовувати догану, нагороду, похвалу.

У дітей треба виховувати гуманне ставлення до людей і тварин. Головним у цьому, як вказує Локк, є релігійне виховання. У дітей потрібно викликати любов і повагу до бога як вищої істоти. Але він заперечував виконання релігійних обрядів. Розумове виховання по відношенню до морального та фізичного Локк ставить на останнє місце. Він вважає, що джентльмен може обійтися без більшості тих знань, які даються у школі. Мета навчання полягає не в тому, щоб зробити юнака вченим, а в тому, щоб підготувати з нього ділову людину, зробити здатним його розум сприймати будь-яке знання, якщо він сам того захоче. За Локком навчання повинно мати практичну спрямованість, кожний предмет, що вивчається, має приносити певну користь.

Локком запропонована програма реальної освіти, яка передбачала необхідну підготовку до «ділових занять в реальному світі», до комерційної діяльності. Він радив вивчати живу мову, замість мертвих: англійську і французьку. У число «корисних» для вивчення предметів ввійшли географія, малювання, математика, астрономія, філософія, історія, право. Сюди ж Локк включав стенографію і бухгалтерію, як такі, що дають необхідні знання для промисловості і торгівлі.

У сфері розумового розвитку дитини Локк збагатив підхід до проблеми методів навчання, поставивши питання про мотивацію навчальної діяльності. Він пропонує методи, що орієнтовані на природні інтереси та позитивні емоції дітей: ігрові форми навчання (з літерами), застосування книг з малюнками тощо. Локк рекомендує, щоб вихованець займався якимось ремеслом (столярним, токарним, теслярством), садівництвом, сільським господарством чи ін. Необхідність цього він мотивував тим, що, по-перше, знання ремесел може згодитися діловій людині як підприємцю, по-друге, праця на свіжому

повітрі корисна для здоров'я. Праця попереджує можливість шкідливої бездіяльності.

2. Французьке просвітництво XVIII ст.

Не менш важливим в процесі роботи над темою є загальний аналіз епохи Просвітництва і виявлення провідних педагогічних ідей французьких філософів-просвітителів XVIII століття. Загалом для Європи XVIII ст. характерний освітній абсолютизм, коли в політичній ідеології, філософії і культурі значне місце займають ідеї пов'язані з боротьбою зі старими середньовічними порядками. Представники цього напрямку, яких називали просвітителями, вважали виховання і освіти головною рушійною силою і засобом досягнення людством рівності і свободи (Монтеск'є, Вольтер, Руссо, Дідро, Гольбах, Гельвецій, Кондільяк, Ламетрі та ін.).

Просвітителі піддали нищівній критиці тогочасне суспільство, державний лад, саме розуміння природи, релігію. Але вони виступаючи проти насильного перетворення існуючого суспільного устрою. Відомим проявом діяльності французьких просвітителів було видавництво «Енциклопедії або тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел», який являв собою зведення усіх позитивних знань, висвітлених з точки зору найпередовіших для того часу поглядів. Редакторами «Енциклопедії» були Дідро та Д'Аламбер.

Після з'ясування особливостей зазначеного вище етапу необхідно зосередити увагу на вивченні спадщини французьких філософів-просвітителів

Гельвецій Клод Адріан (1715-1784) – французький філософ-просвітитель. Свої погляди виразив у творах «Про розум», «Про людину, її розумові здібності та її виховання». Перший твір був заборонений і спалений церквою.

Гельвецій заперечував вирішальну роль спадковості і природжених ідей, доводив, що виховання робить людину тим, чим вона є. Мета виховання за Гельвецієм полягає у тому, щоб розкрити серце дитини до гуманності, а розум – для правди, щоб виховати патріотів, у свідомості яких ідея особистого добра тісно пов'язана з ідеєю добра для всіх.

Дені Дідро (1713-1784) –разом з Д'Аламбером є засновником і редактором відомої «Енциклопедії». Перший його твір «Філософські думки» був спалений за рішенням уряду, за наступний «Листи про сліпих» Дідро був заарештований.

Д. Дідро високо оцінював роль виховання у формуванні людини, але не вважав його таким всемогутнім, як Гельвецій. Освіта і виховання пом'якшують характер людини, роз'яснюють її обов'язки, зменшують вади, прищеплюють любов до порядку, справедливості й добродійності, сприяють розвиткові доброго смаку.

З великою силою у Дідро прозвучала думка про зв'язок освіти з потребами життя. Над школами не повинно бути, на його думку, опіки духовенства. Навчання у початкових школах треба зробити обов'язковим і безплатним.

3. Педагогічна теорія Ж.-Ж.Руссо.

Окремого аналізу і вивчення потребує спадщина французького філософа, письменника, педагога-просвітителя Ж.-Ж.Руссо (1772-1778).

народився у Женеві в сім'ї ремісника-годинникаря. Не здобув систематичної освіти, але всі його досягнення завдяки самоосвіті. У пошуках роботи багато подорожував по Європі, змінив багато професій. У Парижі познайомився і подружився з авторами знаменитої «Енциклопедії». З появою твору «Еміль, або про виховання» Ж.-Ж. Руссо переслідують і він змушений тікати з Франції. Цей твір навіть було спалено на одній із площ Парижа. Лише незадовго до смерті він повертається у Париж. Більша частина життя Руссо пройшла у злиднях.

Студенту варто знати, що Ж.-Ж. Руссо розвинув ідею природної свободи і рівності людей, до якої можна прийти тільки через виховання, в основі якого вміння цінувати власну і чужу працю та незалежність.

Свої педагогічні погляди Ж.-Ж. Руссо виклав у творі «Еміль, або про виховання»(1762). Основою цієї програми виступає теорія природного, вільного виховання, де в центрі стоїть особистість дитини. Природне виховання полягає у необхідності здійснювати його відповідно до природи самої дитини та її вікових особливостей. Таке виховання повинно відбуватися на лоні природи, у тісному контакті з нею.

Основними факторами впливу на дітей Руссо вважав природу, людей та предмети оточуючого світу. Основне завдання виховання, яке здійснюється людьми і речами, полягає у тому, щоб узгодити свої впливи з природним розвитком дитини. Трактують Руссо принципу природовідповідності: природне виховання допомагає вільному розвитку дитини, який відбувається через самостійне накопичення нею життєвого досвіду. Вільне виховання впливає з природного права кожної людини на свободу. Воно слідує за природою, допомагає їй. Руссо виступає за недоторканість, автономність внутрішнього світу дитини як маленької людини.

Він заперечує авторитаризм у вихованні, методи покарання і примусу у вихованні. У цьому зв'язку Руссо пропонує замінити методи покарання методом «природних наслідків» від неправильних вчинків.

Безпосереднім вираженням ідеї вільного виховання є вимога Руссо, щоб дитина була вільною у виборі змісту навчального матеріалу і методів його вивчення. Що її не цікавить, того вона і не буде вчити. Завдання вихователя так організувати всі впливи на дитину.

Студентам слід наголосити, про спроби Ж.-Ж. Руссо зробити внесок вікову періодизацію:

- вік немовляти (0-2 р.), період до оволодіння дитиною мови. Головне завдання першого періоду – фізичний розвиток дитини, її загартування. Дитина у цьому віці повинна якомога більше рухатись, бути на свіжому повітрі;

- дитинство або «сон розуму» (2-12 р.), коли переважає чуттєве пізнання дитиною світу, головне завдання – розвиток зовнішніх органів чуттів та продовження фізичного розвитку. Способи цього розвитку повинні бути природні, такі, що задовольняють інтереси дитини. Не примушувати дитину у цьому віці думати, заучувати вірші, казки, не читати їй ніяких моральних

настанов. Відкидається будь-яка систематична освіта. Краще, якби дитина до 12 років взагалі не вміла читати. У такому віці, як стверджує Руссо, дитині недоступні абстрактні і моральні поняття. Але, як виняток, єдино доступною для дитини може бути ідея власності.

•отроцтво (12-15 р.) – період розумового розвитку («формування інтелекту») та трудового виховання - це здобуття освіти, розвитку самостійного мислення. Відбувається перехід від чуттєвого знання до суджень. У третьому періоді відбувається і трудова підготовка людини. Праця – суспільний обов’язок кожного. Щоб зберегти свободу, треба вміти самому працювати. Еміль, герой роману, навчається столярній справі, працює в полі, саду, на городі, в майстерні, в кузні. З іншої сторони, праця виступає у Руссо і як виховний засіб. Вона сприяє формуванню позитивних моральних якостей, які притаманні трудовій людині. Але у цьому віці, на думку Руссо, дитині ще недоступні в повній мірі моральні поняття, не зрозумілі стосунки між людьми.

•юність (15-18 р.) – період бур і пристрастей, час морального і статевого виховання. З цього періоду починається найголовніше у вихованні – вчити любити людей.

Повноцінне моральне виховання, а разом з ним і статеве, відбуваються в юнацькому віці і тільки в суспільстві. Еміль переселяється в місто до людей. У цей період його потрібно навчити любити людей і жити серед них. Руссо перед моральним вихованням ставить три завдання: виховання добрих почуттів шляхом реальних справ, прикладів, а не міркувань; виховання добрих суджень через вивчення біографій великих людей, вивчення історії тощо; виховання доброї волі шляхом здійснення добрих справ. При цьому Руссо відкидає моралізування.

Щодо статевого виховання Руссо пропонує усунути від уваги дитини все шкідливе, збуджуюче, зокрема сумнівні книги. Руссо вимагав не здійснювати спеціально релігійного виховання. Щодо виховання жінки Руссо притримувався традиційної точки зору.

Для кращого засвоєння матеріалу про педагогічну спадщину Ж.-Ж.Руссо пропонуємо скласти таблицю:

роки життя	віковий період	вікові особливості	зміст і методи навчання	зміст і методи виховання

Узагальнення знань про педагогічну спадщину Ж.Ж.Руссо повинно завершуватися з’ясуванням значення його доробку для педагогічної науки.

4. Проблеми народної освіти у період французької революції кінця XVIII ст. Студентам слід наголосити, що революція, яка відбулася у Франції в 1789-1793 рр. наклала відбиток на теорію і практику виховання й освіти.

У період революції були розроблені проекти оновлення системи освіти й виховання підростаючого покоління (проекти Талейрана, Кондорсе, Лепелетьє, Лавуазьє, Бабефа та ін.). Зокрема, автором одного з проектів – Лавуазьє було вперше запропоновано поряд з загальноосвітніми школами створювати

професійні учбові заклади, так звані «школи механічних і хімічних ремесел». У свою чергу, Кондорсе у своєму проекті висунув ідею єдиної світської школи, в якій всі ступені взаємопов'язані адміністративно і програмно. Саме проект Кондорсе (хоч і з багатьма змінами) був затвердженим у Конвенті. Даний проект став прототипом системи народної освіти, яка була прийнята у Росії на початку XIX ст.

5. Народна освіта у країнах Західної Європи XVII-XVIII ст.

Для студента важливо зауважити, що у XVI – XVII ст. у країнах Західної і Центральної Європи почали складатися певні типи шкіл: народна школа з навчанням рідною мовою, школи типу класичної гімназії, які займали панівне становище у системі освіти аж до XX ст.

Народна школа призначався для дітей нижчих шарів суспільства. Зміст навчання у ній передбачав читання, письмо і рахунок. Основною її метою було релігійно-моральне виховання в дусі католицизму або протестантизму. Основу змісту середньої освіти у гімназіях складали стародавні мови і література, переважно, латинська, що була схвалена церквою. Така школа готувала своїх учнів або до духовної кар'єри, або до чиновницької служби держави.

В умовах поширення мануфактури і фабричного виробництва, у країнах Західної Європи стали «школи навчання». Їх мета - дати елементарну освіту дітям робітників. Прикладом таких шкіл були ланкастерські школи (або школи взаємного навчання). При Белл-Ланкастерській системі більш підготовлені учні (монітори) ставали помічниками учителя і під його керівництвом проводили заняття з рештою учнів. В одній залі могли збиратися до 600-1000 дітей. Учні, розділені на десятки, навчались у своїх товаришів, які називались моніторами. Останні отримували інструкцію від педагога чому і як треба вчити на наступний день. Книг не було. Навчальну роботу стимулювали змаганнями: монітори оцінювали відповідь учня і давали йому команду зайняти відповідне місце у шерензі. При взаємному навчанні учні швидше, ніж у звичайній школі, оволодівали знаннями, але вони були несистемними.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1; 2; 5; 8; 14; 16; 19; 23; 32; 34

Додаткова

7; 11; 14; 25, інформаційні ресурси

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Опрацювати питання

1. Педагогіка епохи просвітництва та періоду становлення капіталізму.
2. Шкільна освіта в Англії в XVII–XVIII ст.

Контрольні запитання

1. У яких творах Дж. Локк висвітлив свої педагогічні погляди і які проблеми виховання та навчання дітей обґрунтовував?
2. Як ставився Дж. Локк до виховання дітей простолюдинів у розробленому ним проекті закону під назвою «Записка про робочі школи»?

3. Хто такий Дж. Беллерс і завдяки якому твору він став відомим освітнім діячем?
4. Які педагогічні проблеми розробляв Дж. Беллерс у своєму головному творі?
5. У чому полягає цінність англійської педагогіки XVII ст. для подальшого розвитку теорії та практики виховання?
6. Проаналізуйте погляди Дж. Локка й Ж.-Ж. Руссо на методи виховання Порівняльна характеристика поглядів Гельвеція та Дідро (самостійно).

Завдання для вивчення документів та першоджерел

1. Скласти рецензію на роботу Д. Локка «Мысли о воспитании» та Ж.Ж.Руссо «Эмиль или о воспитании».
2. Скласти із «Мысли о воспитании» Д. Локка план переказу §64, §72, § 73, §110, §128; зробити цитатні виписки, чому навчати джентльмена §147, 160, 162, 163, 178, 179, 180, 187, 201, 202, 204, 206, 209, 210, 211.
3. Напишіть есе за поданим фрагментом: « Ми народжуємося кволими, ми потребуємо сил; ми народжуємося, не маючи нічого, ми потребуємо допомоги; ми народжуємося дурними, ми потребуємо розуму. Все чого ми не маємо при народженні і чого потребуємо, ставши дорослим, дається нам вихованням» (див.: Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К. : Центр навчальної літератури, 2006. . - С. 209).

Тема 6. РОЗВИТОК ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН у XIX ст

1. Педагогічні погляди і діяльність Й.Песталоцці
2. Педагогічна система А.Дістервега
3. Педагогічна теорія Й.Гербарта
4. Педагогічні погляди і діяльність соціалістів-утопістів Р.Оуена та Ш.Фур'є
5. Педагогічне вчення Ф.Фребеля
6. Прогресивна педагогіка Росії у XIX- поч. XX ст. (Л.Толстой, П.Лесгафт, С.Шацький)

На допомогу студенту

1. Педагогічні погляди і діяльність Йогана Генріха Песталоцці

Аналіз зазначеної теми слід розпочати творчості швейцарського педагога, основоположника впливового напрямку в педагогіці, відомого під назвою песталоціанства – Йоганна Генріха Песталоцці (1746-1827), який народився в Цюріху у родині лікаря. Вищу освіту здобував у Каролінському колегіумі. Протягом третини століття керував навчально-виховними закладами, де на основі дослідної роботи здійснював і розвивав свої педагогічні ідеї. Спочатку організував у своїй садибі «Нойгоф» «Установу для бідних» (1774-1780 рр.) – один з перших в історії дослідний навчально-виховний заклад. З 1798 по 1799 рр. створив і утримував притулок для сиріт у м. Станці. У період 1800-1804 рр. Й. Песталоцці керує інститутом у Бургдорфі - це комплекс середніх шкіл – база для підготовки учителів. Цей інститут у 1804 р. переводить до м. Івердон і там керує ним до 1825 р. Наголосимо на значенні педагогічної

теорії Й. Песталоцці, яку він узагальнив у творах «Лінгард і Гертруда» (1781-1787), «Як Гертруда вчить своїх дітей» (1801), «Лебедина пісня» (1826) та ін. Освіту Песталоцці розглядав як основний засіб перебудови суспільства на справедливих началах. Й. Песталоцці вважав, що виховання їх дітей повинно полягати у розвитку потреби до праці та «діяльної любові один до одного».

Народну школу вчений визначав як трудову у поєднанні з фізичним, моральним і розумовим розвитком дітей. Доречним є той факт, що Й. Песталоцці висунув ідею поєднання навчання дітей з їх продуктивною працею, яку реалізував у Й. «Нойгофі». Проте це поєднання у нього носило механічний характер.

Рекомендуємо детальніше зупинитися на значенні педагогічної теорії і практики Песталоцці. Значущість цих поглядів слід пов'язати, із запропонованими думками педагога щодо важливості ролі виховання в розвитку дитини, а також необхідності планомірно здійснювати це виховання в родині і школі. Виокремити ряд його цінних думок стосовно фізичного, трудового, морального, розумового виховання дитини. Відзначити роль педагога у створенні теорії елементарної освіти тощо.

Головним методологічним положенням є його твердження, що моральні, розумові та фізичні сили людської природи (за його термінологією сили серця, розуму і руки) мають властивість до саморозвитку, до діяльності. Виховання ж покликане допомогти саморозвитку і спрямувати його у потрібному напрямку.

Поряд з цим слід проаналізувати той фактор, що він не зумів правильно вирішити питання про єдність процесу озброєння учнів знаннями і розвитку їх розумових сил. Висловіть свою власну точку зору з цього питання.

Основним у вихованні Й. Песталоцці визначає принцип природовідповідності. Метою виховання повинен бути різнобічний і гармонійний розвиток всіх природних сил та здібностей дитини.

Й. Песталоцці розробив теорію «елементарної освіти». Спираючись на принцип природовідповідності, він виділив три найпростіші елементи: число (одиниця), форма (пряма лінія), слово (звук). Елементарне навчання зводиться, до вміння вимірювати, рахувати і володіти мовою. Інтелектуальне виховання Й. Песталоцці ґрунтує на ідеї розвиваючих цілей і завдань навчання. Він був першим з педагогів, хто диференціював змістову і розвиваючу сторони навчального процесу та розвинув ідею розвиваючого шкільного навчання. Знання повинні підкорятися розвитку здібностей дитини.

Й. Песталоцці розробив теорію «природного шляху пізнання». Він вважав, що у дитини процес пізнання починається з чуттєвих сприймань, які після цього переробляються свідомістю. Основою навчання Песталоцці вважав наочність, через яку дитина шляхом спостереження отримує правильні уявлення про світ, розвиває мислення і мову. В обґрунтуванні цього принципу Песталоцці пішов далі від Коменського. Він розкрив роль наочності у розвитку логічного мислення дитини під час навчання. Виходячи із своїх загальнодидактичних положень, Песталоцці заснував методику початкового навчання. Він відкинув книжне початкове навчання, яке ґрунтується на

запам'ятовуванні і переповіданні, і вимагав щоб дитина з ранніх років сама вела спостереження і розвивала свої здібності. Песталоцці відстоював звуковий метод навчання грамоти. Для навчання дітей рахунку, вимірюванню, засвоєнню дробів, а також написання елементів букв, Песталоцці використовував квадрат. Цю ідею розвинули його послідовники, створивши так званий «арифметичний ящик», який використовують у деяких західних школах і понині.

Розробляючи теорію «елементарної освіти», Песталоцці передбачав, щоб вона була простою і доступною для опанування кожній матері. На основі цієї теорії він розробив завдання, зміст і методику першочергового виховання і навчання у сім'ї, яке має удосконалюватись у школі. Вважав, що мати повинна з раннього віку розвивати фізичні сили дитини, прививати їй трудові навички, виховувати любов до оточуючих людей, вести до пізнання оточуючого світу. Й. Песталоцці переосмислив соціальну роль учителя і дав зрозуміти, що для успішного виховання молоді потрібні професійно вишколені вчителі.

2. Педагогічна система Фрідріха Вільгельма Адольфа Дістервега

А. Дістервег (1790-1866) народився у німецькому місті Зіген в сім'ї чиновника-юриста. Навчався у Герборнському, а потім у Тюбінгенському університетах, здобувши там вчений ступінь доктора філософії. Працював домашнім учителем, викладав у середніх школах Вормса, Франкфурта-на-Майні, у період з 1819 по 1847 рік був директором учительських семінарій у Мерсі та Берліні (викладав там педагогіку, математику, німецьку мову).

Дістервег прагнув до об'єднання німецького вчительства, у 1848 році був обраний головою «Всезагальної вчительської спілки», а пізніше – від вчительства представником до пруської Палати депутатів. З 1827 р. і до смерті Дістервег видавав журнал «Рейнські листки для виховання і навчання», де опублікував понад 400 статей, а з 1851 р. ще й випускає журнал «Педагогічний щорічник». Серед найбільш відомих статей є «Керівництво до освіти німецьких учителів» (1835).

Важливо для студента запам'ятати, що А. Дістервег виступив на захист ідеї загальнолюдського виховання. Він вважав, що людська природа проявляє себе у задатках. Але, на відміну від свого попередника, він писав, що цим «здаткам дана лише можливість до розвитку й освіти». Завдання виховання – збуджувати і спрямовувати самодіяльний розвиток цих задатків. Головну мету виховання він вбачав у гармонійному розвитку всіх можливих задатків людини для «служіння істині, красі і добру». Досягнення цієї головної мети, на думку Дістервега, відбувається через самодіяльність.

Дістервег вважав, що виховання повинно будуватися з урахуванням принципів природовідповідності, культуровідповідності та самодіяльності. Він і створив дидактику розвиваючого навчання, продовживши ідеї розвиваючого навчання Песталоцці. У своєму «Керівництві для освіти німецьких вчителів» Дістервег сформулював цілу систему дидактичних принципів та правил, які відображують в цілому його погляди на розумову освіту школярів. Головним завданням навчання, за Дістервегом, є розвиток розумових сил і здібностей дітей. Дістервег запропонував і обґрунтував розвиваючий (елементарний)

метод навчання, який орієнтований на активність і самостійність учнів. Великого значення у навчанні Дістервег надавав наочності, що виражено у сформульованих ним правилах йти у навчанні від чуттєвого сприймання до понять, від одиничного до загального, від конкретного до абстрактного. Принцип наочності тісно пов'язаний у нього з послідовністю і неперервністю навчання. Ця вимога відображена у правилах йти у навчанні від близького до далекого, від простого до складного, від легкого до важкого, від відомого до невідомого.

Дана Методика передбачає здійснення навчання захоплюючим, цікавим. Для цього в учнів потрібно пробуджувати інтерес до нього. Все це можна досягти через: 1) різноманітність, 2) енергійність, 3) особистість вчителя.

Дістервег популяризував вчительську професію і поставив ряд вимог до особи вчителя: досконало знати свій предмет, любити свою професію і дітей; бути рішучим, енергійним, мати тверду волю і характер, весь час вести дітей вперед, не відступаючи від своїх принципів; мати громадянську мужність і свої власні переконання; ніколи не зупинятись – весь час працювати над власною освітою; бути носієм високих моральних якостей і завжди бути прикладом для своїх вихованців: «Покажи мені своїх учнів, і я побачу тебе».

3. Педагогічна теорія Йогана Фрідріха Гербарта

Й.Ф.Гербарт (1776-1841) – німецький філософ, психолог і педагог. Народився в сім'ї чиновника-юриста. Здобув університетську освіту. Працював на посаді професора в Геттінгенському та Кенінгсбергському університетах, де читав лекції з філософії, психології і педагогіки. Його твори «Загальна педагогіка, виведена з мети виховання», «Нариси лекцій з педагогіки» й ін.

Герберт виступає за наукову самостійність педагогіки, ставить перед школою цілі: можливі – підготовка майбутніх дорослих людей у галузі певної спеціальності, і необхідні – підготовка їх до роботи в будь-якій галузі діяльності. Загальна мета виховання, за Гербартом, повинна полягати у досягненні гармонії волі з етичними ідеями і в розвитку багатостороннього інтересу. Метою виховання, на думку вченого є формування добродішних людей, здатних пристосовуватися до існуючого суспільно-політичного ладу і підкорятися йому.

Процес виховання Гербарт поділяв на: керування дітьми; виховуюче навчання; моральне виховання. Відзначити слід той факт, що саме Гербарт увів у педагогіку термін «виховуюче навчання», вважаючи що немає окремого виховання і окремого навчання, а є один складний процес. У своїй концепції виховуючого навчання Гербарт повністю ідентифікував навчання і виховання.

Студенти повинні зрозуміти, що Гербарт неправомірно підмінив складний процес виховання навчанням, не враховуючи вплив соціального середовища і значення емоцій у моральному вихованні. Засобами системи керування є нагляд, наказ, погроза, заборона, фізичне покарання, як допоміжні засоби – авторитет і любов вихователя.

Студенти повинні розібратися в ученні Гербарта про 4 ступені навчання, які на погляд вченого є універсальними: I ступень (виразність) – здійснюється

початкове ознайомлення учнів з новим навчальним матеріалом з широким використанням наочності. II ступень (асоціація) – під час вільної бесіди встановлюються зв'язки нових уявлень з попереднім. III ступень (система) – здійснюється зв'язний виклад нового матеріалу з визначенням головних положень, з виведенням правил і формулюванням законів. IV ступень (метод) – в учнів у процесі виконання вправ виробляються навички застосування набутих знань на практиці.

Герbart обґрунтував необхідність побудови навчального процесу на основі психології, розробив теорію видів навчання: описовий, аналітичний, синтетичний. З'ясуйте їх зміст.

Він розробив систему морального виховання, яка ґрунтується на 5 моральних ідеях: ідея внутрішньої свободи, ідея вдосконалення, ідея приязні, ідея права, ідея справедливості. З'ясуйте їх зміст.

Необхідно також з'ясувати основні засоби морального виховання, які визначив Герbart. Доречно зупинитися також на думках Гербарта стосовно релігійного виховання. Наприкінці вивчення творчості Гербарта слід з'ясувати вплив педагогічної теорії вченого на розвиток теорії і практики виховання в багатьох країнах. Педагогічні ідеї Й.Ф.Гербарта у другій половині XIX – на початку XX ст. набули поширення в усіх країнах Західної Європи. Він мав багато послідовників, які розвинули й оформили його ідеї в окремий педагогічний напрям – гербертіанство.

4. Педагогічні погляди і діяльність Роберта Оуена та Шарля Фур'є

Р.Оуен (1771-1858) народився в Англії у сім'ї ремісника. Знання здобував самоосвітою. 20-річним юнаком він почав керувати текстильною фабрикою в Манчестері, а дещо пізніше став співвласником бавовнопрядильної фабрики у Нью-Ленарку (Шотландія), де показав себе великим філантропом. Систематичне викладення своїх педагогічних поглядів представив у праці «Новий погляд на суспільство, або досвід про принцип створення людського характеру» (1813) та інших своїх творах. Для студента важливо визначити, що у Нью-Ленарку він створив «Новий інститут для формування характеру» – систему з чотирьох освітньо-виховних закладів, куди входили: «школа для маленьких дітей» віком 1-6 років (тут були дитячі ясла, дитячий садок, майданчик для ігор); денна початкова школа для дітей від 6 до 10 років; вечірня школа для підлітків та молоді 10-17 років, які працювали на фабриці; для робітників і їх сімей проводились вечірні лекції, бесіди та культурні розваги.

Пропагуючи ідею гармонійного розвитку, Оуен піклувався у своїх закладах про фізичне, естетичне, моральне, трудове, розумове виховання дітей і молоді. Він створив на практиці дошкільні дитячі заклади (ясла, садок). Ним також було вперше створено початкову школу з розширеною освітньою програмою, куди входили читання, письмо, граматики, англійська мова, арифметика, географія, природознавство, історія. Оуен багато працював над розв'язанням проблеми про поєднання навчання дітей з їх продуктивною працею. Дану ідею Оуен реалізував в організованій ним першій комуністичній трудовій комуні «Нова гармонія» (США, 1825). Денна школа для дітей віком 5-

12 років мала два відділи: загальноосвітній та індустріальний, які разом склали єдине ціле. Ця школа здійснювала крім усього іншого трудове виховання учнів. Крім навчання діти займалися практичною роботою в майстернях, саду, полі. В індустріальному відділі учні опановували певним ремеслом.

Ш.Фур'є (1772-1837) – французький соціаліст-утопіст, син великого торговця. У своїх творах Фур'є дав гостру критику існуючого тоді ладу і розробив план ідеального суспільства – «гармонії». Свої педагогічні погляди він виклав у творі «Про виховання при ладі гармонії» та інших творах.

На його думку, виховання повинно бути всезагальним і безплатним, повинно дати дітям навички індустріальної праці, розвивати їх активність і колективні почуття, готувати дітей до суспільного життя.

5. Педагогічне вчення Фрідріха Фребеля

Ф.Фребель (1782-1852) – німецький педагог, теоретик дошкільного виховання. Народився він у Тюрінгії в сім'ї пастора. Початкову освіту здобував дома. 15-річним юнаком був відданий на три роки до лісника, у якого вивчав різноманітні твори з природознавства і математики. Потім відвідував лекції в Ієнському університеті.

У 1805 р. Фребель працював у Песталоцці. Пізніше Фребель робив спроби організувати школи за системою Песталоцці, але вони були невдалими. Невдачі змусили його переїхати до Швейцарії, де він продовжував свою роботу. У 1836 р. Фребель повернувся в Тюрінгію. У 1837 р. Фребель відкрив у Тюрінгії «Заклад для ігор і занять дітей молодшого шкільного віку», на основі роботи якого він розробив свою систему дошкільного виховання. Дана система здобула популярність і поширилась згодом по різних країнах світу. Фребель вважав, що для задоволення потреб дитини у діяльності і спілкуванні з іншими дітьми необхідно організувати заняття у товаристві її ровесників, якому дав назву «дитячий сад». Основна мета дитячого саду – сприяти розвитку природних особливостей дитини: дитина – рослина, яка розвивається (звідси і назва закладу).

6. Прогресивна педагогіка Росії

Вивчення даного питання слід розпочати з загального аналізу змін в політичному, економічному, культурному житті в Росії. Особливу увагу звернути на те, як економічні і політичні перетворення вплинули на проведення реформи освіти. Серед відомим діячів не лише освіти, а й політики.

Лев Миколайович Толстой (1828-1910) – видатний російський письменник, педагог. Народився у сім'ї графа в садибі «Ясна Поляна», навчався у Казанському університеті. Толстой був глибоко віруючою людиною. Виступаючи проти революційного переустрою суспільства, він мріяв про мирне самовдосконалення людей.

Педагогічні погляди відобразив у своїх статтях «Загальний нарис характеру Яснополянської школи 1862 р.», «Про народну освіту», «Про методи навчання грамоти», «Проект загального плану організації народних училищ», «Про виховання» та ін.

Л. Толстой видає у 1862 р. журнал «Ясна Поляна», де друкувались також його педагогічні ідеї, твори дітей, на його сторінках проводились конкурси дитячих казок тощо. У цей період Толстой став на позиції ідеї вільного виховання, взявши за основний педагогічний критерій свободу дитини. Реорганізацію Яснополянської школи, описав у статті «Загальний нарис характеру Яснополянської школи 1862 р.» У Яснополянській школі навчалось 40-50 дітей щорічно. У день проводилось 5-6 занять. Школа була безплатною.

У 1871 р. знову відкрив школу у Ясній Полянці, де разом з дружиною навчав селянських дітей. Тут вчилися і його діти. Він видав у 1872 р. «Азбуку», згодом удосконалив її і в 1875 р. видав «Нову азбуку». Остання була дуже популярною, витримала до кінця ХІХ ст. 30 видань. У цьому ж 1875 р. він видав чотири «Книги для читання», куди помістив свої прекрасні оповідання для дітей.

Л. Толстой в останні роки життя він переосмислює свої погляди. Виступає з релігійно-філософських позицій непротивлення злу насильством. Толстой прийшов до висновку, що виховання і навчання нероздільні. Толстой вважав, що нема універсального методу навчання. Школа, на думку Толстого, повинна бути педагогічною лабораторією, де вчитель має проявляти творчість і сам шукати кращих методів. Серед методів навчання велике значення надавав живому слову вчителя, бесіду, розповідь.

П.Ф. Лесгафт (1837-1909) —вчений у сфері анатомії і фізіології, лікар, основоположник системи фізичного виховання у Росії. Закінчив 1861 року Медико-хірургічну академію у Петербурзі. У 1893 р. на кошти свого учня Лесгафт відкрив біологічну лабораторію з музеєм і друкованим органом «Известия» (у 1918 р. ця лабораторія була реорганізована в Природничо-науковий інститут ім. П.Ф.Лесгафта). При лабораторії у 1896 р. ним були відкриті Вищі курси вихователок і керівників фізичного виховання, перетворені у 1905 рр. у Вищу Вільну школу. На базі цього закладу у радянський період було створено Ленінградський інститут фізичної освіти (тепер інститут фізкультури і спорту ім. П.Ф.Лесгафта).

Праці Лесгафта: «Керівництво з фізичної освіти дітей шкільного віку», «Про ігри та фізичне виховання в школах», «Сімейне виховання дітей і його значення» та ін.

Особливо цінною є розроблена ним система фізичного виховання. Великого значення Лесгафт надавав розвитку жіночої освіти. Він вимагав широкої наукової освіти для жінок, їх всебічного розвитку. Вказував, що це потрібне, насамперед, жінці-матері.

С. Т. Шацький (1878-1934) — народився у Смоленську. Отримав різнобічну освіту: математичний, медичний, природничий факультети Московського університету, консерваторія, сільськогосподарський інститут.

У період 1905-1913 рр. Шацький разом з іншими педагогами створював літні дитячі колонії поблизу Москви, в Калузькій губернії, де проводив цікаві педагогічні експерименти. У 1919 р. він створив за дорученням Наркомосу Радянської Росії Першу дослідну станцію з народної освіти, яка об'єднувала

ряд дошкільних закладів і шкіл у Москві та трудову колонію «Бодрая жизнь» у Калузькій губернії. У 1932 р. почав керувати Центральною педагогічною лабораторією Наркомосу. Він також був ректором Московської консерваторії. Шацький написав багато педагогічних праць: «Мої педагогічні шляхи», «Бадьоре життя» та ін.

Набуття знань, на думку Шацького, повинно поєднуватись із оволодінням умінням працювати. У зв'язку з цим він розробляв проблему розвитку дослідницьких навичок у дітей. Шацький став одним із перших дослідників педагогіки дитячого співтовариства («колективу»).

Наприкінці вивчення теми обов'язково систематизувати і осмислити увесь матеріал, дати об'єктивну характеристику зазначеного періоду в історії розвитку освіти, підкреслив як продуктивні сторони, так і вагомі недоліки, негативні риси.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1; 2; 5; 8; 14; 16; 19; 23;32; 34

Додаткова

7; 11; 14;25, інформаційні ресурси

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Опрацювати питання

1. Прогресивна педагогіка Росії у XIX- поч. XX ст.
2. Утопічна педагогіка XIX ст.

Контрольні завдання

1. Уважно прочитайте працю Й. Г. Песталоцці «Лебедина пісня», з'ясуйте у чому полягає суть теорії елементарної освіти?
2. Як автор трактує природу людини? Назвіть основні ідеї Прогресивних педагогів Росії у XIX- поч. XX ст.
3. Чому Л.М. Толстого ми можемо назвати педагогом?
4. Вивчити утопічні ідеї у педагогіці XIX ст. Оформити вивчене в таблицю.

Назва	Хто розробив	Особливості

Завдання для вивчення документів та першоджерел

1. Складіть цитатний план твору Ф.А.Дістервега «Руководство к образованию немецких учителей» Випишіть дидактичні правила Дістервега, сформульовані щодо учня, предмета викладання, умов навчання і вчителя.
2. Проаналізуйте думку про те, що справжньою «суттю людської природи є вся сукупність здібностей і сил, якими людина відрізняється від усіх земних тварин, що не належать до числа людей» (див.: Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна ; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 302).
3. Для вивчення спадщини відомих педагогів оформіть таблицю

Віхи біографії	Праці	Методологічні основи спадщини	Педагогічні погляди

Тема 7. РЕФОРМАТОРСЬКА ПЕДАГОГІКА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН кін. XIX – XX ст.

1. Нові тенденції у педагогічній теорії і практиці зарубіжних країн у кін. XIX – поч. XX ст.

2. Характеристика наукових напрямків у зарубіжній реформаторській педагогіці кін. XIX – XX ст.

На допомогу студенту

1. Нові тенденції у педагогічній теорії і практиці зарубіжних країн у кін. XIX – поч. XX ст.

Вивчаючи цю тему студенти повинні з'ясувати особливості соціально-політичного, економічного, культурного життя країн Західної Європи та США в першій половині XX ст. і їх вплив цих на освіту. Слід наголосити на тому, що розвиток науково-технічного потенціалу країн, зростання темпів виробництва, висунули певні проблеми перед системою освіти. У цей час збільшується кількість шкіл і учнів. Школи, і в першу чергу початкові, стають державними і безплатними.

У зарубіжних країнах запроваджується обов'язкове навчання (Німеччина – 1751; Франція – 1879-1881; Англія – 1870; США у різних штатах по-різному починаючи з 1870; Японія – 1872). З кінця XIX ст. навчання у школах у більшості країн стає спільним для хлопчиків і дівчаток.

Педагогіка повертається лицем до дитини, підвищується увага до її особистості. На зміну активному вчителю і пасивному учню приходять активний учень і вчитель-консультант. Педагоги-реформатори були одностайні у тому, що школа не тільки повинна повідомляти знання, а й турбуватися про загальний розвиток дітей, про вироблення в них умінь спостерігати факти і робити узагальнення, самостійно набувати знання. У змісті навчання було поєднано теорії формальної і матеріальної освіти. Нові педагогічні висновки і положення знаходять експериментальну перевірку.

2. Характеристика наукових напрямків у зарубіжній реформаторській педагогіці кін. XIX – XX ст. Педагогіка «вільного виховання».

Вчені шукали виходу із ситуації, що склалася, тому в цей період з'являється ряд педагогічних теорій та концепцій.

Теорія «громадянського виховання» і «трудової школи» (Німеччина, засновник Георг Кершенштейнер (1854-1932)) користувалася популярністю у Німеччині й інших країнах на початку XX ст. Він вважав, що головне завдання школи – «громадянське виховання» - виховання людей у дусі беззастережної слухняності, відданості існуючій державі. Корисний громадянин повинен прагнути і вміти служити державі.

Він уважав, що трудова школа є двох типів: середня загальноосвітня школа, яка готує до вступу у вищі навчальні заклади і в майбутньому – до розумової (наукової) діяльності. «Трудовий» характер такої школи полягає у

прищепленні елементарних навичок наукової роботи у відповідних галузях знань. Фізична праця в такій школі непотрібна. Її замінює праця в лабораторіях, бібліотеці, трудова народна школа для широких мас населення, яка повинна готувати до практичної діяльності в сфері фізичної продуктивної праці. Формування умінь і навичок здійснюється у процесі занять певним ремеслом.

Така подвійність його педагогіки пояснюється поглядами на суспільну потребу в працівниках для різних галузей діяльності.

Студенти повинні ретельно опрацювати матеріал, пов'язаний із започаткуванням «нового виховання» – міжнародного педагогічного руху за оновлення школи й виховання, за побудову усієї навчально-виховної роботи виходячи з інтересів дитини в даний момент. Для того, щоб розібратися в ньому, студенти повинні знати, що: у країнах Західної Європи цей рух дістав назву нового виховання; в Німеччині – педагогіки реформ; у США – прогресивізму.

Представники цього руху - Овід Декролі (1871-1932), Адольф Фер'єр (1879-1960), Едмон Демолен (1852-1907). Принципи нового виховання здійснювалися у школах інтернатного типу. В них проголошувалася відмова від зубріння, формалізму і схоластики, велика увага приділялася фізичному та естетичному вихованню, ручній праці, дитячому самоврядуванню.

Головним представником і засновником педагогіки прагматизму (діяльної педагогіки), поширеної у США та Англії, був Джон Дьюї (1859-1952). Сутність прагматизму – справжнє все те, що дає користь. Дьюї ігнорував необхідність систематичного вивчення навчальних предметів, у його школах було уведено практичні заняття: діти пряли, шили, готували їжу тощо. Праця дітей була не тільки засобом ознайомлення з виробничою діяльністю, а й основним джерелом для здобування знань з основ наук. Дьюї, переоцінюючи значення практичної дії, недооцінює практичних знань.

Важливе значення відігравала т.зв. педагогіка «дії» – течія в реформаторській педагогіці кінця XIX – початку XX ст. в Німеччині, яка була спробою біологізувати педагогіку. Засновником цього напрямку був німецький педагог Вільгельм Лай (1862-1926).

На зламі XIX – XX ст. у деяких європейських країнах і США створюються лабораторії – спеціальні центри психологічних і педагогічних досліджень. Поява таких центрів зумовила виникнення експериментальної педагогіки. Представником цього напрямку був німецький вчений Ернст Мейман (1862-1915). Мейман вважав педагогіку наукою, полем діяльності якої є дослідження: фізичного й психічного розвитку учнівської молоді, її мислення, сприймання і т.д.; навчально-виховного процесу школи; індивідуальних особливостей учнів, їх інтелектуальних здібностей тощо. Експериментальна педагогіка послуговувалася анкетуванням, тестами, бесідами, експериментами, статистичними даними, збиранням та аналізом різноманітних фактів.

Заслугою експериментальної педагогіки були передусім точність і визначеність її результатів, поданих у точних числах чи мірах, хоча не всі педагогічні структурні елементи можна охопити в рамках експерименту.

Експериментальна педагогіка потребувала всебічного дослідження дитини. Серед багатьох педагогічних концепцій однією з найзагальніших необхідно вважати концепцію «педагогіки вільного виховання». Її відстоювали шведська письменниця та громадський діяч Елен Кей (1849-1926), італійський педагог Марія Монтессорі (1870-1952) та інші. «Педагогіка вільного виховання» – одна з найбільш загальних концепцій реформаторської педагогіки. Елементи цієї концепції проникають практично в усі інші педагогічні напрямки. Девізом «педагогіки вільного виховання» став німецький вислів «Все для дитини, що навколо дитини». Кредо цього напрямку пояснив американський педагог і філософ Д.Дьюї: «Відбувається зміщення центрів тяжіння. Дитина стає сонцем, навколо якого обертається виховання.» Представники «вільного виховання» виступали за ломку педагогічних традицій, які обмежували свободу та ініціативу дитини, висували ідею самонавчання і самовиховання. Виходячи з того, що дитина від природи здатна до самостійного розвитку, вчені вважали головним завданням педагога створення для дітей такого оточення, яке б допомагало самонавчанню і самовихованню. В основі навчання і виховання мають бути лише інтереси дитини, її самостійність. Натомість вони пропонували створювати для дітей такі умови, які б давали їм поживу для самовиховання. Основним недоліком цього напрямку є надмірний педоцентризм.

М.Монтессорі висунула вимогу всебічного вивчення дитини, а саме проводити систематичні антропологічні обстеження дітей, організувати лабораторії по вивченню психічної діяльності дітей.

Педагогічні теорії і концепції, що виникли в цей період були спрямовані на приведення у відповідність навчання і виховання дітей з розвитком суспільно-економічних відносин. Науково-технічна революція поставила нові вимоги до людини. Перш за все, це - відповідальність за повсякденну діяльність, високопродуктивну працю, та інші. Для розв'язання цих проблем необхідно було здійснити реформу освіти. Така реформа була проведена в 2 етапи (періоди). Перший період 60-70 роки ХХ ст. У цей час були прийняті законодавчі акти, спрямовані на продовження термінів обов'язкового навчання, усунені перешкоди на шляху отримання середньої освіти, середня школа стала загальнодоступним масовим навчальним закладом. Другий період (80-90 рр.) характеризується якісними змінами в освіті: проходила стандартизація національних систем з питань освіти, акцент наголошувався на неперервності освіти і підвищенні якості знань.

Особливої уваги заслуговують вальдорфські школи, які були засновані Рудольфом Штайнером (1861-1925) в 20-х роках ХХ ст. у Німеччині. Навчання в школах тривало 12 років, 13 клас – додатковий, проводив підготовку до вступу у вищі навчальні заклади. До цих шкіл прикріплені також дитячі садки. На другий рік учнів не залишали, із школи не виключали, оскільки оцінки не виставлялись, а надавались лише відгуки про успіхи. Навчання здійснювалось без підручників: учителі читали лекції, а учні зконспектували отриману інформацію, опрацьовували додаткові джерела. Всі предмети на середньому і

старшому ступенях викладались циклами по 2 години на день протягом 3-х тижнів у кожному півріччі (окрім німецької, іноземної мов, математики, музичних і практичних занять, викладання яких вимагає неперервності і послідовності). Система циклічного вивчення предметів мала свої недоліки (розрив між циклами становив біля чотирьох місяців і тому багато що забувалось) та переваги (учні отримували можливість упродовж трьох тижнів поглиблено вивчати один предмет, зрозуміти його логічну сутність). Велика увага приділялась естетичному вихованню, у школі були уроки ритміки, музики, співів. З першого класу вивчали в ігровій формі дві іноземні мови..

Основним принципом в організації вальдорфських шкіл була свобода. В школі діяло самоуправління. Починаючи з першого класу дівчатка й хлопчики вчилися в'язати на спицях, гачком, вишивати, потім шити, а з 8-го класу учні шили на швацькій машинці. Починаючи з 11-го класу учні розподіляються за трьома потоками: загальноосвітній, соціально-педагогічний, технічний. У 13-му класі учні технічного напрямку проходять 12-тижневу практику на промисловому підприємстві. До 8-го класу з учнями працює в основному один учитель – керівник класу. У 8-му класі йому належить приблизно 50-55% навчального часу. Починаючи з 9-го класу навчальні курси ведуть вчителі-предметники.

Для студентів важливим у контексті вивчення даної теми є аналіз педагогічних поглядів С. Френе (1896-1966). - французького педагога, засновника і керівника «Міжнародної федерації прихильників нової школи», представника «прогресивної педагогіки». Основний принцип створеної Френе «нової школи» – здійснення навчання через самодіяльність учнів. Головна форма цієї самодіяльності – вільний виклад (усний, а потім письмовий) ними своїх вражень і думок (так званий вільний текст).

Студенти повинні також чітко знати досвід роботи експериментальних шкіл США. 1) У.Кілпатрік - метод проектів – організація навчання, за якою учні набувають знань і навичок у процесі планування й виконання практичних завдань – проектів. Базується на теоретичних концепціях прагматичної педагогіки. 2) К.Уошборн – Віннетка-план - система індивідуалізованої організації навчально-виховного процесу, яка виникла у США в 1919-1920 рр. Дістала свою назву від селища Віннетка поблизу Чикаго. Кожен учень проходив курс навчання за індивідуальним навчальним планом своїм власним темпом. Для цього застосовувалися детально опрацьовані друковані «робочі матеріали». Роль вчителя зводилася в основному до нагляду за заняттями учнів. 3) Е.Паркхерст – Дальтон-план - система організації навчально-виховної роботи в школі, заснована на принципах індивідуального навчання. Назва походить від м. Долтон у США, де її було вперше застосовано на початку ХХ століття. При цій системі учень одержував завдання від учителя, виконував його самостійно і здавав учителеві. Учням надавалася свобода як у виборі занять, черговості вивчення різних навчальних предметів, так і у використанні свого робочого часу. Річний обсяг навчального матеріалу ділився на місячні розділи, які, у свою чергу, ділилися на щоденні завдання. Учні працювали в окремих

предметних кабінетах-лабораторіях (звідси й назва Дальтон-план – «лабораторний план»), де учні отримували консультації учителя-спеціаліста з даного предмету.

Позитивом даної системи навчання було те, це давало можливість пристосувати темп навчання до можливостей учнів.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1; 2; 5; 8; 14; 16; 19; 23;32; 34

Додаткова

7; 11; 14;25, інформаційні ресурси

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Опрацювати питання

1. Педагогіка прагматизму. Його мета, принципи, зміст, методи та форми.
2. Психоаналітична педагогіка (Фрейд, Адлер, Фромм, Хорні, Роджерс).
3. Школа і педагогіка в високорозвинених країнах світу після Другої Світової війни (1945–2009 рр.)

Контрольні запитання

1. Чому течія експериментальної педагогіки дістала таку назву, хто із зарубіжних педагогів входив до її складу і якими були результати їхнього експериментування?
2. Що таке педологія, що зумовило її появу, у творах яких зарубіжних учених розроблено її засади, у чому вони полягали?
3. Хто з відомих зарубіжних педагогів прагнув втілювати в життя ідеї педоцентризму у своїй школі і як будував у ній навчання?
4. Що таке прагматична педагогіка, хто із зарубіжних педагогів був її основоположником?
5. У яких творах він розробляв проблеми прагматичної педагогіки, в чому вона полягала?
6. Кого із зарубіжних педагогів об'єднувала реформаторська течія нових шкіл і нового виховання, послідовниками ідеї якого педагога себе вважали та яке основне завдання ставили перед собою?
7. У чому суть психоаналітичної педагогіки (Фрейд, Адлер, Фромм, Хорні, Роджерс).

Завдання для вивчення документів та першоджерел

1. Підібрати для колективного обговорення із періодичної преси, радіо телепередач матеріал з теми заняття.
2. Проаналізуйте уривки з праці М. Монтессорі «Метод наукової педагогіки, застосований до дитячого виховання в «будинках дитини», знайдіть відповіді на запитання, у чому полягає суть «методу М. Монтессорі»?
3. Прокоментуйте подану цитату М.Монтессорі: «Хто побачить і порівняє наших дітей зі звичайними дітьми чотирирічного віку, які плачуть, усе ламають, до чого б не доторкнулися, яким треба прислужувати, того глибоко зворушує і дивує ця картина. Досягнені нами результати зумовлені, очевидно, розвитком сил, які дримають у самій глибині людської душі» (див.: Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна ; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 536).

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ

Тема 8. ВИХОВАННЯ, ШКОЛА І ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

1. Виховання дітей у східних слов'ян
  2. Виникнення й розвиток письма у східних слов'ян. Велесова книга – перший український літопис.
  3. Розвиток освіти й шкільництва в Київській Русі
  4. Педагогічна думка Київської Русі
  5. Розвиток шкільництва в Галицько-Волинській державі
-

На допомогу студенту

1. Виховання дітей у східних слов'ян.

Рекомендуємо студентам працюючи над темою охарактеризувати систему виховання східних слов'ян у первісному суспільстві. В першу чергу слід виявити і проаналізувати, що східні слов'яни відокремились від слов'янської мовної сім'ї у V–VI ст. Виховання як спеціально організованої не було, воно здійснювалось у процесі трудової діяльності.

Важливим є той факт, що східні слов'яни створили оригінальну, а й гуманну систему виховання, яка відображала досвід народу, соціальні взаємовідносини, всередині яких вона виникла і розвивалася. Потрібно також відзначити, що писемність і школи в нашій країні виникли ще задовго до прийняття християнства. Звернути увагу на те, які історичні факти вказують на виникнення писемності у древніх українців.

Тут варто скласти логіко-структурну схему змісту виховання у первісному суспільстві.

Мета виховання у східних слов'ян - передача підростаючому поколінню трудових умінь, встановлених способів поведінки, релігійних уявлень, традицій, звичаїв, обрядів, а також підготовка мужнього воїна – захисника своєї землі. У період матріархату і екзогамії діти до 5-6-років виховувалися матір'ю. Пізніше хлопчиків передавали у спільні чоловічі житла, а дівчаток – у жіночі.

У період матріархату та екзогамії дітей до 5-6 років виховувала мати, пізніше хлопчиків віддавали до спільних чоловічих жител, дівчаток – до жіночих, де їх наставниками ставали брати і сестри по матері.

У V-VI ст. поширюється велика патріархальна сім'я (кілька поколінь родичів). Виховання дітей здійснюється за принципом родового колективізму

З утвердженням патріархату і моногамії з'являються т.зв. будинки молоді. Там старші члени роду допомагали дітям оволодіти прийомами праці, правилами полювання, виготовленням знарядь праці, навичками військових дій, а також передавали їм заповіти предків, моральні норми та ознайолювали

з родовими звичаями і обрядами. Тут утверджувались роль чоловіка – мисливця, воїна, та жінки – вмілої господарки, яка вміла була прядсти, ткати, за необхідності мусить дати відсіч ворогові.

У VIII-IX ст. завершився перехід до сім'ї, яка складалася з чоловіка, дружини і їхніх дітей. Поступово основним осередком соціалізації дітей виступає сім'я і виховання стає переважно сімейним. Будинки молоді як такі зникають.

Виховання дітей у східних слов'ян чітко регламентувалося соціальними механізмами передачі досвіду, у якості яких виступали народні традиції, звичаї, обряди, ритуали та виробничі, моральні й правові форми діяльності, куди діти включалися з раннього віку. Основою моральних стосунків була общинна власність на засоби виробництва. Крім морального велика увага приділялась фізичному вихованню та засвоєнню гігієнічних правил. Ідеологічною основою виховання була язичницька релігія. Діти разом з дорослими брали участь у народних святах, залучалися до культової діяльності, вивчали культові пісні і танці.

Для студентів важливо визначити послідовність етапів раннього виховання дітей: період баяння (від народження до 1,5-2 років) - найбільша роль колискової пісні як основного засобу виховання; період пестування (1,5-2 – 5 років) – дитячі ігри – важливий засіб виховання дитини; період набуття трудових навичок (5-10 років) – важливу роль відігравала праця, звичаї і обряди.

Завершальний етап виховання – ініціації (система випробувань на фізичну зрілість і виробничу готовність) - фізичне, гігієнічне виховання (чистота тіла, загартування, боротьба, стрибки, їзда верхи, зброя). Археологія знайомить нас з дитячими гребінцями, рукомийниками, малими серпиками).

Для студента важливим є той факт, що у VIII-IX ст. зароджуються феодальні відносини (суспільний розподіл праці, майнове і соціальне розшарування суспільства, приватна власність та ін.). Формою переходу від общинної власності до приватної стає виділення з великих патріархальних менших сімей внаслідок розвитку землеробства, боротьби за земельні ділянки тощо. Першими осередками такого суспільства стають невеликі сім'ї. З'являється територіально-сусідська община.

2. Виникнення й розвиток письма у східних слов'ян.

Студентам слід наголосити, що найвищим досягненням східних слов'ян у ранньофеодальний період було створення буквено-звукової графіки письма, яка основою виникнення шкільного навчання. Але формуванню азбуки передували тривалі пошуки. Давня східнослов'янська язичницька культура була безписемною, знання, як правило, передавались усним шляхом. Однак варто студентам наголосити про те, що є свідчення, що предки східних слов'ян використовували особливі письмена «риски і різі». Назва походить від способу нанесення знаків цього письма. Їх вирізували на дереві, бересті, стінах і ін. Це письмо було примітивне і являло собою різновид піктографії.

Історичні джерела свідчать, що у IX-X ст. східні слов'яни вже використовували буквено-звукову систему письма, насамперед у релігійних цілях, для потреб торгівлі й ремесла. Такою системою письма була глаголиця (азбука, де звуки слов'янської мови передавалися грецькими буквами). Причому, вона була без «устрою», тобто не всі типові звуки слов'янської мови мали відповідні письмові знаки. 855 року Кирило модернізував глаголицю, пристосувавши її до звукової системи східнослов'янської мови. Нову азбуку названо кирилицею. Найвищим досягненням східних слов'ян у ранньофеодальний період було створення буквено-звукової графіки письма. Але формуванню азбуки передували тривалі пошуки.

Для всебічного аналізу даної теми необхідно з'ясувати місце першого українського літопису – Велесової книги у вихованні і відтворенні історичної правди про виникнення української мови, національної школи, освіти і педагогіки. Найважливішими чинниками, які сприяли зародженню і поширенню у кінці VII-IX ст. писемної культури у східних слов'ян, були: становлення феодального способу виробництва; піднесення ремесла і торгівлі, особливо зовнішньої; зростання міст як центрів економічного, культурного і політичного життя; виникнення перших державних утворень. У 882 р. східнослов'янські князівства консолідуються в єдину державу – Київську Русь.

4. Розвиток освіти й шкільництва в Київській Русі.

Вивчаючи період після прийняття Київською Руссю у 988 р. християнства, студенти повинні звернути увагу зміни (позитивні і негативні), що відбулися у суспільстві.

По-перше, прийняття християнства сприяло розширенню економічних, політичних культурних зв'язків з Візантією, іншими країнами; запроваджувалася «кирилиця» (сучасна назва – старослов'янська), адаптована до української мови, яка полегшувала переклад книг з грецької мови на слов'янську, що сприяло поширенню античної літератури, науки, педагогічних ідей.

По-друге, прийнявши християнство, князі спалювали язичницьких ідолів богів, знищували книги, забороняли відправлення свят, обрядів, пов'язаних з язичницькою релігією; було знищено великі надбання дохристиянської культури.

Існування писемності на Русі в язичницький період підтримувалось як індивідуальним, так і груповим навчанням грамоти. Зародковою формою шкіл було групове навчання, які з'являються з винайденням буквено-звукової системи письма. До прийняття християнства перші школи були двох типів: язичницькі та християнські. З прийняттям християнства освіта й шкільництво у Київській русі проявило себе в існуванні різних типів шкіл: школи «книжного вчення», школи грамоти, монастирські школи, «кормильство», жіночі школи та ін.

Перше офіційне свідчення про появу шкіл на Русі датується 988 р. і пов'язане воно з хрещенням Русі. У «Повісті временних літ» читаємо, що князь Володимир відкрив у Києві при Десятинній церкві школу «книжного вчення».

Хрещення Русі і розповсюдження грамотності через шкільне навчання були ланками однієї політики князя Володимира, який бажав укріплення держави, і тому прагнув підготувати грамотних людей, передусім, для державного апарату, які б могли уміло вести внутрішню і зовнішню політику. З іншої сторони, і християнська церква була зацікавлена у підготовці освічених людей – ідеологів нової релігії. Рівень розвитку ремесла і торгівлі вимагав грамотних людей.

Школи «книжного вчення» – школи підвищеного типу. За свідченнями літописців у такій школі було 300 дітей. Зміст навчання включав «сім вільних мистецтв». Навчання тут здійснювалось за внесеною християнством книжною системою, де головною була робота з книгою, з текстом. Випускники школи реалізовували себе у різних сферах державного, культурного та церковного життя. Відомою школою «книжного вчення» була школа Володимира (988 р.), двірцева школа Ярослава Мудрого (1037 р.) і ін. Остання існувала при Софійському соборі носила міжнародний характер. Тут переписувались книги, а також готувалися писарі і перекладачі для цієї справи. В ній було започатковано першу на Русі бібліотеку. З'являються елітні школи в інших містах: Галичі, Переяславі, Чернігові.

З XI ст. при монастирях існували монастирські школи згідно Студитського статуту, який вимагав, щоб монахи жили в гуртожитках і навчалися грамоти. Такі школи були двох типів: закриті і відкриті. Закриті монастирські школи призначались для новоприйнятих монахів. Навчання носило індивідуальний характер. У деяких монастирях були школи підвищеного типу. Такою була школа в Києво-Печерському монастирі (1068 р.). Вона давала богословську освіту. Головне завдання монастирських шкіл полягало в суворому аскетичному вихованні, зміст якого зводився до формування в ченців покори, терпіння, відмови від радощів земного життя. З XII ст. за ініціативою князя Ярослава Осмомисла (1153-1187 рр.) в Галицько-Волинському князівстві запроваджуються перші відкриті монастирські школи для населення.

Школи грамоти розміщувались переважно у містах (в село грамота не проникала). Тут вчилися діти бояр, посадників, купців, лихварів, заможних ремісників. Утримувались школи за кошти батьків, бідного населення були недоступні. Зміст навчання включав: читання, письмо, лічбу і хоровий спів. Під час занять учитель працював з кожним учнем окремо або з невеликою групою учнів (8-10 чел.).

Кормильство – форма домашнього виховання дітей феодальної знаті. Князі підбирали для малолітніх княжичів (віком 5-7 років) кормильців (наставники і управителі) з числа воєвод і знатних бояр. Кормильство передбачало не лише військово-фізичне виховання, але й орієнтувалось на високий рівень освіти. Князі володіли 5-6 іноземними мовами.

Жіночі школи. Освіту вищу та елементарну могли здобути і жінки. У 1086 р. Анна Всеволодівна (онука Ярослава Мудрого) при Андріївському монастирі в Києві організувала жіночу школу для 300 дівчаток. Пізніше такі школи були відкриті в Суздалі, Полоцьку та інших містах. Відкривалися інші

жіночі школи при монастирях. Ряд джерел засвідчують високу освіченість жінок, особливо у князівських верхах. Це піднімало престиж Київської Русі в очах Європи.

Більшість дітей, передусім, простих людей виховувались у сім'ї. Їх вчили сільськогосподарської праці, могли віддати майстрові для вивчення ремесла та іншій домашній роботі.

Студенту потрібно усвідомити, що за порівняно короткий час (XI-XII ст.) Київська Русь досягла надзвичайно великих успіхів у поширенні грамотності та шкіл і за станом освіти не поступалася західноєвропейським країнам. Причинами, які сприяли розповсюдженню грамотності й шкільництва на Русі, були: про освіту турбувалася не лише і не стільки церква, а й князівська (світська) влада; навчання в школах проводилось рідною мовою (слов'янською); з Болгарії проникала і поширювалася кирило-мефодіївська писемна традиція (Русь приступила до шкільної освіти не на голому місці, а маючи вже багато болгарських перекладів літератури на слов'янську мову); існувала самоосвіта, майже невідома на Заході того часу; школа була відкрита для широких мас, хоч мова про всеобуч не йде; школа в Київській Русі була доступна для дівчат; давньоруські школи за своєю організацією були більш демократичними, ніж у західноєвропейських школах.

4. Педагогічна думка Київської Русі.

Про розвиток педагогічної думки Київської Русі свідчать різноманітні джерела, що дійшли до нас: пам'ятки писемності та літератури різних жанрів, у творах образотворчого мистецтва, в засобах народної педагогіки (в усній народній творчості), в церковній та побутовій практиці тощо. Вона включала офіційні педагогічні концепції та народні педагогічні погляди.

Студентам варто звернути увагу, що серед найдавніших пам'яток, де піднімаються питання виховання і освіти, є твори перекладні і оригінальні (вітчизняного походження). До перекладних належать «Пчела», «Златоуст», «Златоструй», «Ізборнік» Святослава 1073 р., «Ізборнік» Святослава 1076 р. і ін. Оригінальні твори: «Слово про закон і благодать» Іларіона, «Слово деякого калугера про читання книг» Іоанна, «Повість временних літ» Нестора, «Повчання дітям» Володимира Мономаха і ін.

«Пчела» – складений у Візантії і перекладений на Русі в кінці XI ст. збірник цитат із святого письма, афоризмів і висловлювань отців церкви, античних філософів Демокріта, Сократа, Платона, Арістотеля, Плутарха та інших філософів, поетів, істориків, політичних діячів тощо. Збірник вмщував 71 розділ. «Пчела» мала на меті настановити читача «як жити християнинові».

«Златоуст» (за прізвищем грецького проповідника Златоуста) – збірка промов і висловлювань.

«Ізборнік» Святослава 1073 р. – збірник текстів античної літератури пізнавального характеру з різних областей знань (всього 383 статті). Написано у формі запитань і відповідей, має філософсько-богословську оболонку. В цілому призначений для розширення знань. Для історії педагогіки цінний тим, що тут

зроблено спробу викласти основи тих наук, які складали зміст візантійської освіти.

«Ізборнік» Святослава 1076 р. – збірник статей (44 статті), які мають виховний, повчальний характер. Повчання дано у різних формах: у вигляді притч, невеликих життєвих оповідань тощо. Вони часто звернені до дітей.

«Ізборніка» 1076 р. - вибрані статті з рукописів у Київській великокняжій бібліотеці, автор древньоруський книжник і монах Іоанн. До «Ізборніка» Іоанн написав передмову, яку історики розглядають як окремий твір. Вона називається «Слово деякого калугера про читання книг» (калугер – монах). «Слово...» є першим вітчизняним педагогічним твором.

«Слово про закон і благодать» - найдавніша літературна пам'ятка вітчизняного походження, філософсько-педагогічний трактат, написаний київським митрополитом Іларіоном між 1037-1050 рр. Це був виступ Іларіона перед Ярославом Мудрим та прихожанами Київського храму Софії. Твір має морально-патріотичне спрямування.

«Повчання дітям» Володимира Мономаха (1096 або 1117 р.) – пам'ятка педагогічної думки Київської Русі, де вперше у Європі обґрунтовано необхідність переходу від релігійно-аскетичного виховання до виховання, яке пов'язане з практичними потребами людини. Мономах вперше у вітчизняній літературі вказав на зв'язок освіти з потребами життя і діяльністю особистості. Він вважав, що основою всіх успіхів людини є її праця. Виховання необхідно здійснювати не шляхом повчань, а в процесі діяння добрих справ.

У своєму «Повчанні...» Мономах дає важливий матеріал для суджень про виховний ідеал Київської Русі. Викладаючи думки про гуманні відносини між людьми, він вперше закладає гуманні начала, які згодом стали основою педагогіки українського народу. У творі піднімаються важливі проблеми морального, трудового, патріотичного, релігійного виховання. Мономах вказує на важливу роль освіти у вихованні.

Отже, Київська Русь у X-XIII століттях була європейською і високорозвиненою державою. Все ж, розвиток феодалних відносин призвів до роздроблення Русі на окремі князівства.

5. Розвиток шкільництва в Галицько-Волинській державі

Студента варто пригадати, що у XII ст. Київська Русь розпадається на багато великих самостійних князівств: Київське, Чернігово-Сіверське, Новгородське, Галицько-Волинське і ін., між якими зберігаються політичні, економічні та культурні зв'язки. У цей час виникають нові тенденції в галузі освіти і виховання.

Письменність, крім вищих прошарків населення, проникає в нижчі соціальні стани; спостерігається тенденція здобувати освіту за кордоном; у центрах князівств (в Києві, Галичі, Чернігові та ін. містах) відкриваються школи підвищеного типу. Вони не мали єдиної структури. Зміст освіти включав ті предмети, які б забезпечили участь у державно-адміністративному управлінні. Тут вивчали слов'янську і руську мови, писали учнівські твори, вивчалась грецька, а в школах Галича – ще й латинська мови. Є дані, які

свідчать про вивчення в школах «семи вільних мистецтв», а також юридичного кодексу.

Набіги орд Батия перервали розвиток освіти у Галицько-Волинському князівстві, що не дало можливості піднятися руським школам підвищеного типу до рівня західноєвропейських університетів..

Студентам варто наголосити, що Галицько-Волинське князівство продовжувало древньоруські культурні традиції. Освіта і культура тут розвивались на українській мовно-етнічній основі.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1; 2;3; 5; 9; 11; 15; 16; 17; 18; 29; 24; 34

Додаткова

7; 22; 25;27; 30, інформаційні ресурси

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Опрацювати питання

1. Освіта до часу хрещення України-Русі.
2. Українська мова в Київській Русі. Порівняльний аналіз систем виховання й освіти в Київській Русі та в країнах середньовічної Європи.
3. Пам'ятки педагогічної літератури Київської держави .

Контрольні запитання

1. Назвіть характерні шляхи та етапи формування шкільництва, освіти і педагогічної думки до часу хрещення України-Русі .
2. Розкрийте найбільш загальні особливості різних типів навчальних закладів України-Русі.
3. Визначте роль писемних пам'яток проукраїнської цивілізації у розвитку і формуванні системи шкільництва та виховання.
4. Хто є автором найвизначнішої пам'ятки педагогічної літератури Київської держави та в чому полягає сутність її змісту?
5. У чому полягає значення й прогресивний характер перших писемних педагогічних джерел Київської Русі?

Завдання для вивчення документів та першоджерел

1. Проаналізуйте рекомендовану літературу й продовжіть хронологічну таблицю.

Система освіти в Київській Русі

Історичні події	Особливості освіти й виховання

2. Напишіть твір-роздум на тему «Незалежність Київської Русі та розвиток освіти».
3. Прочитайте та проаналізуйте «Слово одного калуягера про читання книг» Іоанна Грішного», «Слово про закон і благодать» Іларіона.

Тема 9. РОЗВИТОК ОСВІТИ І ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ У ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ (XVI- перша пол. XVIII ст.)

1. Загальна характеристика розвитку шкільництва
2. Виникнення і розвиток братських шкіл в Україні
3. Зародження вищої освіти в Україні. Перші вищі навчальні заклади в Острозі і Києві
4. Розвиток шкільництва на терені Запорозької Січі
5. Особливості розвитку освіти Лівобережної і Правобережної України у 2 пол. XVII- 1 пол. XVIII ст.
6. Розвиток педагогічної думки

На допомогу студенту

1. Загальна характеристика розвитку шкільництва

При вивченні даного питання студентам необхідно з'ясувати причини, що затримували розвиток культури і освіти в цей період. Феодальна роздробленість Київської держави в XIII ст. призвела до руйнації українських земель з боку монголо-татарських ханів, московських царів, польсько-литовських королів та інших загарбників. Це стало причиною занепаду культури, зменшення кількості шкіл, знищення цінностей матеріальної і духовної культури народу. Але незважаючи на століття тяжкого гніту, народ, який героїчно захищав свою батьківщину, зберіг свою мову, звичаї, систему виховання. Ремісники-книжники виготовляли книжки, в тому числі навчального змісту – азбуковники. Потребу у підготовці письменних людей задовольняли школи майстрів грамоти.

Елементарна освіта представлена школою-дяківкою, що містилась за місцем проживання учителя. Навчання починалося з 7 років. Не було чітко встановленого терміну навчання і початку року. Питання оплати за навчання вирішувалось на основі приватної угоди вчителя з батьками. Вищу освіту українська молодь могла одержати в університетах Західної Європи. Чимало українців, одержавши вищу освіту, зробили вагомий внесок у розвиток світової культури.

З часу прилучення Волині і Наддніпрянщини до Литви (1377 р.) і Галичини до Польщі (1387 р.) сплюндровані українські землі стали здобиччю литовських, польських і угорських феодалів.

Широку освітню діяльність в Україні розгорнув духовний орден єзуїтів, який створював свої навчальні заклади – колегіуми, звідки виходили вірні і покірні слуги Ватикану.

У 1596 р. згідно Берестейського собору було створено об'єднану православну з католицькою церкву – греко-католицьку. Церковна унія визначала главою церкви Папу Римського. Уніати приймали основні догми католицької віри, але отримали можливість зберегти в умовах латинізації і полонізації слов'янську мову у богослужінні та обряди православної церкви.

Унія стала засобом захисту українства, збереження рідної мови, створила умови для появи національної інтелігенції. Створені уніатські школи орієнтувалися на західну педагогіку, хоч давали непогані для того часу знання, але не користувалися авторитетом в українців. Навчання в них проводилося рідною мовою.

Певний вплив на формування освітньої справи в Україні того часу мала епоха європейського Відродження, яка породила гуманізм і Реформацію. Реформаторські та еретичні вчення проникали в Україну з Чехії, Польщі, Пруссії та ін. держав. Під впливом Реформації в Україні і в Білорусії створюються численні протестантські громади (кальвіністів, лютеран, соцініан і ін.), які відкривали свої протестантські школи. Найбільш відомими серед них були соцініанські та кальвіністські навчальні заклади, що діяли у Дубецьку, Хмільнику, Любарі, Кисиліні, Гощі, Берестечку й інших містах.

Відомим навчальним закладом соцініан на Україні була школа в м. Кисилін (Волинь, 1614 р – кінець 50-х рр.. XVII ст.). На її базі 1638 року сформувався навчальний заклад рівня академії, хоч польський уряд і не дав йому такого статусу. Деякі національно настроєні українські магнати відкривали у XVI ст. православні навчальні заклади.

Причини, які спонукали українську православну шляхту до участі в культурно-освітній діяльності: релігійні мотиви, намагання здобути популярність в українського населення, честолюбні умисли наслідувати меценатські ідеї, тиск громадської думки, потреби ідеологічного протидіяння польсько-католицькій експансії та ін.

Студентам варто нагадати про відомого мецената князя К.Острозького, який на свої кошти організував слов'яномовні навчальні заклади в Турові (1572 р.), Володимирі-Волинському (1577 р.), Острозі (1576 р.). У таких школах вивчали не лише слов'янську, а й грецьку та латинську мови. Учителями тут були як православні, так і протестанти. Вчилися діти української православної шляхти, а також селянські діти. З кінця XVI ст. в Україні виникають початкові і підвищені школи, організаторами яких були братства.

2. Виникнення і розвиток братських шкіл в Україні

Для боротьби проти ополячення та окатоличення українського населення було створено релігійно-політичні організації – братства (перше започаткували 1449 року львівські міщани при церкві Успенія), членами яких були міщани, ремісники, купці, представники духівництва, місцева шляхта, козаки. Братські школи виникли у Львові, Луцьку, Києві, Дрогобичі та інших містах.

Братські організації вели боротьбу проти вищого католицького духівництва, організовували школи, будували госпіталі та православні церкви, відкривали друкарні, де видавалися українські книги і підручники, піклувалися життям братчиків тощо. В основу своєї діяльності вони поклали ідеологію просвітництва, а головним засобом своєї боротьби обрали школи.

Студентам необхідно звернути увагу на те, що діяльність братських шкіл визначалась спеціальними статутами, в яких передбачалися умови прийому дітей до школи, організація навчально-виховного процесу школи, вимоги до

вчителя тощо. До братських шкіл приймали дітей усіх станів, незалежно від їхнього матеріального становища. У школах діяла класно-урочна система організації навчання. Зміст навчання був різний, але умовно розподілявся на елементарний (у зміст навчання входило читання, письмо, рахунок і вивчення катехізису) і підвищений. У підвищений входило вивчення «семи вільних мистецтв», а також грецької, латинської мови тощо. На високому рівні вивчали предмети тривіуму: граматику, риторику, діалектику; предмети квадривіуму вивчалися на дещо нижчому рівні, крім музики. Остання виступала одним із основних навчальних предметів.

Першою братською школою підвищеного типу в Україні стала школа львівського братства (1586 р.), яка за організацією навчання перевершила подібні західноєвропейські школи того часу. За зразком цієї школи відкрилися братські школи і в інших містах: Перемишлі, Рогатині, Замості, Києві, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Кременці, Луцьку і ін. У вивченні мов братські школи, як правило, пройшли дві стадії: греко-слов'янську, потім – латино-польську.

Організацію роботи братських шкіл подана у статуті Львівської школи «Порядок шкільний» 1586 р. Він свідчить про демократичний устрій школи: навчалися діти різних станів; відношення вчителя до дітей визначалось не за станом, а за успіхами у навчанні (учень займав місце на лаві під час занять залежно від успіхів у навчанні, але не за походженням); ректор і вчителі вибирались на загальних зборах братства. Щодо вчителя, то він повинен бути благочестивим, розумним, не п'яниця, не блудник... Всього у статуті нараховується 16 подібних вимог.

У школі був запроваджений учбовий рік, який починався 1 вересня, введені літні канікули (липень-серпень). Влітку навчання розпочиналося о 9 годині ранку, а взимку – дещо пізніше. Навчальний день починався молитвою. Після читання молитви кожний учень відповідав вчорашній урок і показував виконані вдома письмові роботи. Потім починали вивчати новий матеріал. Після обіду учні знову приходили до школи і переписували завдання на наступний день. Тут же в школі вони вивчали задані уроки, опитуючи один одного. Ввечері вдома діти повинні були прочитати вивчений у школі урок перед батьками. У суботу повторювалося все, що було вивчене за тиждень. У цей день учитель більш тривалий час проводив з учнями моральні бесіди.

На початку XVII ст. у більшості братських шкіл, використовувались елементи класної системи навчальних занять. Учні ділились на групи: одні вчилися розпізнавати букви і склади, інші – читали і вчили напам'ять різні уроки, треті – вчилися пояснювати прочитане і розмірковувати. Цей досвід, очевидно, використав відомий чеський педагог Я.А.Коменський при обґрунтуванні класно-урочної системи навчання.

3. Зародження вищої освіти в Україні.

Для студентів важливим елементом є той факт, що серед об'єктивних історичних умов, які сприяли виникненню в Україні вищих навчальних закладів є: потреба в розумних людях, які могли б протистояти агресивним

нападам польсько-литовської шляхти, добре знали законодавство, вміли полемізувати з вихованцями єзуїтських колегіумів тощо.

Найголовніші ознаки тогочасного вищого навчального закладу: висока якість і рівень освіти, викладання крім «семи вільних мистецтв» вищих студій: філософії і богослов'я. Серед перших національних закладів вищого типу стали Острозька школа-академія та Києво-Могилянська академія.

Острозька школа-академія є найвизначнішою серед православних навчальних закладів XVI-XVII ст., що їх відкривали українські магнати.

Школа-академія в Острозі була організована князем К.Острозьким на його кошти 1576 року. Її призначення – протистояти колонізаторському впливові на українську та білоруську молодь католицько-єзуїтських навчальних закладів. Тому в навчальному процесі багато уваги приділялося вихованню в учнів почуття патріотизму, любові до культури, мови, традицій свого народу.

Вибір Острога пояснювався: по-перше, з чисто престижних міркувань князеві було вигідно розмістити школу в місті, яке дало назву аристократичному роду Острозьких; по-друге, Острог мав відповідну матеріально-технічну базу; по-третє, він був традиційно культурним центром в Україні. У кінці XV- поч. XVI ст. тут звелися найбільш монументальні православні храми.

На сер. XVI ст. Острог був значним центром науки. Тут діяли літературно-науковий гурток, а також друкарня І.Федорова (з 1577 р.). В Острозі Федоров надрукував понад 20 книг. Першим відомим на сьогодні друком, пов'язаним з Острогом, є друга його «Азбука» (1578 р.). Тут вийшла і знаменита перша «Біблія», написана церковнослов'янською мовою (1581 р.). Редактором «Біблії» став Герасим Смотрицький – перший ректор Острозької школи-академії.

Острозьку школу називали «тримовним ліцеєм» або «слов'яно-греко-латинською академією». Загалом її заснування компромісом між представниками східнослов'янської просвітньої традиції та «латинської науки». К.Острозький першим практично реалізував ідею поєднання цих течій: в його школі вивчали не тільки слов'янську, а й грецьку, латинську, польську мови. У програму навчання Острозької школи також входили граматики цих мов та інші предмети «семи вільних мистецтв», головним чином – риторика, діалектика, астрономія. Школа брала під увагу також вивчення вищих студій, виходячи за рамки «семи вільних мистецтв», філософію і особливо богослов'я. Тут, очевидно, як і згодом у Києво-Могилянській академії, існувало 7 класів, хоч окремого класу богослов'я не було. Вчителями були як православні греки, так і протестанти.

У школі був високий рівень викладання. Її називали академією навіть прихильники і провідники католицизму. За кордоном її також знали як академію. Щоб досягти цього, К.Острозький запросив до неї найвизначніших українських і закордонних вчених. Тут працювали першодрукар Іван Федоров, відомий український письменник Герасим Смотрицький, польський математик і філософ Ян Лятос, доктори латинських і еллінських наук Кирило і Никифор Лукаріс, Данило Наливайко (брат керівника селянсько-козацького повстання

Северина Наливайка) і ін. Очевидно, що об'єднання такого широкого кола вчених, полемістів-літераторів було одним із приводів називати школу «академією». Цю назву вживав на сторінках своїх книг Г.Смотрицький.

Вчилися тут як діти шляхти, так і діти селян. Вихованцями цієї школи були Мелетій Смотрицький, письменник-полеміст, автор «Граматики слов'янської»; Петро Конашевич-Сагайдачний – гетьман реєстрового козацтва; Іван Борецький – перший ректор Київської братської школи та багато інших. За підрахунками протягом 60-річного існування закладу (1576-1636 рр.) його закінчили близько 500 осіб. Після смерті К.Острозького (1608 р.) вона починає занепадати. Всі виявлені документи свідчать, що академія була ліквідована з ініціативи ордену єзуїтів.

Києво-Могилянська академія виникла 1632 року в результаті злиття Київської братської та Лаврської шкіл. Братська школа виникла 1615 року на Подолі. В основу роботи закладу було покладено Статут Львівської братської школи. За дуже короткий час школа досягла рівня освіти, що не поступався західноєвропейським університетам. Керівництво закладу не раз виступало за перетворення його на вищий навчальний заклад, але польський уряд не давав на це дозволу. Лаврська школа виникла 1631 року, її засновником став архімандрит Києво-Печерської Лаври Петро Могила. Ця школа створювалась за зразком польських латинських шкіл вищого типу – колегій. Рівень навчання у ній був високим, оскільки вона укомплектувалась добре підготовленими з різних країн викладачами.

Братство звернуло увагу Петру Могилі на недоцільність існування в одному місті двох вищих шкіл. Розпочались переговори з П.Могилою, який дав згоду на возз'єднання шкіл. Об'єднаний навчальний заклад почав свою роботу 1632 року під назвою Києво-братська колегія. П.Могила став її опікуном. На його честь заклад згодом став називатися Києво-Могилянською колегією.

Колегія розвивалась стала відомим у всій Європі центром освіти, науки і культури. Вона зберегла традиції кращих братських шкіл, але структурою, обсягом і рівнем знань відповідала вимогам, що ставились перед європейською вищою школою. Колегія мала свої особливості, вона не присвоювала своїм випускникам вчених звань, не ділилась на факультети, як це було в західних університетах. У різні часи її існування курс навчання не був однаковим. В колегії існував поділ на класи. Всього нараховувалось 8 класів: підготовчий (фара або аналогія), три молодші (інфіма, граматика, синтаксис), два середніх (поетика і риторика), два старших (філософія і богослов'я).

Повний термін навчання становив 12 років, у всіх класах навчалися один рік, у класі філософії – два роки, богослов'я – чотири роки.

Навчальний план передбачав вивчення «семи вільних мистецтв», слов'янської, грецької, латинської і польської мов. З кінця XVIII ст. вивчали німецьку, французьку і старосєврейську мови. Викладання велось спочатку лише слов'янською мовою, а дещо пізніше філософію вивчали латинню.

Керівництво колегії складали ректор, префект – перший помічник ректора з навчальної роботи, суперінтендант – наглядач за умовами проживання учнів.

Навчальний рік у колегії розпочинався з 1 вересня і тривав до початку липня. Він поділявся на триместри, між якими були невеликі канікули – рекреації. Триместри завершувалися екзаменами. Зарахування новоприбулих проводилося протягом всього року на основі співбесіди з префектом. Префект визначав рівень знань учня і в який клас його зарахувати.

Учні молодших класів (спудеї) заучували тексти напам'ять, виконували усні і письмові вправи. Філософи і богослови (студенти) домашніх вправ не виконували і екзаменів не складали. У кінці кожного триместру вони писали великі письмові твори – дисертації і захищали їх у присутності всіх студентів. Складовою частиною навчального процесу були диспути, коли один студент обґрунтовував думку, а інші її заперечували. Активізації навчальної діяльності учнів сприяли також своєрідні змагання у написанні кращих творів, віршів, промов і їх виголошенні.

Оцінка знань у колегії була гнучкою і полягала у загальному висновку вчителя щодо успіхів учня. Невстигаючих з колегії не відраховували. Після закінчення повного курсу навчання або будь-якого старшого класу студенти отримували відповідний атестат.

Студенти проживали в гуртожитках – бурсах. За бурсами і квартирами здійснював нагляд суперінтендант. Студентам жилося скрутно. Щоб прожити, вони наймалися прислужниками, брали участь у хорах, просили милостиню, вчителювали.

Києво-Могилянська колегія була загальноосвітнім всестановим закладом, в якому вчилися діти місцевої знаті, козаків, духівництва, міщан і селян. Тут вчилися український філософ, поет і педагог Григорій Сковорода, російський вчений Михайло Ломоносов, радник Петра I з питань освіти Феофан Прокопович і ін. видатні діячі. Колегія готувала не лише національні наукові кадри, але й стала кузницею діячів науки для всієї Росії і інших слов'янських країн. Українські визначні діячі, вихованці і професори Києво-Могилянської академії сприяли розвитку освіти в Росії. За період з 1701 по 1762 рр. в Московську Академію з Києво-Могилянської були запрошені і виїхали 95 чоловік. Найбільш відомими українськими діячами, які зробили великий внесок у справу розвитку освіти Російської держави, є Ф.Прокопович, С.Яворський, В.Татіщев і ін.

У колегії працювали Є.Славинецький, С.Полоцький, М.Смотрицький і ін. 1701 року Петро I своїм указом надав колегії офіційний статус академії. Це робить її першим офіційно визнаним вищим навчальним закладом в Україні. Але ще й до надання їй цього статусу Києво-Могилянська колегія нічим не поступалася перед західноєвропейськими університетами. З 1753 р. навчання в академії проводилося лише російською мовою.

Із заснуванням Московського університету 1755 року Київська академія втрачає роль провідного навчального центру, що дає філологічну і філософську освіту. Після відкриття 1805 року Харківського університету академія все більше втрачає своє значення. 1819 року вона була перетворена у духовну академію.

4. Розвиток шкільництва на терені Запорозької Січі.

Зосередити свою увагу студенти повинні на такій яскравій сторінці у розвитку українського шкільництва і педагогіки як козащина. Українське козацтво виникло як реакція на посилення соціально-економічних та національно-релігійних утисків населення України з боку української і польської шляхти, католицької церкви. У пошуках місця для вільної праці селяни та міщани почали колонізацію південно-східних степів, де засновували поселення й оголошували себе вільними людьми – козаками.

Українське козацтво стало не тільки військовим, державним, політичним, культурно-історичним явищем, але і явищем педагогічним. Козацький рух викликав до життя унікальне для всієї світової культури явище – козацьку педагогіку. За визначенням творчої групи Міністерства освіти України, – це частина педагогіки у вершинному її вияві, яка формувала у памолоді українців синівську вірність рідній землі, Батьківщині – незалежній Україні. Народна виховна мудрість, що своєю головною метою ставила формування в сім'ї, школі, у громадському житті мужнього козака-лицаря, громадянина з яскраво вираженою українською національною свідомістю і самовідданістю.

Основні завдання козацької педагогіки – готувати фізично-загартованих, з міцним здоров'ям мужніх воїнів-захисників рідного народу; виховувати у молоді український національний характер та світогляд; формувати високі лицарські якості, пошану до старших людей, прагнення бути милосердним.

Серед ідеалів козацької педагогіки є виховання вільної у своїх прагненнях людини, котра повинна, спираючись на вітчизняні традиції громадського і політичного життя, розвивати рідну культуру, економіку, будувати незалежну державу. Козацька система виховання має такі ступені: дошкільне родинне виховання, родинно-шкільне виховання та підвищена освіта. Дошкільне родинне виховання утверджувало статус батьківської та материнської народної козацької педагогіки. У сім'ях панував культ матері і батька, бабусі та дідуся, роду і народу. Сімейні виховні традиції продовжувалися у школах.

Для козацької культури характерним було шкільництво. Д.Яворницький розподілив запорізькі школи на січові, монастирські, церковнопарафіяльні.

Першою на січі була монастирська школа, відкрита 1576 року при Самарсько-Миколаївському монастирі. Тут навчали молодь грамоти, молитов, Закону Божого та письма. Вона послужила зразком для виникнення осередків освіти на всій території козацьких вільностей.

Церковнопарафіяльні школи існували при парафіяльних церквах.

До січових шкіл хлопчиків приводили багаті батьки з 9 років. Головним учителем був ієромонах, який крім прямих обов'язків наставника піклувався про здоров'я хлопців, лікував хворих, хоронив померлих і про все детально доповідав кошовому отаману та прикордонному лікареві.

Січова школа існувала на території Запорізької Січі при церкві Святої Покрови. Там не було жінок, школа складалася з двох відділів. У першому навчалися юнаки, що готувались на паламарів та дияконів. Другий – відділ молодиків, де вчилися сироти, хрещеники козацької старшини і інші діти. Тут

навчали грамоти, співу і військового ремеслу. Учні утримувались за рахунок скарбниці Січі.

Особливої уваги заслуговують школи джур, які продовжували традиції сімейного виховання. У козаків існувала система відбору молоді – молодиків. Хто хотів стати козаком, той служив спочатку у старого козака за джуру. Джура носив за козаком рушницю, робив для нього всяку роботу, вчився у нього козацької майстерності жити і перемагати в екстремальних умовах. Джури жили в куренях разом із дорослими й одночасно відвідували січову школу. Час перебування молодиків у січовій школі і біля козака не регламентувався, все залежало від їх здібностей до військової та духовної науки.

Ще одним типом школи у запорожців були полкові школи. Вони проіснували на території Лівобережної України до другої пол. XVIII ст. Ці школи, як правило, розміщувалися у приміщеннях, які належали церквам. Іноді їх називали за іменем церкви, напр. Покровська, Успенська тощо. Учні жили в будинку дяка і виконували різні господарські роботи. Методи навчання були обмежені. Дітей навчали рахувати, писати, читати. Виховання мало релігійний характер. Школи існували на кошти батьків.

Як навчальні посібники в запорізьких школах використовували Часослов і Псалтир. Також була випущена «Козацька читанка», яка відповідала духу української національної школи того часу. Обдарованих учнів рекомендували для подальшого навчання у школи підвищеного типу: Острозьку, Києво-Могилянську академію, братські школи Львова та Луцька.

5. Особливості розвитку освіти Лівобережної і Правобережної України

Студентам варто наголосити, що за результатами Переяславської угоди 1654 р. майже всі вони на засадах автономії ввійшли до складу Росії. Але після російсько-польської війни 1660-1667 рр. відбувся територіальний поділ України.

Під польську сферу впливу відійшли західноукраїнські землі (Східна Галичина і Волинь) та Правобережжя. За Росією закріплювались Лівобережжя з Києвом, території Запорізької Січі, Слобідська Україна. Закарпаття залишалось під мадярами, а Північна Буковина – під турками. Протягом майже 300 років Україна залишалась розділеною. У розвитку освіти на територіях Правобережної і Лівобережної України виникли значні відмінності.

Освіта Правобережної та Західної України з другої половини XVII ст. розвивалась під впливом Польщі в умовах занепаду української культури. Посилення польського колоніального гніту українського народу польською шляхтою і католицькою церквою привели до зменшення кількості православної шляхти і втрати міщанством свого значення. Православні братські школи поступово ліквідовувались, а на їх місці відкривались католицькі. Найбільш поширеними тут були католицькі навчальні заклади, серед яких особливо виділялись єзуїтські колегіуми. Найдовше проіснувала Львівська братська школа. 1708 року львівське братство змушене було прийняти унію.

Розширювалась мережа уніатських шкіл, які почали діяти ще після Брестської унії 1596 р. Відповідно, в уніатських (особливо сільських) школах

здебільшого вчили лише читати і писати по-польськи, а в кращому випадку вчили ще й рахунку та початків латині.

Ченцями греко-католицького ордену Василіан, що розвинув свою діяльність після Брестської унії 1596 р., відкривались василіанські школи. Часто це були великі для свого часу (до 100-150 учнів) шестикласні школи. У XVIII ст. досить відомими стали школи Василіан у Любарі, Бучачі, Володимирі-Волинському, Умані, Шаргороді, Львові та інших містах.

Уряд зовсім не дбав про українські школи, не виділяв для цього ніяких коштів.

Початок XVIII ст. характеризується занепадом шкільної справи на західноукраїнських землях, особливо в Східній Галичині. Місцями працювали поширені у XVIII ст. на всіх українських землях школи мандрівних дяків. Учителями шкіл-дяківок були в одних випадках учні братських шкіл (до початку XVIII ст.) або Києво-Могилянської Академії. В інших випадках це були дрібна українська шляхта, ремісники, купці та інші, хто, як і учні братських шкіл, наймалися вчителями по селах з метою певного заробітку. У народі таких учителів називали дяками. Дяк – той, хто вміє читати, писати, співати псалми і погоджується навчати дітей.

Вища освіта на західноукраїнських землях була представлена Львівським університетом (1661 р.). До закриття 1773 року він розвивався як єзуїтська академія (з правом викладання всіх університетських дисциплін і присудження наукових ступенів) у складі трьох факультетів: філософський, юридичний і богословський. З 1784 року заклад відновлений як австрійський світський університет з викладанням латинською мовою. На філософському і богословському факультетах було дозволено кафедри з українською мовою (з 1787 по 1804 рр.).

Одна з характерних рис освіти в Росії в кінці XVII і особливо у XVIII ст. – це поступовий перехід до загальнодержавної системи народної освіти, поява якої була зумовлена суспільно-історичним розвитком країни і стала можливою лише в кінці XVIII ст. Зміст, характер і методи навчання і виховання у школах цього періоду визначалися чинниками економічного, політичного і культурного розвитку країни.

Для студентів важливо наголосити, що уже в другій половині XVIII ст. на школи України поширюється русифікаторська політика царського уряду.

Найпоширенішою формою навчання дітей по всій території України у цей час були початкові школи. До другої пол. XVIII ст. на території Лівобережної України діяв полковий адміністративно-територіальний устрій на чолі з гетьманом. Тут були поширені полкові і гарнізонні початкові школи.

Початкова освіта була представлена також цифірними школами, які відкривалися згідно петровських реформ на початку XVIII ст. по Лівобережній Україні (як і по всій Росії). Це були школи з математичним ухилом. Вони призначались для дітей різних станів, за їх допомогою Петро I хотів реалізувати свою ідею про обов'язкову загальну початкову освіту для російського населення. Цифірні школи існували до середини XVIII ст., коли вони поступово

об'єднались з полковими і гарнізонними, що призначались для солдатських дітей.

Розвиток торгівлі, виникнення мануфактур вимагали освічених людей. Царський уряд змушений був розпочати шкільну реформу. У 1786 р. було запроваджено «Статут народних училищ у Російській імперії», розроблений Ф.І.Янковичем, згідно з яким у губернських містах було відкрито головні народні училища (чотирикласні з 5-річним курсом навчання), а в повітових – малі народні училища (двокласні з 2-річним курсом навчання). Навчальна програма малих училищ відповідала першим двом класам головних училищ. Навчання проводилося російською мовою.

Дальшого розвитку у середині XVIII ст. набула початкова освіта в Запорізькій Січі. Крім загальноосвітніх на Січі існували і спеціальні школи (школа для підготовки полкових старшин, військових канцеляристів та ін.). Існувала також Головна Січова школа, яка за змістом і характером навчання прирівнювалась до кращих братських шкіл. Тут вивчали піїтику, риторіку, математику, географію, астрономію, військову справу.

Важливу роль у поширенні грамоти в Україні у XVII-XVIII ст. відігравали народні школи грамоти (школи мандрівних дяків). Навчались тут рідною мовою і паралельно читали церковнослов'янські тексти. Зміст навчання був обмеженим: лічба, читання, письмо. З посиленням закріпачення селян і козаків, втратою Україною автономії і зруйнуванням Січі у другій половині XVIII ст. школи грамоти, полкові і запорізькі школи перестають існувати. Діяльність мандрівних дяків на Лівобережжі мала місце до 1786 р., коли у Росії пройшла шкільна реформа. За цією реформою школи-дяківки або закривалися, або перетворювались у церковнопарафіяльні.

Своєрідною формою поширення початкової освіти на Лівобережній Україні було домашнє навчання і виховання дітей панівної верхівки. Для цього запрошували або вихованців Києво-Могилянської академії чи якоїсь колегії, або вчителів-іноземців.

Прогресивну роль у розвитку освіти на Україні, у підготовці педагогічних кадрів відігравали колегії – навчальні заклади середнього типу, що почали виникати на початку XVIII ст. Робота у них організовувалась за зразком Києво-Могилянської академії, адже в усіх існуючих на той час середніх навчальних закладах вчителями працювали її вихованці, переносючи в колегії стиль і методику освітньої роботи, традиції Київської академії.

Вища освіта у другій пол. XVII-XVIII ст. на Лівобережжі була представлена лише Києво-Могилянською Академією. Українська молодь із заможних верств населення – вищого духівництва, багатих міщан, князів, дворян здобувала освіту у закордонних університетах, часто там і залишаючись. Наприклад, Юрій Дрогобич став доктором філософії і медицини Болонського університету.

Протягом всього XVIII ст. українське дворянство, козацька старшина порушували клопотання про відкриття університету на Україні. Створювались проекти університетів у Батурині, Києві, Чернігові, Катеринославі, Сумах,

Новгороді-Сіверському, Харкові. Проте жоден з них у XVIII ст. реалізований не був. У XVIII ст. в Україні виникають спеціальні школи. Серед них музична школа, відкрита 1738 року у Глухові, яка пізніше була переведена до Переяслава, а потім – до Києва. Вона готувала співаків, скрипалів, бандуристів, музикантів для хорових оркестрів. Школа проіснувала близько 40 років.

Серед інших фахових шкіл діяли медико-хірургічна академія в Єлисаветграді, сільськогосподарська школа в Миколаєві, музична школа в Катеринославі та ін. В цілому українське шкільництво на Лівобережжі протягом XVIII ст. занепадає, що входило у плани уряду Катерини II.

6. Розвиток педагогічної думки.

Важливе значення має українська педагогічна думка епохи українського відродження, яка з'являлася у той час, у літературно-художніх, полемічних, історичних творах письменників, просвітителів і, передусім, діячів братських шкіл Л.Зизанія і С.Зизанія, у творах І.Вишенського, К.Ставровецького, І.Борецького, П.Беринди, у трактатах професорів і вихованців Києво-Могилянської колегії Є.Славинецького, С.Полоцького і ін.

Подією, що сприяла розвитку педагогічної думки та розповсюдженню навчальної літератури в Україні, став початок вітчизняного книгодрукування, основоположником якого є Іван Федоров (1510-1583 рр.). Він заснував у Львові першу в Україні типографію. Тут 1574 року видав «Апостол», у післямові до якого пише про те, як його прогнали з Москви і як він не знайшов підтримки серед львівських багатих міщан. У Львові 1574 року Федоров видав першу друковану східнослов'янську навчальну книгу «Азбука», а 1578 року - нове видання цієї книги під такою самою назвою. Це було зроблено в Острозі, де він заснував свою наступну типографію.

1609 року Львівським Ставропігійським братством надруковано книгу невідомого автора «О воспитании чад». Це був перший друкований педагогічний твір в Україні. У книзі обґрунтовується думка, що позитивні і негативні якості людини не вроджені, а є результатом виховання. Автор також вказує на відповідальність батьків за виховання і навчання дітей, про їх обов'язок віддати дитину в «науку», висуває ідею, що виховання слід починати з раннього віку.

Стефан і Лаврентій Зизанії (Кукіль) – вчені, просвітителі, вони були серед засновників Львівської братської школи, працювали там учителями. Лаврентій Зизаній відомий як педагог, працював крім Львівської у братських школах Бреста, Вільно. Педагогічні погляди Лаврентія Зизанія викладені у його полемічних і навчальних творах, серед яких слід відзначити «Граматику словенську» (1569 р). Це була друга після «Адельфотесу» (1591 р.) слов'янська грамика. Заслуга автора полягає у тому, що він висунув твердження про можливість пізнання всього союзу наук слов'янською мовою через створення її граматики.

Кирило Ставровецький Транквіліон – відомий український письменник, педагог. Його педагогічна діяльність проходила у Львівській братській школі та братській школі Вільно. Педагогічні думки К.Ставровецького відображені у

творах «Зерцало богословії», «Євангеліє учительное», «Перло многоценное». Він висунув ідею загальної рівності людей. Причину існуючого зла в суспільстві вбачав у приватній власності, у багатстві. У творах закликає до гуманності й добра, до діяльності. Прагнення до знань – природна властивість людини, тому кожен повинен збагачувати свої знання і передавати їх іншим людям. У поширенні знань велику роль відводив учителю, до якого ставив високі вимоги: не лінуватися у навчанні інших, бути наполегливим, терпеливим, сприяти розвитку талантів.

Герасим Смотрицький – перший ректор Острозької академії, український і білоруський письменник, талановитий полеміст, громадський діяч. Був надзвичайно освіченою людиною. Г.Смотрицький є автором гостро полемічного твору «Ключь царства небеснаго», де він гостро критикує єзуїтів, виступає проти католицької експансії, закликає до боротьби з нею. Політику католицького духівництва він також засуджує у своєму творі «Календарі римському новому». Г.Смотрицький є прихильником доступності загальної освіти як для чоловіків, так і для жінок.

Іов Борецький – ректор Львівської, потім Київської братських шкіл, навчався в Острозькій школі, згодом – у Краківській академії. Прекрасно володів слов'янською, грецькою, латинською й польською мовами. 1620 року, коли Київське братство здобуло право ставропігії, тобто автономії щодо вищих церковних властей, Івана Борецького під іменем Іова було обрано київським митрополитом. Вся його діяльність підпорядковувалась визволенню Вітчизни від чужоземного гніту, багато дбав про національну освіту і школи. З його ініціативи Київський собор рекомендував створювати по Україні братства і школи при них. Його зусиллями були відкриті братські школи в Луцьку, Немирові, Рогатині. І.Борецький – автор багатьох творів. Вони проникнуті почуттям любові до рідної землі, народу. Йому приписують твір «О воспитании чад». Відомий його гострополемічний твір «Пересторога», спрямований проти католицизму і унії.

Мелетій Смотрицький – син Г.Смотрицького, ректор Київської братської школи. Працював викладачем у Києво-Могилянській академії. Написав 18 творів, де звучать ідеї патріотичного виховання, боротьби проти національного і соціального гноблення, поширення освіти серед народу.

Найбільше значення серед його праць має «Грамматика словенська». Автор вніс великі зміни у ряд граматичних правил слов'янської мови, зокрема, встановив систему її відтінків, вказав на зайві букви, що не відповідають типовим звукам слов'янської мови, дав цінні вказівки щодо віршування. Все це сприяло зближенню слов'янської і народної української мов, внаслідок цього виникла книжна українська мова. Тут також дано ряд рекомендацій щодо свідомого засвоєння навчального матеріалу. «Грамматика...» Мелетія Смотрицького – третя друкована східнослов'янська граматика після «Адельфотесу» (1591, Львів) та «Граматики...» Л.Зизанія.

Памва Беринда освіту здобув у Львівській братській школі, потім працював у друкарнях м. Стрятина поблизу Бережан, Львова, Перемишля, а

також – у друкарні Києво-Печерської Лаври. Найбільш відомою працею П.Беринди є словник «Лексікон словено-руський і імен толкованіє», виданий у Києві в типографії Лаври (1627 р.). Його використовували у братських школах як навчальний посібник. Словник містив 7000 слів, серед яких багато термінів, присвячених педагогічній темі, що дає змогу проаналізувати педагогічну і психологічну термінологію XVII ст. Наприклад, науку про виховання Беринда називає «пестунство», «педагогія»; є тлумачення слів «освіта», «вчитель», «вихователь» і ін. Все це дає підставу вважати, що в Україні вже на початок XVII ст. сформулювалось чітке поняття про педагогіку як науку про виховання.

Іван Вишенський – український полеміст, демократ, борець проти національного і соціального гноблення. Йому належать твори «Викриття диявола-самодержавця», «Послання князю Острозькому», «Суперечка мудрого латинника з немудрим русином», де автор розглядав проблеми освіти і виховання у взаємозв'язку з іншими соціальними і політичними проблемами. Він пропагандист ідеї рівності всіх людей, доводив, що і бідний, і багатий мають від природи однакову будову тіла, дихають тим самим повітрям.

Спіфаній Славинецький – перекладач навчальної літератури з медицини, географії, мистецтва, автор багатьох підручників. Освіту здобув у Києво-Могилянській академії. Працював у Москві: виконував доручення царя по перекладанню іноземної літератури на слов'янську мову (виправляв помилки перекладачів). Був дуже освіченою людиною. Серед його праць найбільший інтерес для педагогіки становить твір «Громадянство звичаїв дитячих». Це збірник правил, що визначають поведінку у школі, вдома, в церкві, на вулиці, під час обіду, в грі, а також вимог до мови, до зовнішності і одягу дитини тощо (всього 164 правила). Твір написаний у катехізичній формі (у формі запитань і відповідей). Дослідники вказують на подібність цього твору до «Правил поведінки...» Я.Коменського.

Феофан Прокопович – український церковний, громадський і державний діяч, письменник, учений, педагог, викладач і певний час ректор Києво-Могилянської академії. Закінчив Києво-Могилянську та Римську католицьку академії. За викликом Петра I виїхав до Петербурга, де був радником з питань освіти, науки та культури та главою Російської православної церкви.

У своїй діяльності виступав як палкий прихильник петровських реформ, боровся за народну освіту, вважаючи, що суспільний прогрес залежить передусім від поширення освіти. Про це писав у багатьох своїх творах. Зокрема, у творі «Володимир» та інших доводить перевагу знань над «темнотою». Він написав твори «Поетика» та «Риторика». Цінними для педагогіки є думки, висловлені Ф.Прокоповичем у книзі «О риторическом искусстве» щодо ораторського хисту вчителя, який розповідаючи про будь-який предмет повинен, передусім, впливати на почуття своїх слухачів, зачіпати найтонші струни серця людини так, щоб образ з'явився перед очима слухачів. Збереглися згадки, що риторичний клас, який вів Ф.Прокопович, студенти відвідували дуже охоче. Це, звичайно, зумовлювалося і його особистісними якостями.

У розвитку вітчизняної педагогіки, освіти і школи помітну роль відіграв «Духовний регламент» Ф.Прокоповича. У ньому автор ставив питання про відкриття духовних шкіл, шкіл для простого народу, дав розгорнутий план організації академії і духовних семінарій, висловив передові думки щодо методів навчання, режиму учнів. Актуальні для того часу педагогічні ідеї Ф.Прокопович пропагує у написаному ним букварі «Первое учение отрокам». Подібно до Я.А.Коменського він вимагав свідомого, наочного, доступного, систематичного вивчення матеріалу. Вважав, що підручники і книги для широкого загалу читачів повинні бути написані простою, доступною мовою.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1; 2;3; 5; 9; 11; 15; 16; 17; 18; 29; 24; 34

Додаткова

7; 22; 25;27; 30, інформаційні ресурси

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Опрацювати питання

1. Перші навчальні книги. Українське книгодрукування.
2. Розвиток гуманістичної педагогічної думки вчителями братських шкіл (К.Ставровецький, Л.Зизаній, П.Беринда, І.Борецький, Г.Смотрицький, М.Смотрицький та ін.).
3. Школи в Запорізькій Січі.
4. Провідні діячі та випускники Києво-Могилянської академії (П.Могила, І.Галятовський, І.Гізель, Л.Баранович та ін.).

Контрольні запитання

1. Які культурно-освітні осередки існували на Україні та в чому полягала їх просвітня діяльність?
2. Хто був ініціатором об'єднання школи при Києво-Печерській лаврі з Київською братською школою?
3. Ким, де і коли було видано одну з перших книжок для навчання дітей грамоти церковнослов'янською мовою?
4. На основі якого методу навчання грамоти побудовано «Азбуку» І. Федоровича, в чому полягає структурна побудова її змісту?
5. Хто такий І. Борецький та в чому полягає сутність його педагогічних поглядів?
6. Хто такий М. Смотрицький та в чому полягає його вклад в українську педагогічну й філологічну науку?
7. Хто такий Л. Зизаній та в чому полягає сутність його педагогічного вчення?
8. Опишіть основні типи шкіл в Запорізькій Січі.
9. Назвіть провідних діячів та випускників Києво-Могилянської академії
10. Розробіть одну із форм виховання (свято, конкурс, вікторину тощо) з використанням засобів козацької педагогіки.

Завдання для вивчення документів та першоджерел

1. Проаналізуйте уривки з праць Єпіфанія Славинецького й знайдіть відповіді на запитання: Якими правилами культури поведінки повинні володіти учні?

2. Проаналізуйте уривки з праці Павла Алепського «Освіта і виховання українців з опису іноземних мандрівників». Який рівень розвитку освіти на козацьких землях засвідчують іноземці?

«...Починаючи цим містом, себто по всій козацькій землі, ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, за малими винятками, навіть здебільшого їх жінки та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів. Крім того, священники вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися неуками по вулицях...

«.. Серед монастирських (Київської Лаври та ін.) наставників є люди вчені, правники, промовці, знають логіку й філософію та працюють над глибокими питаннями...» (див.: Січинський В. Чужинці про Україну / В. Січинський. – Львів : Слово, 1991. – С. 25–35).

Тема 10. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ У ДРУГІЙ ПОЛ. XVIII — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

1. Система освіти в Україні під Російською імперією
  2. Розвиток освіти на Правобережній та Західній Україні
  3. Розвиток педагогічної думки.
-

На допомогу студенту

1. Система освіти в Україні під Російською імперією.

Для студентів важливо з'ясувати, що перемога французької буржуазної революції позначилася у всіх державах Європи. Педагогічні ідеї науковців Західної Європи мали вплив на подальший розвиток народної освіти в царській імперії. В галузі освіти у XVIII ст. не було єдиної системи, не було вищого державного органу управління школами, фінансування шкіл покладалося на місцеві органи і залежало від приватного пожертвування. В умовах кризи кріпосництва в Російській імперії, посиленого формування капіталістичних відносин, загострення класових суперечностей, зростання заколотів, антифеодальних і національно-визвольних рухів царській уряд мусив ставати на шлях різних обіцянок і формального проведення реформ, в тому числі освітніх. У XIX ст. чимала частина України входила до складу Російської імперії (крім Східної Галичини, Буковини, Закарпаття, які перебували під владою Австро-Угорської монархії), тому і реформи, які проводив царській уряд в галузі освіти мали безпосереднє відношення до України

Студентам варто наголосити на тому, що остання чверть XVIII ст. у розвитку початкової освіти в Україні позначилась впливом загальнодержавної шкільної реформи, яку проводив уряд Катерини II. 1786 р. було затверджено «Статут народних училищ у Російській імперії» згідно якого у губернських містах запроваджувались головні народні училища (чотирикласні з 5-річним курсом навчання), а в повітових – малі народні училища (двокласні з 2-річним курсом навчання). Навчальна програма малих училищ відповідала першим двом класам головних училищ. Зміст навчання мав загальноосвітній і реальний характер. Навчання у цих школах було безоплатним.

Дана реформа 1786 р. мала на меті дати освіту, перш за все, міському населенню, що диктувалось потребами виробництва, розвитком торгівлі, а також намаганням царського уряду і церкви підпорядкувати собі третій стан, який народжувався. Завдяки Статуту 1786 р. відкривались нові школи у Ніжині, Новгород-Сіверському, Полтаві, Прилуках, Глухові, Охтирці та ін. Однак ці школи не охоплювали навчання всю Лівобережну Україну і не стали поширеними. У цих школах заборонялась українська мова, вони носили антинародний характер.

Реформа не заборонила народні початкові школи, але їх було обмаль. Вони функціонували, хоч і значно в меншій кількості. Вони працювали за програмами малих народних училищ. Дітям заборонялось ходити до шкіл-дяківок, які згідно реформи перетворились у парафіяльні.

Для студентів важливим є той факт, що на початку ХІХ ст. царський уряд Олександра І і надалі реформував освіту Росії («Статут університетів» і «Статут навчальних закладів, підпорядкованих університетам» 1804 р.). Даними реформами регламентували структуру і принципи побудови народної освіти в країні і які стосувались і українському шкільництву. Згідно вищезгаданих статутів у Росії вперше запроваджувалась державна система народної освіти. Країна поділялась на шість учбових округів, два з яких Харківський і Віленський були на території України.

Згідно реформи в освіті були такі типи навчальних закладів у кожному окрузі: парафіяльні училища (1-рік навчання); повітові училища (2-роки навчання); гімназії (4-роки навчання); університет. Навчальні заклади в окрузі підпорядковувались університету.

Загалом дані реформи 1804 р. були прогресивними (проголошувались безстановість і наступність всіх типів навчальних закладів, державність освіти (безплатність на всіх ступенях)). До негативних аспектів реформи відносимо багатопредметність навчання при його обмежених термінах, декларативність програм, недостатнє фінансування навчальних закладів. Добре фінансувались лише гімназії і університети, де навчались, як правило, діти вищих станів.

Згідно додаткових пояснень до статуту оголошувалось, що доступ в університети та гімназії кріпакам і вихідцям із нижчих станів є закритим. Нерозв'язаним залишалось питання про надання права на вищу освіту жінкам.

У Віленському окрузі навчальні заклади хоч і діяли за новими статутами, але з деякими особливостями, які впливали з того, що дані території перед цим були під Польщею. Зокрема, викладання велось польською мовою (російська мова була окремим предметом навчання). Після польського повстання 1830-1831 рр. у всіх школах округу запроваджувалось викладання лише російською мовою. У губерніях Харківського навчального округу освіта розвивалася нерівномірно. Тут було створено всього 18 повітових училищ і 8 гімназій. Перші гімназії відкрито у Харкові, Чернігові, Новгород-Сіверському, Полтаві, Херсоні, Катеринославі.

Вища освіта на Лівобережжі представлені Харківським університетом (1805 р.), який став центром освіти, наукової і педагогічної думки на Лівобережжі. У ньому були історико-філологічний, фізико-математичний, медичний, юридичний факультети. З 1811 р. при університеті утворено педагогічний інститут, а з 1852 р. – кафедра педагогіки.

Окрім підготовки студентської молоді університет проводив просвітницьку діяльність (сприяв проведенню вчительських з'їздів) та наукову (в стінах університету створювалися наукові товариства). Вихованцями університету були: М.І.Костомаров, І.І.Мечников, О.О.Потебня, П.П.Гулак-Артемовський, М.В.Лисенко та ін.

У 1834 р. було відкрито Київський університет, який став науково-навчальним і культурним центром України. Спочатку в університеті існувало лише три факультети: філософський, юридичний, медичний. При університеті працював ряд комісій, серед них Археологічна комісія, у роботі якої брав участь Т.Г.Шевченко (1845-1846). Велику наукову роботу проводили різні наукові товариства.

У 1817 р. в Одесі був заснований Рішельєвський ліцей. У 1865 р. з ініціативи М.І.Пирогова, попечителя Одеського учбового округу, на базі Рішельєвського ліцею було засновано Новоросійський університет, який став центром вищої освіти Півдня України.

Крім університетів, в Україні, на правах вищого навчального закладу у 1805 р. була заснована Ніжинська гімназія вищих наук.

Згідно статуту 1804 р. уряд дозволив відкривати дворянські пансіони і гімназії (дворянська гімназія у Харкові, комерційна гімназія в Одесі, вищі гімназії у Кременці та Ніжині). У цей час працювали інститути шляхетних дівчат - перші середні школи для жінок (м. Харків, 1818 р.).

Середня жіноча освіта була представлена ще й жіночими єпархіальними школами, які відкривало духовне відомство, та жіночими гімназіями, що відкривалися міністерством народної освіти. Перша на Україні жіноча гімназія - Фундукліївська (1859 р.) відкрита у Києві. Існували також середні дівочі школи відомства імператриці Марії.

Після війни 1812 р. внаслідок поширення вільнодумства серед селян . російський уряд проводив зміни у народній освіті Росії: у парафіяльних і повітових училищах та в гімназіях було скасовано безплатність навчання (1819 р.), заборонено природознавство, збільшувався час на вивчення закону божого тощо.

Після розправи з декабристами царський уряд провів 1828 року контрреформу освіти, видавши «Статут гімназій і училищ, підпорядкованих університетам». Школи у Росії поверталися «до начал, які ґрунтуються на «чистоті віри, на вірності і обов'язку перед государем і вітчизною». Головне завдання школи Микола I визначив так: підготовка людини до виконання своїх станових обов'язків.

За статутом 1828 р. на території підросійської України діяли такі ж типи шкіл, але узаконювались становість, монархізм і релігійність освіти. Порушувалась наступність між навчальними закладами (крім гімназій і університетів, які ставали дворянськими навчальними закладами). Новий статут насаджував у школах зубріння, дозволяв тілесні покарання у всіх типах шкіл (у гімназіях лише у молодших класах). Навчальне навантаження учнів збільшувалось, заборонялись зустрічі учнів великими групами. Встановлювалась система суворого нагляду.

2. Розвиток освіти на Правобережній та Західній Україні.

Для студентів важливо наголосити, що на території згідно першого поділу Польщі (1772 р.) західноукраїнські землі перебували під владою Австро-Угорщини, де освіта почала розвиватися за австрійськими стандартами. Волинь і все Правобережжя до останнього поділу Речі Посполитої (1795 р.) залишалися під польським впливом.

У 70-х роках XVIII ст. у Польщі теж було проведено освітні реформи. Зокрема, згідно шкільної реформи у 1773 р., у віданні створеної Едукаційної комісії (першого у Європі міністерства народної освіти) зосереджувалась вся шкільна освітня діяльність. Згідно поділу едукаційної комісії, яка поділила територію Польщі на 10 округів, два з них розміщувались на територіях західної України: Волинський і Український (Вінниця).

Система народного шкільництва у Польщі була такою:

- шестикласні окружні школи з 7-річним курсом навчання;
- трикласні підокружні школи з 6-річним курсом навчання;
- парафіяльні школи: у містах – вищі, у селах – нижчі.

Щодо середніх шкіл, то більшість єзуїтських шкіл з їх майном (1773 року орден єзуїтів було скасовано) Едукаційна комісія передала Василіанам. Метою Едукаційної комісії було створення системи освіти для дітей польської шляхти. 1789 року Едукаційна комісія видала розпорядок про закриття «руських» церковних шкіл та про усунення з усіх шкіл «руської мови». Українці були позбавлені можливості навчати своїх дітей рідною мовою. Комісії були не до вподоби не лише православні школи, але й рештки греко-східного обряду в уніатських школах. Учням-українцям заборонялось святкувати релігійні свята за грецьким календарем, учнів православної віри примушували відвідувати костели.

Едукаційна комісія припинила свою діяльність у 1795 р. після третього поділу Польщі і приєднання Правобережної України до Росії, а створені нею навчальні заклади було перебудовано.

Освіта і школа в Східній Галичині, на Буковині і Закарпатті опинилися під юрисдикцією Австрії. Найкращим засобом насадження й утвердження своєї політики в галузі шкільництва австрійський уряд вважав германізацію школи.

Освіта простого населення була на рівні вивчення церковного катехізису. Однак у сільській місцевості зберігались школи, де священники і дяки вчили дітей азбуку, лічбу, Псалтир, Апостол.

У 1774 р. імператриця Марія Терезія видала розпорядження про прискорену організацію державних початкових шкіл. Мовою перших шкільних підручників для цих шкіл була «словеноруська» («Читанки» (1786 р.), «Катехізиса» (1788 р.), «Буквара» (1790 р.);

У 1777 році в Австрії пройшла ще одна реформа, згідно якої у селах відкривались однокласні церковнопарафіяльні, у невеликих містах – тривіальні, у великих – нормальні школи. На реалізацію реформ не вистачало ні вчителів, ні підручників, ні коштів

У 1781 р. Цісар Йосиф II проголосив обов'язковість початкової освіти. У цей час у Галичині почали створювати головні і тривіальні школи німецького типу, а по селах – парафіяльні школи. У 1783 р. - заснована україномовна греко-католицька духовна семінарія у Львові, яка згодом стала дієвим осередком національного відродження галицьких українців. Такі ж духовні семінарії діяли з перервами у XVIII-XIX ст. у Перемишлі та Станіславі.

У якості середніх шкіл австрійський уряд запроваджував гімназії, які влаштовувалися за німецьким зразком. З 1784 р. вони стають державними і платними. Такі гімназії працювали у Стрию, Бережанах, Бучачі, Дрогобичі Львові, Перемишлі, Станіславі, Збаражі та інших містах, проте були доступними для дітей заможних батьків.

З 1785 року в усіх навчальних закладах вводиться німецька мова навчання, а відкрити школи з українською мовою навчання було складно. Такими школами були церковнопарафіяльні, серед міських українських шкіл можна назвати нормальну школу Василян у Дрогобичі та школу при львівському братстві. Крім того, починається підготовка вчителів для шкіл з німецькою мовою, зокрема у Львові відкрито учительські курси, хоч українці доступу до них не мали. Але в зв'язку з тим, що грамотну молодь забирали в рекрути в першу чергу, селяни не бажали віддавати своїх дітей на навчання, що дуже стримувало поширення освіти серед населення.

З 1790 р. - навчання українською мовою у школах Галичини всіляко обмежувалося. Українські тривіальні школи можна було відкривати тільки там, де не було шкіл польських чи німецьких.

На Буковині, яка тривалий час перебувала під владою Туреччини, лише після захоплення її 1774 року Австрією було відкрито кілька шкіл з румунською і німецькою мовами. Перша згадка про існування шкіл на Закарпатті належить до 1400 р. З XVII ст. в Ужгороді функціонувала єзуїтська гімназія, в Мукачевому – духовна семінарія. Школи відкривались і у XVIII ст., але у дуже обмеженій кількості. Західноукраїнські землі (Східна Галичина, Буковина, Закарпаття) внаслідок першого поділу Польщі (1772) потрапили під владу австро-угорської монархії. Тому з другої пол. XVIII ст. освіта на цих землях пішла дещо іншим шляхом, ніж на інших територіях України.

Австрія об'єднала західноукраїнські землі з частиною польських в одну адміністративну одиницю. Закарпаття залишилось у складі Угорського королівства. Такий устрій зберігся майже без змін аж до розпаду Австро-Угорської монархії 1918 року. Австрія дозволила польській шляхті брати

участь в управлінні краєм. Як наслідок, український народ потрапив під подвійний гніт і змушений був боротися з германізацією та полонізацією, а в Карпатській Україні – з мадяризацією.

Важливу роль у розвитку шкільництва в Галичині у першій пол. XIX ст. відігравав австро-угорський шкільний закон «Політична устава шкільна» від 1805 р., за яким запроваджувалась обов'язкова освіта у кожній парафії, де був священник, повинна була існувати однокласна парафіяльна школа.

Початкова освіта була також представлена тривіальними (у малих містах) і головними (у великих містах) школами. Тривіальні школи були трикласними: підготовчий, перший і другий.

Головні школи закладалися мали переважно чотири класи: підготовчий, перший, другий і третій.

У парафіяльних школах весь курс навчання зводився до вивчення елементарної грамоти і «святого письма». Учні тривіальних і головних шкіл навчалися читання, письма, арифметики, практичних вправ, закону божого, а головним було опанування німецькою мовою. Деякі головні школи мали четвертий двохрічний спеціалізований клас, де учні здобували практичну підготовку. В окремих таких школах проводилися щороку трьохмісячні педагогічні курси для підготовки вчителів (препаранди). Ці школи називали нормальними.

Середня освіта була представлена гімназіями або реальними школами, влаштованими за німецьким зразком. Мовою навчання у всіх навчальних закладах визначалась німецька мова, крім парафіяльних шкіл, де діти могли вчитися рідною мовою. За шкільним законом всі народні школи віддавалися під нагляд духівництва і в Галичині вони поступово переходять у відання консисторій: римо-католицької і греко-католицької. Майже всі народні школи виявились під опікою переважаючої римо-католицької консисторії, яка забороняла викладати українською мовою і поряд з німецькою поширювала й польську мови. У тих школах, якими відала греко-католицька консисторія, навчання переважно проводилось німецькою мовою. Єдиними школами, де не забороняли української мови, були парафіяльні. У шкільництві Галичини запанували фактично німецька і польська мови, хоч церква формально і закликала забезпечити навчання у парафіях рідною мовою.

Стан освіти на Буковині був низьким. Діти вивчали німецьку, польську або румунську мови, а українською мовою навчалися лише закону божого. У 40-х роках XIX ст. на Буковині діяла всього одна гімназія у Чернівцях.

У поганому стані перебували школи і на Закарпатті. У 1791-1792 рр. було видано закон, за яким усі школи Закарпаття переводилися на угорську мову навчання. Тут було всього кілька гімназій німецькою або угорською мовами викладання, зокрема в Ужгороді.

У першій половині XIX ст. вища освіта на західноукраїнських землях зосереджувалася у Львівському університеті, реальній і технічній академіях Львова та Чернівецькому ліцеї. В університеті діяло чотири факультети: філософський, юридичний, теологічний і медичний. Викладання велось

латинською, польською і німецькою мовами. Вступ українців до університету всіляко обмежувався.

Під тиском поляків 1813 року в Галичині було відмінено обов'язкову освіту. Парафіяльні школи майже занепали. Це було викликано, передусім, тим, що батьки-українці не бажали віддавати своїх дітей до школи, оскільки до війська забирали, перш за все, грамотних людей. Важливою причиною була також відсутність вчителів, які могли б навчати українською мовою.

1816 року канонік Іван Могильницький під заступництвом митрополита Михайла Левицького заснував у Перемишлі «Товариство галицьких греко-католицьких священиків для поширення письма, просвіти і культури серед вірних». Метою товариства було поширення віри і моральності шляхом видання шкільних книг народною українською мовою. З метою підготовки вчителів для українських шкіл 1817 року у тому ж Перемишлі було відкрито дяко-вчительський інститут. Його директором став І.Могильницький. Інститут працював впродовж ХІХ ст. Для відродження музичної справи єпископ Іван Снігурський заснував у Перемишлі 1828 року першу в Галичині музичну школу. З 1848 р. у розвитку освіти в Галичині, Буковині і Закарпатті сталися певні зміни. Вони були викликані революційними подіями, що охопили всю Австро-Угорщину, у тому числі і західноукраїнські землі.

3. Розвиток педагогічної думки.

Григорій Савич Сковорода (1722-1794 рр.) –український педагог, поет, мандрівний філософ, представник етико-гуманістичного напрямку вітчизняного просвітництва. Народився на Полтавщині. Навчався в Києво-Могилянській академії, згодом поглиблював свої знання за кордоном. Повернувшись на батьківщину, працював викладачем піітики в Переяславській семінарії, а згодом – у Харківській колегії. Після звільнення з колегії Сковорода до кінця свого життя залишається мандрівним філософом і учителем.

Г. Сковорода вважав, що саме освічена людина може бути щасливою. У центрі його філософських поглядів стояли проблеми людини, її природа, щастя, яке людини ставить у пряму залежність від її діяльності. Висунув концепцію про «сродну працю». Людина щаслива тоді, коли її життя відповідає своєму призначенню. Щастя полягає в «сродній праці», яка відповідає внутрішнім здібностям людини та приносить користь суспільству.

Шлях до щастя, на думку мислителя, лежить через самопізнання людиною своїх здібностей і нахилів до певного виду діяльності, кожен повинен пізнавати себе. По суті, принцип «сродної праці» і вчення про щастя фактично є двома сторонами етико-філософської концепції Сковороди.

Притчі, у яких піднімаються проблеми виховання: «Благодарний Еродій», «Убогий Жайворонок», «Харківські байки» тощо.

Г. Сковорода був прихильником гуманізму, його виховним ідеалом була людяність, благородство і вдячність. Г. Сковорода висунув ідею природного виховання. Виховання людини, за його переконанням, повинно бути спорідненим з її природою. Ідеї Сковороди про виховання, мають чимало спільного з поглядами Руссо про вільне виховання, за що його називали

українським Руссо. Він першим у вітчизняній педагогіці поставив у центр уваги почуття дитини, її стосунки зі світом, її справи, її щастя. На відміну від французького просвітителя, Сковорода не розглядав природу, як засіб ізоляції дітей від розтлінного суспільства. Передбачав розвиток природних задатків шляхом самовдосконалення.

Новим в українській педагогіці прозвучало застереження батькам і вихователям про наслідки навчання без урахування природних можливостей дитини. У байці «Жайворонок» читаємо: «Багато людей без природи починають великі справи та погано закінчують».

Сковорода – прихильник принципу народності у вихованні. Виховання повинно відповідати інтересам народу, жити з народних джерел і зберігатися в житті кожного народу. Г. Сковорода наголошує на доступність навчання і виховання, безоплатність, охопленість всіма верствами населення: «виховання й убогим потрібне».

Важливими засобами виховання Г. Сковорода називає рідну мову, народну педагогіку. Він виступає за гармонійне виховання, розуміючи його як єдність розумового, фізичного, морального і естетичного виховання.

Розумове виховання – важливий елемент педагогічної системи Сковороди. Розум – головний регулятор людської діяльності. Спираючись на знання, людина спроможна пізнати добро і зло, оцінити явища навколишньої дійсності.

Він радив повсякчас займатись наукою: «Коли не любити всією душею корисних наук, то всякий труд буде марним». Засвоювання знань забезпечується серйозними заняттями.

Поряд з лекціями у навчанні він високо цінував доповіді, бесіди, розмови з учнями. Особливого значення надає самостійним практичним заняттям учнів у навчанні, серед них називає такі форми як перекладання на рідну мову іноземних авторів, віршовані перекази прозових творів, листування тощо. Цінуючи лекційну форму навчання, він критично ставився до розповсюджених тоді диспутів, які мали у колегіях схоластичний характер і викликали відразу у студентів.

Сковорода підкреслював важливе значення морального виховання. Головним завданням морального виховання вважав виховання людяності, благородства і вдячності. Сковорода був прихильником трудового виховання, вказуючи на визначальну роль «сродної праці» у житті людини. Саме через працю, на його думку, лежить моральне удосконалення людини. Важливим є положення Сковороди про корисність і почесність будь-якої праці, професії, аби лише вона відповідала покликанню людини і приносила користь суспільству. Гідність людини визначається результатами її праці.

Висловлює важливі думки щодо сімейного виховання. Мислитель схвалює батьків, котрі вчать дітей життєвій мудрості, заохочують до працелюбства. Водночас він критикував батьків, які не вчать своїх дітей життєвій мудрості, а то й заохочують їх до неробства, чванливості, егоїзму («Вбогий Жайворонок»). Тих батьків, хто передоручав виховання своїх дітей нянькам, називав «напів-батьками», порівнював їх із зозулями, що підкидають яйця в чужі гнізда.

Ставив питання про вчителя, високо цінував учительську працю. Висував високі вимоги до вчителя, визначав його керівну роль у навчальному процесі. Серед основних рис вчителя виділяв любов і повагу до особистості учня, гідність, безкомпромісність, чесність, служіння добру. Безмежна любов до вихованців в нього поєднувалась з великою вимогливістю до них.

Отже, студентам варто звернути увагу на те, як знайшли свій подальший розвиток педагогічні ідеї Г.С.Сковороди у працях О.В.Духновича, К.Д.Ушинського, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського та інших.

Іван Петрович Котляревський (1769-1838) – письменник, педагог і громадський діяч, якого Т.Шевченко вважав своїм попередником. Народився у Полтаві, де закінчив семінарію. Він зробив перший крок до створення української національної літератури й педагогіки. У поглядах Котляревського на виховання втілені гуманні риси вітчизняної класичної педагогіки. Він вірив у велику силу виховання. Мету виховання вбачав у підготовці громадян, корисних батьківщині і народу, освічених патріотів. Перебував на посаді попечителя Будинку для виховання дітей бідних дворян у Полтаві. Займаючись педагогічною діяльністю, проявляв себе як гуманіст і демократ. Він приязно ставився до дітей, через твори літератури й мистецтва прагнув виховати у них кращі моральні якості. Його педагогічні думки були пройняті духом народності, формувалися на основі кращих традицій народної педагогіки.

Цікаві погляди Котляревського стосовно сімейного виховання. Він підкреслював обов'язки батьків перед дітьми, відповідальність за їх майбутнє. В «Енеїді» він гнівно засудив батьків, які недбало ставляться до виховання своїх дітей.

Тарас Григорович Шевченко (1814-1861) – український письменник, поет, художник, громадський діяч. Народився в с. Моринці на Черкащині. Він вірив у велику силу виховання. У повісті «Близнець» показав, яка може бути різниця між двома хлопчиками завдяки вихованню. Він змалював образи двох братів-близнюків, один з яких навчався в гімназії та університеті і зробився корисною людиною, а інший виховувався в кадетському корпусі, де з нього витруїли все людське.

Шевченко піддав гострій критиці стану систему освіти в царській Росії. Він вказував на недостатню кількість навчальних закладів на Україні, а з тих закладів, що існували, виходили духовно скалічені молоді люди. У повісті «Княжна» він описав недоліки початкового навчання. Учителями були малограмотні дячки, які вчили за церковними книжками. Навчання зводилось до того, щоб навчити дітей читати релігійні книжки і виховати їх в душі покори. Шевченко мріяв про справжню народну школу, побудову якої пов'язував, передусім, з революційною перебудовою суспільства. Народну школу уявляв як школу, де панує рідна мова. Ставив також питання про необхідність освіти для жінок нарівні з чоловіками.

Т. Шевченко гаряче вболівав за відкриття недільних шкіл, підтримував їх матеріально. Його велика заслуга полягає в написанні підручника українською мовою, призначеного для недільних шкіл («Букварь Южнорусский», 1861 р.).

Підручник відрізнявся від всіх попередніх букварів тим, що ті орієнтувалися на читання незрозумілих складів, а цей мав на меті спочатку навчити літер, а потім вже читати зв'язні тексти. Випустив тиражем у 1000 примірників, всі виручені гроші віддав на недільну школу.

Пантелеймон Куліш (1819-1897) – український письменник, педагог, історик, фольклорист і громадський діяч. Народився на Сумщині, навчався у Новгород-Сіверській гімназії. Здобував вищу освіту у Київському університеті. Тривалий час вчителював у дворянських училищах у Києві, познайомився з Костомаровим, Шевченком і через них став членом Кирило-Мефодіївського Братства. Короткий час (у 1844 р.) був учителем у дворянській школі у Рівному, звідки переїхав до Петербурга і там знову працював учителем у гімназії, згодом – викладачем Петербурзького університету. Одночасно друкувався у ж. «Современник». Академією наук Куліш був споряджений за кордон для здобуття вченого звання професора слов'янських літератур. Але після викриття Кирило-Мефодіївського братства Куліша заарештовують і висилають до Тули. Після трирічного заслання повернувся на Україну, де займався освітньо-пропагандистською діяльністю.

П. Куліш у творі «Записки о Южной Руси» вперше вжив новий український правопис, який пізніше дістав назву «кулішівка» і став початком стабільного українського правопису. До цього правопис нашої мови через належність українських територій до різних держав був строкатим і неуніфікованим. Куліш написав українську «Граматку». З метою розширення сфер вживання української літературної мови і залучення її до передової світової культури здійснив переклади українською мовою Біблії, творів Гомера, Гете, Гейне, Шекспіра, Байрона, Шіллера і ін.

Визначне місце у розвитку прогресивної педагогічної думки в Західній Україні у I пол. XIX ст. належить Маркіяну Шашкевичу (1811-1843), Івану Миколайовичу Вагилевичу (1811-1866), Якову Федоровичу Головацькому (1814-1888). Навколо них у Львівській семінарії, де вони навчались, об'єдналась у гурток під назвою «Руська трійця» передова українська молодь, яка стала в умовах австрійського, угорського і польського гніту на захист мови і культури рідного народу. «Руська трійця» була першим провісником національного відродження 40-х років XIX ст. Гуртківці взялися за реалізацію ідеї створення в Галичині національної української літератури. 1833 року гуртківці на чолі з Шашкевичем впорядкували рукописну збірку «Син Русі», до якої входили головним чином поетичні твори учасників гуртка (всього 14 віршів). Автори збірки звертались до галицької молоді із закликом: «Досить спати, покидайтесь. Разом к світлу, други жваві!» Це був перший вогник національного відродження. 1834 року «Руська трійця» підготувала другу збірку – фольклорно-літературний альманах «Зоря», куди ввійшли народні пісні, думи, власні твори гуртківців. Вона відкривалась портретом Богдана Хмельницького та малюнком Шашкевича про нього. Але галицька цензура заборонила друкувати цю збірку. Вона була надрукована 1837 року в Будапешті під назвою «Русалка Дністрова». Більшу частину тиражу урядом було

конфісковано. Але велика справа була зроблена. Це була перша на західноукраїнських землях книжка народною українською мовою, видрукувана українським алфавітом.

М.Шашкевич, І.Вагилевич і Я.Головацький вважали народну освіту «найпершою потребою всього народу». Про це писав Шашкевич у виданій ним 1836 року брошурі «Азбука і abecadlo». Тут же він виступав за використання в літературі українського алфавіту на відміну від вживаної тоді польської чи латинської транскрипції. Шашкевич написав першу в Україні «Читанку для малих дітей», (1850 р).

Олександр Духнович (1803-1865) – письменник, один із перших професійних вчених-педагогів у Західній Україні. Народився в с. Тополя на Пряшівщині у сім'ї священика. В Ужгороді закінчив гімназію, а потім духовну семінарію. Спочатку працював домашнім учителем, потім нотаріусом в єпископській канцелярії. Протягом 1844-1865 рр. був священиком і каноніком Пряшівської єпархії, одночасно викладав російську мову у Пряшівській гімназії. Духнович брав активну участь у культурно-просвітницькій діяльності: співпрацював у газетах «Вісник», «Заря Галицкая», «Церковная газета»; зіграв важливу роль у відкритті більше 70 початкових народних шкіл на Закарпатті. Заснував товариство «Литературное заведение Пряшевское», яке підготувало до видання 12 букварів, багато шкільних підручників, альманахів, календарів.

Духнович є автором першого на Закарпатті народного букваря – «Книжица читальная для начинающих» (1847), склав перші на Закарпатті шкільні підручники з географії та історії «Краткий землепис для молодых русинов», з російської мови «Сокращенная грамматика письменного русского языка». Він написав перший у Західній Україні підручник з педагогіки «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских» (1857). Книга побудована у формі коротких запитань й розгорнутих відповідей. Вона складається з «Передмови для батьків», «Вступу», 12 розділів та «Додатку».

У системі педагогічних поглядів О.Духновича чільне місце займає ідея народності виховання. Він, як і Я. Коменський, проповідував принцип природовідповідності у вихованні. Духнович особливо наголошував на вихованні працелюбності, оскільки розглядав працю важливим фактором становлення особистості. Праця є засобом фізичного й інтелектуального виховання. Духнович розробив систему трудового виховання і навчання, він висунув ідею поєднання навчання з сільськогосподарською працею. Як необхідна умова виховання і підготовки дітей до праці, на думку Духновича, є їх фізичне виховання. Він розробив систему фізичних вправ, яка включає: природні вправи (біг, стрибки, купання, лазіння й ін.); спільні ігри, де розвиваються тіло і розумові здібності; трудові ігри (збирання ягід, грибів тощо), спеціальні фізичні вправи. У процесі розумового виховання Духнович радив не тільки розширювати у дітей коло знань, а й розвивати їх пізнавальні здібності. Він визначав предмети, які треба вивчати у початковій школі: географію, ботаніку, зоологію, сучасні іноземні мови, землеробство, садівництво, бджільництво.

У «Педагогії...» Духнович велику увагу приділяв розробці дидактичних проблем. На перше місце у навчанні ставив наочність, потреба в якій впливає, на його думку, з конкретності мислення Духнович одним із перших обґрунтовував принцип активності. Він також обстоював принципи свідомості, доступності та ґрунтовності засвоєння знань.

Вирішальну роль у формуванні особистості О.Духнович відводить учителю: «Кто дал тебе воспитание, тот больше тебе дал, чем тот, кто дал тебе жизнь». До вчителя ставив високі вимоги, адже він буде не якусь «ломкую вещь, но человека»: повинен мати справжнє покликання до професії, добре знати свій предмет, бути високоморальним, уміти працювати з дітьми, не повинен замикатися у рамках своєї професії, а поширювати знання серед усього народу.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1; 2;3; 5; 9; 11; 15; 16; 17; 18; 24; 28; 29;34

Додаткова

1; 7; 22; 23; 25;27; 30, інформаційні ресурси

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Опрацювати питання

1. Особливості розвитку школи на західноукраїнських землях наприкінці ХУШ – на поч. ХІХ ст.
2. Розвиток вищої освіти на українських землях наприкінці ХУШ ст. – в першій половині ХІХ ст. (Львівський, Харківський, Київський університети) Освітні програми «Руської трійці».
3. Педагогічні погляди та просвітницька діяльність видатних діячів другої половини ХІХ- початку ХХ ст.(Б.Грінченко, Х.Алчевська, М.Коцюбинський, Леся Українка, С.Васильченко, О. Духнович, Г.Врецьона, О.Партицький та ін.)

Контрольні запитання

1. Які найважливіші умови і характерні ознаки розвитку освіти і педагогічної думки в Україні у другій половині ХVІІІ – першій половині ХІХ ст.
2. Яка роль вищої освіти на українських землях наприкінці ХУШ ст. – в першій половині ХІХ ст. (Львівський, Харківський, Київський університети)?
3. Дайте розгорнуту характеристику цим університетам.
4. Проаналізуйте педагогічні погляди і визначте внесок у справу освіти, навчання й виховання Б.Грінченка, Х.Алчевської, М.Коцюбинського, Лесі Українки, С.Васильченка, Г.Врецьони, О.Партицького та ін.

Завдання для вивчення документів та першоджерел

1. Проаналізуйте основні літературні та педагогічні твори Лесі Українки, С.Васильченка, Г.Врецьони, О.Партицького та ін. та заповніть таблицю.

Назва твору	Дата написання	Педагогічний зміст	Цитати

2. Напишіть міні- есе за даним висловом О. Духновича. «Кто дал тебе воспитание, тот больше тебе дал, чем тот, кто дал тебе жизнь».

Тема 11. РОЗВИТОК ОСВІТИ І ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ у середині XIX- поч. XX ст.

1. Освіта на територіях підросійської України
2. Освіта на західноукраїнських землях
3. Боротьба українського народу за національну освіту й рідну мову в школі
4. Розвиток педагогічної думки

На допомогу студенту

1. Освіта на територіях підросійської України.

Шкільництво в підросійській Україні у другій пол. XIX – поч. XX ст. визначалося впливом російських освітніх реформ. Зміни відбулися у початковій, середній, вищій освіті.

Початкова освіта з 1864 р. регламентувалась «Положенням про початкові народні училища». До початкових народних училищ відносились елементарні школи всіх відомств (церковнопарафіяльні, міністерські, земські, залізничні і ін.), міські і сільські, ті, що утримувались казною, товариствами або приватними особами).

Новим, згідно положення, було те, що початкові училища дозволялось відкривати органам місцевого самоврядування (земствам, містам), товариствам і приватним особам. Запроваджувались колегіальні органи керівництва школами – повітові і губернські училищні ради. Де не було належних умов для відкриття окремих шкіл для хлопчиків і дівчаток, дозволялось їх спільне навчання.

Вчителями могли бути або церковники або світські особи. На кінець XIX ст. у порівнянні з його серединою початкових шкіл на Україні стало в 12 разів більше. Але потреби народу в початковій освіті вони не задовольняли. Рівень елементарної грамотності в кінці XIX ст. у різних губерніях України коливався 15-20%. Якість навчання у народних школах була низькою. Із всіх існуючих початкових шкіл найкращими були земські школи, де вчителі використовували більш прогресивні методи навчання, а зміст навчання у них був дещо ширшим, що передбачав ознайомлення дітей з відомостями з географії, історії, природознавства.

Реформа середньої освіти регламентувалась прийнятим у 1864 р. «Статутом гімназій і прогімназій». Встановлювались класичні і реальні гімназії, обидві із 7-річним терміном навчання, а також класичні і реальні прогімназії (замість повітових училищ) – неповні середні заклади, програма навчання яких дорівнювала першим чотирьом класам гімназій. Гімназії і прогімназії були окремо чоловічими і жіночими. Перша жіноча гімназія (Фундукліївська) в Україні почала роботу 1859 року в Києві. 1872 року реальні гімназії були замінені реальними училищами, 1873 року в Україні такі училища було створено в шістьох містах – Києві, Кременчуці, Миколаєві, Одесі, Сумах, Харкові.

Право вступу до університету давали лише класичні гімназії, а реальні відкривали шлях тільки в технічні і сільськогосподарські вузи. У гімназіях були відмінені тілесні покарання. Для всіх учнів запроваджувалась єдина форма одягу.

Реформувалась і вища освіта. 1863 року було видано «Статут університетів», який виявився найбільш прогресивним із всіх університетських статутів дореволюційної Росії. Університетам дозволялась певна автономія: право вибору вченою радою ректора, вибір на конкурсній основі професорів тощо. Крім університетів існували вищі технічні, сільськогосподарські, економічні навчальні заклади. Стан вищої освіти в Україні був вкрай незадовільним, на початок ХХ ст. ВНЗ зосереджувалися у чотирьох великих містах: Києві, Харкові, Одесі і Катеринославі.

Поширення гімназій на Україні йшло повільно, їх не вистачало, щоб задовольнити навіть половини бажаючих у них навчатися. У гімназії поступали переважно діти дворян і високооплачуваних чиновників. Для трудящих мас середні школи були майже недоступні. Не тільки через малу їх кількість, але й через відповідну політику царського уряду.

Щоб обмежити середню освіту серед простого народу, у 70-х роках за міністра освіти Делянова було збільшено платню за навчання. Цей міністр відзначився і тим, що видав циркуляр, відомий в історії як «Циркуляр про кухарчиних дітей», за яким заборонялося приймати до гімназій дітей простого народу. Також створюються початкові школи, у яких усувалася наступність змісту освіти стосовно середніх навчальних закладів. До таких шкіл-тупиків відносилися міські училища, які постали 1872 року замість повітових, а 1912 року були реорганізовані у вищі початкові училища. У них навчалися діти дрібних службовців, ремісників, торговців. До шкіл-тупиків належали і двокласні початкові училища. До речі сказати, що тупиковою в Росії була й педагогічна освіта, адже вчительські інститути давали середню освіту і не давали виходу в університет.

В підросійській Україні у всіх початкових і середніх школах навчання велося російською мовою за навчальними планами й програмами, що діяли по всій Росії. На розвиток освіти на цих територіях значною мірою впливала русифікаторська політика російського царизму.

1863 року міністр внутрішніх справ Валуєв видав циркуляр, де вказувалося, що ніякої особливої малоросійської мови не було, нема і бути не може, а та мова, яку використовують малороси є російською, але дуже зіпсованою через вплив Польщі. Циркуляр забороняв видавати українською мовою навчальні книги для шкіл. Вихід циркуляра відобразився на «Положенні про початкові народні училища» 1864 р., де вказувалося, що навчання у всіх школах має проводитись лише російською мовою. 1876 року було видано Закон про повну заборону української мови не тільки в школах, але і в суспільному житті взагалі. Наприклад, в Миргородській гімназії (Полтавщина) висіла табличка: «В стенах гимназии воспрещается воспитанникам говорить на молорусском языке». У другій половині ХІХ ст. у всіх початкових і середніх учбових

зкладах навчання проводилось лише російською мовою. Українська мова не вивчалася навіть як навчальний предмет. Однак, репресії не могли придушити прагнення педагогів і простих людей до навчання дітей рідною мовою.

Наприкінці 50-х років виникають недільні школи для дорослих і підлітків. Ініціаторами їх відкриття були демократично настроєні студенти і професори Київського університету. У жовтні 1859 р. у Києві на Подолі почала роботу перша недільна школа. У період 1862-1870 рр. недільні школи були заборонені і тільки деякі з них існували нелегально. Відомою є жіноча недільна школа Х.Алчевської у Харкові. Починаючи з 70-х років кількість недільних шкіл зростає, на кінець XIX ст. вони нараховували більше 3-х тисяч слухачів.

У другій половині XIX виникає багато нових типів навчальних закладів, як державних, так і приватних. Поширеними в кін. XIX- поч. XX ст. були приватні освітні заклади. Серед них найбільш відома колегія Павла Галагана, відкрита у Києві в 1871 р. Вона проіснувала до 1920 р. На початку XX ст. в Росії і на територіях підросійської України склалася заплутана система народної освіти: понад 20 типів різних шкіл (державні і приватні, платні і безплатні, конфесійні і світські, чоловічі і жіночі). Ця система характеризувалася неузгодженістю навчальних планів початкових і середніх шкіл, наявністю шкіл-тупиків.

3. Освіта на західноукраїнських землях.

Розвиток педагогічної освіти в Галичині /кінець XIX – поч. XX ст. Ідея національної школи в педагогічній думці Галичини кінця XIX –поч. XX ст. Роль професійних учительських товариств у розвитку українського шкільництва в краї на початку XX ст. Роль товариства «Просвіта» у розвитку українського шкільництва в краї. Товариство «Рідна школа» і розвиток національного шкільництва в Галичині. Внесок духовенства у розвиток українського шкільництва в Галичині.

В середині XIX ст. структура початкових шкіл залишалася такою ж, як і раніше: парафіяльні, тривіальні і головні. Середня освіта представлена гімназіями та реальними школами.

1848 року всю Австро-Угорщину охопила революція. Австрійський уряд змушений був запровадити конституцію і дати ряд полегшень народам, що населяли монархію.

Народ Галичини одержав політичні і громадянські права. 1848 року створено у Львові Головну Руську Раду, яку було проголошено офіційним представником українського населення Галичини у Відні. Серед головних напрямків роботи Ради виступав розвиток української мови й шкільництва. Було проголошено ряд законів, що передбачали певні зміни у шкільництві Галичини, Буковини і Закарпаття. 1848 року відкрито кафедру української мови у Львівському університеті, її першим професором став Я. Головацький.

Австрійські освітні реформи 1848 і 1869-1872 рр. певною мірою сприяли вирішенню потреб дошкільних закладів. Н. Кобринська в 1891 р. оприлюднила ідею українських дошкільних закладів. Ця ідея знайшла обґрунтування і розвиток у проекті «Статуту товариства «Охоронка»» (1893 р.) Перші українські дошкільні заклади для дітей селян заснувало греко-католицьке

духовенство. Серед організаторів суспільного виховання дошкільнят того часу виділились М.Білецька, М. Грушевська, Г. Шухевич та ін.

З 1848 р. переведено на українську мову парафіяльні та тривіальні школи міст і сіл, де мешкає більшість українців. У гімназіях українська мова вводилася як обов'язковий предмет вивчення. Після 1849 р. у Галичині настає реакція, 1851 року розпущено Головну Руську Раду. Українські прогресивні сили, не маючи досвіду політичної боротьби, почали поступово втрачати завойоване. Створюються нові польські гімназії, скасовується обов'язкове вивчення української мови у гімназіях (1856), обмежується вступ українців до Львівського університету.

Важливу роль у розвитку шкільництва та визначенні змісту освіти відіграв конкордат 1855 р., за яким школа підпадала під повне підпорядкування церкві. У всіх державних і приватних школах вводилося релігійне виховання, все навчання повинно було узгоджуватись з католицькою вірою. Всі вчителі підлягали наглядові церкви, а ті, що «зійшли з праведної дороги», звільнялися з посади.

У 1856 р. царський уряд скасував обов'язковість викладання рідної мови у східно-галицьких школах. У всіх українських школах обов'язково з другого класу вчили польську мову, а з третього німецьку. Українці мали здебільшого одно – або двокласні школи, було декілька чотирикласних і жодної семикласної. У більшості міст існували класичні гімназії з грецькою і латинською мовами, та реальні – без класичних мов. Польська і німецькі мови були обов'язковими. Навчання тривало 8 років. Крім Львівської академічної гімназії були засновані гімназії в Перемишлі, Коломиї, Тернополі, Станіславі

1867 року в Галичині створюються шкільні ради. Спочатку галицький сейм прийняв закон про створення краєвої шкільної Ради, а в 1873 р. було створено окружні і місцеві шкільні ради. Шкільні ради брали на себе управління всіма навчальними закладами, які знаходились на їх терені. Введення шкільних рад різних рівнів було кроком до демократизації освіти, але сподівань українців вони не виправдали. У них в основному засіли поляки, які як могли проводили у школах польську мову і придушували українську.

1873 року було прийнято кілька краєвих шкільних законів, за якими в Галичині вводилося обов'язкове і безплатне навчання дітей віком від 6 до 12 років, а також створювалися виділові школи у містах, які давали можливість отримувати підвищену початкову освіту учням, що не ходили до середньої школи. Ці закони були прийняті на основі затвердженого в Австрії 1867 року відповідного закону про шкільництво.

Було проведено реформу педагогічної освіти. Замість препаанд, що існували при головних початкових школах, створювалися учительські семінарії. З 1871 р. починають діяти чоловічі учительські семінарії у Львові, Тернополі, Станіславі, жіночі – у Львові, Перемишлі.

Реформи 60-70-х років були несприятливі для українців і повністю поставили їх під владу поляків. У законі про викладову мову в середніх і народних школах від 1867 р. польська мова ставала обов'язковою у всіх

навчальних закладах Галичини. Вся адміністрація краю і Львівський університет були полонізовані, всі керівні посади займали поляки. У 60-х роках в краї діяла лише одна українська гімназія у Львові. Не на краще ситуація змінилася і під кінець XIX ст. Хоч реалізація законів 60-70-х років привела до поступового зростання числа шкіл і учнів в них, Галичина з розвитку освіти залишалася однією з найвідсталіших провінцій Австрії.

У другій половині XIX ст. на західноукраїнських землях виник новий тип школи – утравістична (двомовна). Рішення про введення утравізму в школі було прийняте польським сеймом 1886 року. Основні предмети у школах викладалися польською мовою, а всі інші – рідною. Зовні це ніби забезпечувало рівноправність мов, але по суті було прикритою формою шовінізму.

З метою обмеження освіти серед сільського населення і закріплення його на селі у 1893 р. всі початкові школи були поділені на сільські і міські (на Закарпатті – горожанські). Програма навчання у сільських школах була скорочена і не давала жодних прав на продовження освіти в середніх навчальних закладах.

У цілому українська освіта в Східній Галичині, Буковині і Закарпатті у другій пол. XIX і на початку XX ст. розвивалася вкрай незадовільно. Галичину називали краєм одно- і двокласних шкіл, у міських початкових школах взагалі не практикувалася українська мова. На початок XX ст. у краї діяло всього кілька українських гімназій у Львові, Перемишлі, Тернополі (відкр. 1898 р.) і інших містах.

У боротьбі за освіту українці засновують 1908 року приватні гімназії в Копичинцях, Яворові, Городенці, Рогатині. На противагу українським складаються і польські приватні гімназії, які стали оплотом полонізації молоді. Жіноча середня освіта була представлена приватними жіночими гімназіями та жіночими ліцеями.

На початку XX ст. продовжувала розширюватись і мережа фахових шкіл (столярські школи, школи будівельних ремесел, слюсарства, котлярства, млинарські тощо). У них вдосконалювався зміст освіти, збільшувалися терміни навчання учнів.

Для об'єднання зусиль у боротьбі за українську школу 1910 року було створено Краєвий Шкільний Союз, який складався з представників від «Просвіти», «Учительської громади», Наукового Товариства ім. Шевченка та інших громадських і політичних організацій краю.

3. Боротьба українського народу за національну освіту й рідну мову в школі.

Українська свідомо інтелігенція вела наполегливу боротьбу проти існуючого режиму за рівноправність української мови з мовами інших народів, за українське шкільництво.

В цій боротьбі особливо активні були «Громади», що створювались в різних містах України. Особливо виділялась Київська «Стара Громада», в якій були об'єднані найвизначніші українські діячі (І. Нечуй-Левицький, М. Старицький, М. Лисенко, Й. Косач, О. Русов, І. Стешенко та ін.).

В 1897 р. у Києві створено «Загальну Українську Демократичну Організацію», яка об'єднувала 18 українських громад на території України, а також українські громади в Петербурзі та Москві. Керівництво здійснювала Рада Організації, яка мала такі функції: видавнича справа, яку провадив видавничий гурток, відкриття книгарень, підшукування посад для свідомих українців і українців на вакантні посади, пропаганда української свідомості;

5) агітація по земствах за відкриття української школи, організація ювілеїв українських діячів.

«ЗУДО» і демократична партія, що виникла на її базі, ідейні засади для себе перейняли від Кирило-Мефодіївського товариства, але в своїх організаційних формах були обережніші і справніші, ніж Братство. Їхня діяльність значно піднесла в той час розвиток української національної свідомості — завдяки науковій і видавничій діяльності, якій присвячували багато уваги, часу і грошей.

Після 1908 р. діячі Київської Старої Громади відновили загальну безпартійну українську організацію під назвою «Товариство Українських Поступовців» (ТУП).

Велику активність в ці роки проявляли громадські культурно-освітні товариства «Просвіти», основною метою яких було допомагати розвитку української культури і першим чином просвіті українського народу його рідною мовою.

Першу «Просвіту» засновано у Львові 1868 р. з метою поширення освіти серед народу. За статутом Львівська «Просвіта» організовувала в повітах філії, а в селах — читання і бібліотеки. Філії були створені в Бережанах, Дрогобичі, Коломиї, Станіславі (Івано-Франківськ), Тернополі.

Свою діяльність Львівська Просвіта почала з видання українського букваря. Українською мовою друкувалася популярна література, шкільні підручники, наукові альманахи. У світ випускалися твори Шевченка, Франка, Марка Вовчка, Руданського, Федьковича. Для реалізації своїх завдань товариство мало чотири комісії: Видавничу, Бібліотечну, Шкільно-лекційну та Літературно-артистичну. Ці комісії організовували роботу «Просвіти» і керували нею.

З 1905 р. почали створюватись «Просвіти» у східній Україні, а саме — в Києві, Полтаві, Катеринославі, Одесі, Чернігові, а після 1-ї світової війни — на Закарпатті.

Товариства Просвіти боролися за реформу школи, за докорінні зміни усієї системи освіти, за поширення культури і знань серед народу.

Завданнями Просвіти були:

- а) видавати книжки, журнали, часописи українською мовою;
- б) заводити бібліотеки, музеї, читальні, книгарні;
- в) проводити публічні лекції, звіти, загальнопросвітні курси, літературно-музичні вечори, спектаклі, концерти, вистави;
- г) заводити школи, стипендії, бюро праці, інші просвітні заклади;
- д) оповіщати премії і конкурси за найкращі твори письменства та умілості.

Під Росією діяльність товариств Просвіти не могла бути довготривалою. В часи Столипіна царський уряд заборонив діяльність майже всіх Просвіт: у Києві, Одесі, Чернігові, Катеринославі та ін. містах і селах. Велику активність у цьому відношенні проявляли так звані «Громади». Вони були розповсюджені в різних містах України.

Відрадним явищем у галузі народної освіти була поява першого українського педагогічного журналу «Світло», який виходив у період 1910-1914 рр. Видавав його гурток патріотів-ентузіастів, великих прихильників українського відродження: Г.Шерстюк (засновник), С.Русова, Я.Чепіга, В.Прокопович, М.Грінченко, С.Васильченко, С.Сірополко та ін. Завдання журналу: допомагати усім заходам у справі народної освіти, розробляти теоретичні й практичні питання шкільного, позашкільного й сімейного виховання, спеціально висвітлювати й розробляти питання про освітні потреби українського народу, обслуговування потреб українського учительства, приділяти увагу шкільній хроніці, давати критику, бібліографію та огляд журналів.

На території російської України створюються в різних місцях товариства грамотності з ініціативи інтелігенції. Серед них такі: Харківське товариство грамотності (1869 р.); Київське товариство грамотності; Волинське товариство грамотності (1901 р.). Свої зусилля товариства грамотності спрямовували як на шкільну, так і на позашкільну справу. Відкривали школи, бібліотеки, читали лекції, літературно-музичні вечори проводили, видавали літературу українською мовою. На захист національної школи виступали українські педагогічні товариства. З 1899 р. в Києві діяло педагогічне товариство ім. Ушинського. В 1897 р. в Одесі виникло Слов'янське педагогічне товариство. Невеликий гурток українців утворив у 1881 р. у Львові «Руське Педагогічне Товариство», яке згодом було перейменоване на «Українське товариство педагогічне» (з 1926 р. воно набуло сталої назви «Рідна школа»).

Існували ще такі педагогічні товариства як «Руська школа» (1887 р.), Товариство ім. Сковороди (1908 р.), «Учительська громада» (1908 р.). Всі ці товариства відігравали позитивну роль у консолідації укр. вчительства, у формуванні його національної свідомості, у залученні до боротьби за школу з рідною мовою навчання. Вони об'єднували інтелігенцію різних ідейних і педагогічних напрямів — від демократичних до ліберально-буржуазних і клерикальних.

4.Розвиток педагогічної думки.

Костянтин Дмитрович Ушинський народився 19 лютого 1824 р. у м. Тулі у небагатій дворянській сім'ї. Його батьки, вихідці з Чернігівщини. Поблизу Новгород-Сіверського Костянтин Дмитрович закінчив гімназію.

Протягом 1840-1846 рр. навчався на юридичному факультеті Московського університету.

Працював на посаді професора у Ярославському юридичному ліцеї по кафедрі камеральних наук (законодавство, право, фінанси). У роботі відзначався демократичністю, через що 1849 року його звільнили з посади. З

Ярославля їде в Петербург, де зустрів багато проблем у пошуках роботи. Вимушений працювати дрібним чиновником у міністерстві внутрішніх справ. Багато часу присвячував самоосвіті. Займався журналістикою, був перекладачем у журналі «Современник».

З 1854 р. К. Ушинський працював викладачем словесності і законодавства, а згодом став й інспектором Гатчинського сирітського інституту. На новій посаді робить ряд нововведень, через що у закладі різко зростає успішність. У «Журналі для виховання» надрукував статті, серед яких «Про користь педагогічної літератури» (1857), «Три елементи школи» (1857), «Про народність у громадському вихованні» (1857) та ін. На прохання Ушинського 1859 року йому дають призначення на посаду інспектора Смольного інституту шляхетних дівчат. Став редактором часопису «Журнал Міністерства народної освіти». Перетворив його на цікавий науково-педагогічний журнал. Тут надрукував ряд своїх статей: «Праця в її психічному і виховному значенні» (1860), «Рідне слово» (1861), «Проект учительської семінарії» (1861) та ін. Видатною подією в історії педагогіки був вихід у світ його підручників «Дитячий світ» (1861) та «Рідне слово» (1864). 1862 р. Ушинського звинуватили в атеїзмі і звільнили з роботи у Смольному інституті. Щоб завуалювати незаконне звільнення, уряд відрядив його за кордон для вивчення жіночої освіти. Ця поїздка була по суті замаскованим засланням. За 5 років (1862-1867 рр.) Ушинський побував в Австрії, Швейцарії, Бельгії, Франції, Німеччині. Після повернення з-за кордону друкує свою фундаментальну працю «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» (1867-1869).

Протягом 1869-1870 рр. жив в Україні, яку вважав своєю батьківщиною. Помер 22 грудня 1870 р., похований у Києві на території Видубецького монастиря.

Світоглядні позиції К. Ушинського у галузі філософії виражалися непослідовно. Він критикував ідеалізм і матеріалізм за їх односторонність, але в теорії пізнання стояв на матеріалістично-сенсуалістичних позиціях. За політичними поглядами виступав як демократ і просвітитель.

К. Ушинський відстоював інтереси народу у сфері освіти. Обґрунтовував необхідність всезагальної початкової освіти.

Виступаючи проти емпіризму у педагогіці, Ушинський писав: «Головна справа зовсім не у вивченні педагогічних правил, а у пізнанні наукових основ, з яких ці правила випливають.»

Причини недостатнього розвитку педагогічної науки в Росії Ушинський вбачав у недостатній увазі суспільства до проблем виховання, у вкрай незадовільному стані народної освіти у країні. Визначаючи предметом педагогіки людину, Ушинський відзначав також недостатній рівень розвитку наук про людину, з яких педагогіка повинна черпати дані для розуміння процесів навчання і виховання. Більшість з цих наук самі перебували у зародковому стані. Ще однією причиною була бідність і беззмістовність педагогічної літератури в Росії.

Він подолав обмеженість тогочасної педагогіки і обґрунтував її як науку, яка, перш за все, вивчає закони і закономірності педагогічних явищ, а вже на їх основі виводить педагогічні правила. Суть педагогіки як науки Ушинський розрізняє у «широкому смислі» – як синтез фактів наук про людину для пояснення педагогічних явищ; у «вузькому смислі» – як зібрання виховних правил або власне теорію виховання.

Джерелами теорії педагогіки називав весь комплекс «антропологічних наук», куди відносив анатомію, фізіологію і патологію людини, психологію, логіку, філософію, географію, політекономію, історію. Із зазначеного кола наук головне значення надавав психології. Саме на її основі Ушинський обґрунтував педагогічну науку у своїй фундаментальній праці «Людина як предмет виховання». Педагогічна наука зіставляє факти наук про людину і на їх основі дає прямі вказівки щодо наслідків тих або інших педагогічних прийомів.

Педагогіка не досліджує минулого чи теперішнього, має на меті створення нового, чого ще не було. У цьому відношенні Ушинський називає педагогіку мистецтвом. Вона задовольняє найвищу із потреб людини – удосконалення людської природи: «Вихователь – є художник, вихованець – художній твір; школа – майстерня, де з грубого куска мармуру виникає подібність божества».

У контексті цієї проблеми Ушинський обґрунтовує питання про взаємовідношення педагогічної теорії і практики. «Ми не називаємо медиком того, хто лікує за допомогою лікувальників, де зібрано рецепти і медичні поради, так точно ми не можемо назвати педагогом того, хто вивчив лише педагогічні правила і настанови.»

Термін «народність» Ушинський пояснює як своєрідність кожного народу, яка зумовлена його історичним розвитком, географічними, економічними, політичними та іншими умовами його життя. Народність – це національна самобутність народу і коріниться вона, на думку видатного педагога, перш за все, у характері народу.

Мета виховання, на його думку, визначається особливою ідеєю про людину, властивою для кожного народу: «Кожний народ має свій особливий ідеал людини і вимагає від свого виховання відтворення цього ідеалу в окремих особистостях.» «Виховання бере людину всією зі всіма її народними й частковими особливостями, – її тіло, душу, розум, – і, перш за все, звертається до характеру, а характер і є саме той ґрунт, у якому коріниться народність...»

Ушинський доводить, що не тільки на практиці, але і в теорії не існує загальної виховної системи для всіх народів. У кожного народу своя особлива система виховання, і як не можна жити за зразком іншого народу, так само не можна виховуватись за чужою запозиченою педагогічною системою.

У методологічному плані принцип народності виховання виступає як корінна закономірність розвитку системи освіти і виховання у будь-якій країні. Ця система повинна будуватись у повній відповідності з особливостями і потребами своєї країни. За умови дотримання даного принципу виховання здійснюється в дусі народних звичаїв, традицій, рис національного характеру і психології свого народу.

Складовою частиною ідеї народності в Ушинського стояло питання про жіночу освіту, без чого він не уявляв суспільної системи виховання.

Ушинський намагається творчо використати традиції народної педагогіки у своїй педагогічній системі. Це особливо добре проглядається у його підручниках «Дитячий світ» і «Рідне слово», де він використовує народний фольклор: приказки, загадки, прислів'я, казки, вірші.

Педагог не заперечував використання педагогічного досвіду інших народів, але вимагав, щоб його засвоєння було критичним. Вказуючи на недопустимість механічного перенесення виховних систем з однієї країни в іншу, він говорив про доцільність використання кращих елементів виховного досвіду народів, але повністю побудувати виховання у своїй країні на цих елементах також неможливо.

Найважливішою ознакою і найкращим виразником народності Ушинський називає рідну мову. У статті «Рідне слово» розкрив роль мови у житті народу. У ній сконцентровано весь історичний досвід народу, його культура: «Поки жива мова народна в устах народу, до того часу живий і народ».

Дидактичні погляди сформульованих Ушинським дидактичних положень лежать в основі сучасної вітчизняної педагогіки.

Ушинський науково обґрунтував положення про органічну єдність оволодіння знаннями і розумового розвитку школярів у процесі навчання. Ушинський по-новаторському підійшов до розробки дидактичних принципів. У його творах знайшли обґрунтування такі принципи навчання: наочності, свідомості й активності, послідовності й систематичності, міцності знань, зв'язку навчання з життям, емоційності, поєднання інтересу й відповідальності. У процесі навчання всі принципи не виступають самотійно, а органічно переплітаються і обумовлюють один одного.

Ушинський першим науково обґрунтував принцип наочності навчання. Він пов'язав його не лише з зоровими відчуттями, як це було у попередників, а дав психологічний аналіз, вказавши, що наочне навчання впливає з особливостей мислення школярів: «Дитина мислить формами, фарбами, звуками, відчуттями взагалі...» і не можна примусити її мислити інакше. Тому навчання повинно будуватися на живому спогляданні, на конкретних образах, за формулою: від конкретного до абстрактного. Вказує на тісне поєднання наочності і слова.

По-новому пояснив принцип свідомості й активності навчання. Принцип послідовності і систематичності розумів у тому, що навчання треба будувати так, щоб воно у певній послідовності виробляло в учнів єдину систему знань і навичок. Для реалізації принципу Ушинський радить вчити дітей порівнювати, класифікувати предмети. У своїх підручниках значне місце відводив відповідним вправам.

Принцип міцності засвоєння знань, як вважав Ушинський, реалізується, передусім, через повторення і вправи. Учитель, який не буде дотримуватись цього правила нагадуватиме візника, який мчить від станції до станції і не оглядаючись розгублює все, що везе.

Новим звучить в К. Ушинського принцип поєднання інтересу й відповідальності у навчанні. Вимагає, щоб навчання мало серйозний характер: «Навчати граючись можна тільки дітей до семирічного віку.» З перших днів треба виховувати у дітей ставлення до навчання як до серйозної праці.

Ушинський був прихильником класно-урочної системи навчання. Новим було його вчення про структуру та типи уроків. З урахуванням дидактичної мети він виділив такі типи уроків: змішаний урок (містить повторення пройденого і пояснення нового); урок усних і практичних вправ (повторення і закріплення матеріалу); – урок письмових вправ (розвиток навичок писемної мови); урок оцінки знань; урок повідомлення нових знань.

У педагогічній системі К. Ушинського важливе місце займають питання виховання, у яких він спирався на ідею гармонійного розвитку особистості. Гармонійно розвинутою вважав людину, у якій поєднані розумова зрілість, моральна досконалість, фізична і естетична розвиненість. Усі сторони виховання розглядав як єдиний процес, де вони, як і в дійсності, переплітаються між собою і обумовлюють одна одну.

Микола Іванович Пирогов (1810-1881) — вчений, хірург і анатом, основоположник військово-польової хірургії, просвітитель-демократ, визначний теоретик у галузі педагогіки, організатор народної освіти. Народився у Москві, здобув вищу медичну освіту у Московському університеті, у 1832 р. захистив докторську дисертацію. У період 1856-1858 рр. він був попечителем Одеського учбового округу, а в 1858-1861 рр. – попечителем Київського учбового округу. Останні роки свого життя провів у садибі «Вишня» на Поділлі.

Педагогічні позиції М.Пирогова у статтях і офіційних документах: «Питання життя» (1856), «Про публічні лекції з педагогіки» (1857), «Про методи викладання» (1858) та ін. Ім'я Пирогова стало широко відомим після появи у журналі «Морской сборник» його статті «Питання життя». Тут автор виступив з різкою критикою існуючої в Росії системи освіти, вимагаючи безстанової, доступної для всіх школи.

М. Пирогов висунув ідею загальнолюдського виховання. Професійна освіта повинна будуватись на основі загальноосвітньої, а основним завданням виховання у школі повинна стати підготовка високогуманних людей з широким кругозором.

Пирогов поклав початок широкому громадсько-педагогічному руху 50-х – поч. 60-х рр., він підняв роль педагогічних рад, розширивши коло питань, якими вони займались.

Пирогов був одним із піонерів організації недільних шкіл для освіти дорослих, підписавши на пропозицію передового студентства у 1859 р. дозвіл на їх відкриття. Свої зусилля Пирогов спрямовував і на покращення вищої освіти. Пирогов поставив питання і розробив план перетворення Рішельєвського ліцею в Одесі в університет, який був відкритий у 1865 р.

Павло Петрович Блонський (1884-1941) — народився у Києві, закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Викладав

педагогіку у Московському університеті, тут же працював на посаді професора і за часів радянської влади. З 1921 р. – він ректор Академії соціального виховання, де займається підготовкою вчителів.

Свої педагогічні погляди П. Блонський виклав у працях «Трудова школа», «Курс педагогіки», у підручнику для початкового навчання «Красная зорька».

Блонський відстоював самостійність педагогіки як науки. Наполягав на тому, щоб педагогіка спиралась на останні досягнення суспільних і природничих наук, була пов'язана з філософією. Розробив ряд методів педагогічного дослідження: опитування, анкетування, тестування, спостереження, статистичний метод. Визначаючи місце виховання у розвитку особистості людини, П. Блонський поступово прийшов до висновку, що спадковість є одним із факторів розвитку людини, але вирішальна роль у формуванні особистості належить вихованню. Ідеалом виховання, за П. Блонським, повинна бути людина, у якій поєднувались би глибокі знання про природу, суспільство, здоров'я, уміння пізнавати і перетворювати дійсність, моральна чистота і багатство естетичних почуттів.

Він прихильник активних методів навчання, які базуються на інтересі дитини і на організації її самостійної діяльності. Серед активних методів головним називав «дослідницький метод», який включає дитячий експеримент, систематичні спостереження. У цьому ж зв'язку П. Блонський рекомендував екскурсії. П. Блонський близько підійшов до проблеми рівневої диференціації учнів. Він пропонував створювати для слаборозвинутих учнів окремі класи.

П. Блонський намагався запровадити у школах генетичний метод. Він вважав, що дитина у своєму розвитку ніби повторює історію суспільства. Щодо організації навчання у школі він рішуче виступав проти методу одночасного вивчення учнями різних наук і пропонував, щоб дитина в окремі відрізки часу займалась тільки однією наукою. Пропонував у цьому зв'язку студійну форму навчання. П. Блонський розширив традиційне розуміння мети трудової школи, яка передбачала передусім ручну працю учнів.

Педагогічна думка Галичини.

Михайло Якович Базник (1889 – 1976) був засновником і директором української чотирикласної народної школи у Копичинцях. У цей час він заявив про себе як сумлінний учений. З-під його пера виходить низка наукових публікацій. Це десятки статей і досліджень у педагогічних часописах «Учительське слово» (1922), «Шлях навчання і виховання» (1924-1928), «Життя і знання», «Добробут» (1930). Уже не зброєю, а словом учителя утверджував М. Я. Базник право українців на рідну школу, духовний і культурний розвиток, творив педагогіку гуманістичну за метою і змістом, у якій превалювала національна ідея.

О. Г. Барвінському (1847-1926) належить ініціатива заснування в м. Тернополі філії товариства «Просвіта». 29 червня 1876 р. в залі Тернопільського магістрату були проведені установчі збори, які схвалили таку акцію. Секретарем обрали Олександра Григоровича Барвінського, а згодом 1883 року він став головою філії. Відтоді зародилася традиція щорічно

відзначати річницю від дня смерті Т. Шевченка (вперше її відзначали 1 лютого 1884 р.). Обстоюючи необхідність національного виховання, Олександр Барвінський, як і інші тогочасні педагоги, провідним його засобом, основною ознакою національної школи вважав навчання дітей рідною мовою.

Педагог, громадський діяч Теодор Біленький (1858-1939) народився 6 березня 1858 р. у Рогатині тепер Івано-Франківської області. Навчався в гімназії в Бережанах, відтак – у вчительській семінарії в Тернополі у знаменитих педагогів О. Барвінського й О. Дністрянського. У 1882 р. Т. Біленький закінчив філософський факультет Львівського університету.

Своє життя педагог присвятив викладацькій праці. Спочатку працював учителем у промисловій школі м. Сокаль на Львівщині, вчителем вправ у Станіславській учительській семінарії, згодом директором державної учительської семінарії в Самборі (1894-1915 та 1918-1924). За заслуги на педагогічній ниві Теодор Біленький отримав звання шкільного радника.

У 1921 р. засновує жіночу вчительську семінарію «Рідної школи», а 1924 року – народну школу вправ при ній. Ці школи розвиваються під керівництвом Т. Біленького до введення в життя реформи шкільництва та їх ліквідації, тобто до кінця 1931 – 1932 н.р. Їх було реорганізовано в коєдукаційну гімназію та ліцей і 6-класну народну школу, однак Т. Біленький не переставав опікуватися ними «до останнього дня свого життя»

Блажкевич Іванна Омелянівна (1886-1977) - педагог, громадська освітня і кооперативна діячка, дитяча письменниця, публіцистка. Національно свідомо українка наділена організаторським талантом і мистецьким хистом.

У 1920-1921 рр. І. Блажкевич – у Станіславові: працювала в семикласній «рідній» школі ім. Маркіяна Шашкевича та в місцевій філії 2Українського товариства охорони дітей і опіки над молоддю», заснувала захоронку (дитячий садок-притулок) на передмісті «Княгинин-Гірка». Для своїх учнів написала сценічну картинку «Святий Миколай у 1920 р.», де змалювала трагічні воєнні будні українських дітей.

Велигорський Іван (1889-1955) - педагог, громадсько-культурний діяч виконував обов'язки секретаря Наукового товариства імені Шевченка Канади. Всі його доповіді на наукових сесіях НТШ відзначалися високою ерудицією і компетентністю. Як згадують його наукові колеги, «кожна його річ була передумана, закінчена й належно ошліфована. Він витрачав на це багато часу, але доводив їх до досконалості». Взагалі професор Велигорський був дуже ерудований, особливо у галузі української мови та літератури, мав феноменальну пам'ять. Він намагався створити новий тип українця-державника, «що умів би відрізнити речі загальні від локального чи особистого характеру». Автор статей з проблем педагогіки («Українознавство»), мовознавчих праць («Мова й правопис», «Життя мови» та ін.), рецензій на літературознавчі та мовознавчі праці. Активний дописувач різних часописів, зокрема, бюлетеня «Суспільна Опіка».

Григорій Захарович Врецьона (1839 – 1901) народився в с. Винники на Львівщині в сім'ї міщан. Освітню освіту здобув у Львові Основними чинниками

виховання Григорій Захарович вважав школу. Діапазон його наукових інтересів надзвичайно широкий: дослідження стану шкільництва, змісту навчання й виховання в школі, взаємодії інституцій у справі просвіти народу, освіти дівчат тощо.

Значне місце у творчому здобутку Г. З. Врецьони належить особі вчителя та його діяльності. Особистий приклад відіграє провідну роль у вихованні. Першим обов'язком молодого педагога повинно бути намагання належним чином представитися на новому місці, бо від цього залежить його власне добро й поведінка.

Педагог, громадський і політичний діяч, перший командант січового стрілецтва, активний діяч і голова «Просвіти», автор багатьох педагогічних праць, М. М. Галушинський (1878-1931) у 1928 р. був обраний послом до польського сейму від Українського національно-демократичного об'єднання, згодом він став сенатором. У своїх виступах розвінчував антиукраїнську шкільну політику польських властей, вимагав створення рівних з поляками умов для розвитку українського шкільництва і культури, переконував комісію сейму в необхідності поліпшення освіти українського населення Галичини.

Юліян-Корнило Ігнатович Дзерович (1871-1943) - педагог, громадський діяч, науковець, богослов, автор підручників, редактор, священник активно займався громадською діяльністю: був членом головної управи та заступником голови товариства «Рідна школа»; членом правління, а з 1939 р. – головою «Просвіти»; членом товариства святого апостола Павла; з 1924 р. – головою товариства святого апостола Андрея; у 1932 р. став членом Надзірної Ради товариства «Захист ім. Митрополита Андрея Шептицького для сиріт у Львові»; був дієвим членом християнсько-суспільного союзу; Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО); Української національної ради; видатним діячем кооперативного руху; членом священничого кооперативу «Власна допомога»; видавничого кооперативу «Мета»; членом Надзірної ради торговельно-промислового кооперативу «Достава». Посідав високі церковні посади: радник і референт Митрополичої консисторії; субмотор справедливості при Митрополичому церковному суді; аудитор греко-католицького Митрополичого церковного суду; просинодальний іспитователь у митрополичій дисциплінарній Судовій комісії; цензор книг.

Для об'єднання зусиль у боротьбі за національну школу 1910 року було створено Краєвий шкільний союз, членом якого був і Ю. Дзерович.

Марія Омелянівна Домбровська (1881-1963) (літературні псевдоніми та криптоніми Марійка Підгірянка, Учителька, М.Д.) народилася в с. Білі Ослави (тепер Надвірнянський р-н Івано-Франківської обл.). Початки шкільних знань осягнула в рідному домі батька-лісничого О.Ленерта і матері –дочки священника М.Волошина в Заріччі недалеко від м. Яремче, який навчив її читати і писати. Двокласну початкову школу закінчила в с. Уторопи на Косівщині, куди в 1888 р. переїхала багатодітна сім'я Ленертів. Не маючи матеріальної змоги продовжувати систематичне навчання, здібна від природи дівчина самотужки

опанувала програмний матеріал і влітку 1896 р. склала екстерном іспит за жіночу віділову школу в Коломиї.

В умовах масової неграмотності розгорнула просвітницьку роботу серед жінок за місцем учительської праці: навчала матерів правильно доглядати за немовлятами, ознайомила з основами гігієни, "хатнього" господарювання, агрономії, ветеринарії тощо.

У роки Першої світової війни Марія Омелянівна була депортована із прифронтової смуги в табори українських біженців і виселенців, організовані на південно-західних теренах імперії Габсбургів. Стала одним із засновників елементарної школи для маленьких українців у таборі в Гмінді (Нижня Австрія), згодом опікувалася дітьми-сиротами та дівочою бурсою в таборі у Святобожницях (Південна Моравія). Після війни М.Домбровська працювала в школах Закарпаття (села Заріччя, Порошків). Виявила великий педагогічний хист, високий рівень методичної майстерності, була взірцем точності, обов'язковості та посвяти школі й учням. Ці якості М.Домбровської сучасники називали справжнім героїзмом. Скрізь, де вона працювала як учителька, шкільна влада, товариші і "прості люди" ставилися до неї з "признанням і поваженням, яке маємо для великих людей Перу Марійки Підгірянки належать більше 10 збірок віршів, окремі оповідання, поетичні п'єси, малі форми усної народної творчості, головними героями яких є діти дошкільного та молодшого шкільного віку, рідна школа і милий серцю край, його природа, жінка й Україна. Велику увагу М.Домбровська-педагог приділяла проблемам методики навчання дітей предметів початкової школи, особливо рідних мови та літератури й арифметики, та національно-патріотичного виховання молоді. Хто працює для народу чи людства лише задля слави, підкреслювала М.Домбровська, той не народ любить, а «ту славу». Діти, яких навчено вважати патріотизм дорогою до почестей, не будуть ніколи "щирими робітниками на народній ниві". Дучимінська Ольга-Олександра Василівна (1883-1988) Про перший рік учительської праці в народній школі присілка Залози Жовківського повіту на Львівщині (1902/1903 н. р.) та культурно-освітньої діяльності серед дорослого населення О.О.Дучимінська розповіла в автобіографічній повісті "Весняні дні". Згодом учительювала на Сокальщині (Львівська обл.), а з 1906 до середини 1930-х рр. – у селах Долинського повіту Станіславщини (тепер Долинський і Рожнятівський р-ни Івано-Франківської обл.).

Після приєднання Західної України до УРСР деякий час була науковим співробітником Львівського етнографічного музею АН УРСР.

Богдан Романович Заклинський (1866 -1946) народився у Станіславі у родині, славній своїми культурно-освітніми традиціями. Б. Р. Заклинський популяризував українське друковане слово, прилучився до відкриття навчальних закладів, заснування бібліотек, культурно-освітніх товариств, хорів,. Учителював у с. Дорогинички на Володимир-Волинщині.

Працюючи у Львівській середній школі, Заклинський укладав читанку для 5 класу, до роботи над якою залучив Марійку Підгірянку, підготував до друку монографію «Українська культура духовна і матеріальна» (1942), співпрацював

у дитячому журналі «Малі друзі» (1943) та в часопису «Українська школа» (1943).

Одну з перших спроб окреслити проблеми національного шкільництва та визначити шляхи їх вирішення молодий педагог зробив у 1914 р., опублікувавши в провідному громадсько-політичному щоденнику галицьких українців «Діло» статтю «Боронім виділову школу (з кругів учительських)». У ній він викрив антиукраїнський дух, що панував у тогочасних навчальних закладах, і висловився за потребу школи з рідною мовою навчання і вчителем-українцем.

Крушельницький Антін Володиславович (1878–1937) –голова Наукового товариства імені Шевченка Найбільш помітний відбиток на формуванні переконань А. В. Крушельницького залишила теорія “трудої школи”. Він обстоював думку, що праця в школі повинна стати, по-перше, одним із основних принципів і методів навчання й виховання, а по-друге, – навчальним предметом (ручна праця), по-третє, педагог розумів працю у школі не тільки як навчальну, а й як суспільно-корисну діяльність.

У період Першої світової війни праця . В. Крушельницький працював у Загальноукраїнській культурній раді у м. Відні, створеної для підтримки культурно-просвітніх, шкільних справ українців на еміграції (1915).

З квітня 1919 р. А. В. Крушельницький – міністр освіти УНР, а з жовтня 1919 до 1921 р. – голова Педагогічної місії УНР у м. Відні, створеної з метою підготовки і видання підручників та посібників для українських шкіл. За доби визвольних змагань українського народу працював у комісії закордонних справ та шкільній комісії Української національної ради (1921-1923), яка займалася освітніми й виховними проблемами, питаннями реформування українського шкільництва. У 1928-1932 рр. А. В. Крушельницький – редактор створеного ним часопису “Нові шляхи”, а згодом “Критик”(1933). У 1929 році педагог також очолював Комітет приватних учителів, що діяв при Головному відділі товариства “Учительська Громада”.

Кузьмів Ярослав (1894-1945) - педагог, громадський діяч. Центральною ланкою педагогічної концепції галицького педагога було індивідуально спрямоване виховання й навчання. В його працях постійно зустрічається слово одиниця (сучасний термін особистість)

Малицька Костянтина Іванівна (1872-1947) - педагог, письменниця (літературні псевдоніми та криптоніми Стефан Горський, Віра Кропивницька, Віра Лебедів, Віра Лебедова, Чайка Дністрова, В.Л., К.М., (к. м.) та ін.), видатна культурно-освітня й жіноча діячка.

Народилася в с. Кропивник Калуського повіту (тепер Калуський р-н Івано-Франківської обл.) у сім'ї греко-католицького священника і письменника І.Малицького. Після навчання у польській виділовій школі м. Станиславова склала екстерном "з відзначенням" іспити за Львівську державну жіночу вчительську семінарію і в 1892 р. розпочала самостійну педагогічну працю: спочатку в с. Єзупіль Галицького повіту, а невдовзі – в самому Галичі (тепер райцентр Івано-Франківської обл.).

К.Малицька стала однією з провідниць українського жіноцтва: відродила й очолила діяльність жіночого гуртка ім. Ганни Барвінок, стала членом Головного віділу наймасовішої української жіночої організації – "Союзу українок"; у 1937 р. ввійшла до складу Головної ради Всесвітнього Союзу українок, а через рік – до управи першої української політичної жіночої організації – "Дружини княгині Ольги". У 1941 р. заснувала й очолила харитативну громадську організацію "Жіноча служба Україні".

Вагомим є внесок К.Малицької-педагога у розвиток історико-педагогічних студій у Західній Україні, українського дитячо-юнацького книговидання і преси, в розробку проблем родинного та громадського дошкільного виховання, позашкільної освіти дітей, молоді та дорослого жіноцтва.

Петрів Іванна (Христина) Василівна 1892-1971) - педагог, громадська діячка, науковець, автор підручників і художніх творів для дітей. Перебуваючи з 1945 по 1954 рр. у Бельгії, Іванна Василівна Петрів стала активним членом української державної комісії, співзасновницею Об'єднання українок Бельгії (1949), членом Управи Українського науково-освітнього товариства, вела курси вихователів для Союзу української молоді (СУМ), активно співпрацювала під різними псевдонімами з християнськими журналами для дітей («Голос Христа Чоловіколюбця», «Голос спасителя»). У них письменниця друкувала дитячі вірші, оповідання. У 1949 р. побачила світ книжечка «За душу дитини». У цій збірці статей автор намагається допомогти молодим батькам в умовах «скитальницького життя» врятувати «молоді українські душі для Бога, для України».

Педагогічні зацікавлення І. В. Петрів пов'язували її з Об'єднанням українських педагогів Канади, де вона обіймала посаду заступника голови («місто голови»). Педагог була членом редколегії журналу «Рідна школа». Зі створенням при Світовій федерації українських жіночих організацій (СФУЖО) в Торонто виховної комісії вона постійно проводила виховні семінари та започаткувала виховний порадики у тижневику «Наша мета». У 1959 р. Світова федерація жіночих організацій призначила її головою виховної комісії СФУЖО в Канаді, а в 1963 р. – виховною референткою Управи СФУЖО, яка розпочала свою діяльність проведенням вакаційних півосель. Водночас, Іванна Василівна продовжувала підтримувати зв'язки з Європою: надсилала до католицького часопису «Наша церква» (Англія) статті, видала для інституту заочного навчання в Сарселі (Франція) «Скрипти методики виховання й навчання».

Юцишин Іван Михайлович (1883–1960) - народився в с. Залужся Мале Збарзького повіту в Залужжі Малім у (тепер с. Залужжя Збарзького району на Тернопільщині) у бідній селянській родині. По закінченні початкової школи продовжив освіту в Тернопільській учительській семінарії. Це був майже єдиний для селянських дітей шлях здобуття освіти, бо в учительських семінаріях того часу учнів забезпечували невеличкою стипендією, вони мешкали й харчувалися в бурсі, а навчання в гімназії було платним. Іван Юцишин був переконаний у тому, що вчительство як найбільш освічена частина народу. Він відіграв важливу роль у розвитку теорії національної

освіти і виховання, в пропаганді ідеї рідної школи серед широкої громадськості, очоливши редакцію журналу “Учитель” – орган Руського товариства педагогічного – з 15 лютого 1911 року. “Учитель” містив статті про найновіші наукові здобутки вітчизняної і зарубіжної педагогіки, про шкільне і домашнє виховання, огляди про шкільні, виховні й станово-учительські справи багатьох країн і народів світу, закликав учительство до активної боротьби за свої права. Публікації в часописі розкривали роль учителя, складність його праці, становище в інших країнах, що піднімало авторитет педагогічної праці в суспільстві, вело до зростання розуміння ролі школи в житті народу, спонукало до боротьби за національну освіту і виховання.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1; 2;3; 5;7; 9; 11; 15; 16; 17; 18; 29; 24; 27; 31;33

Додаткова

1 ;7; 22; 25;27; 30, інформаційні ресурси

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Опрацювати питання

1. Педагогічні погляди К.Д. Ушинського.
2. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди М.С.Грушевського.
3. Діяльність громадських товариств у царині освіти та шкільництва на початку ХХ ст

Контрольні запитання

1. Чому К. Ушинського називають видатним українським і російським педагогом?
2. Як К. Ушинський прагнув самовдосконалюватися у студентські роки?
3. Коли, де і на якій посаді К. Ушинський розпочав свою практичну педагогічну діяльність?
4. Чи задовольняла К. Ушинського робота службовцем в одному з департаментів МВС?
5. Завдяки яким і де опублікованим творам К. Ушинський став відомим педагогом?

Завдання для вивчення документів та першоджерел

1. Складіть хронологічну таблицю основних праць К.Д. Ушинського.
2. Які проблеми в організації шкільного навчання розкриває автор?
3. Головні причини незадовільного стану освіти. Якою мовою повинно здійснюватися навчання в школах України?
4. Чи є дана теза актуальною на сучасному етапі? «Чому ж то воно так, що на Україні не вчать дітей по-нашому, як треба?» (див.: Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / [упоряд. О. О. Любар] ; за ред. В. Г. Кременя. – К. : Знання, 2005. – С. 370–371)
5. Підготуйте індивідуально-творче завдання про життя і педагогічну діяльність галицьких педагогів.

Тема 12. РОЗВИТОК ОСВІТИ І ШКОЛИ В УКРАЇНІ у ХХ ст.

1. Шкільництво в Українській державі 1917-1919 рр.
  2. Освіта у перші роки становлення радянської влади в Україні (1917-1920 рр.)
  3. Розвиток українського шкільництва у період між першою і другою світовими війнами
  4. Українська школа в роки другої світової війни і в повоєнний час.
  5. Педагогічна думка.
-

На допомогу студенту

1. Шкільництво в Українській державі 1917-1919 рр.

Студенти повинні детально розглянути один з найскладніших періодів в історії України 1917-1920 рр. З'ясувати роль Української Центральної Ради, гетьманату П.Скоропадського і Директорії Української Народної Республіки у створенні принципово нової моделі системи народної освіти. Необхідно визначити організаційні основи, характер, зміст, форми і методи реформування освіти на кожному етапі української державності в 1917-1920 роках.

Студенти мають простежити характерні риси управлінської діяльності в освітній сфері на кожному етапі революції. Крім того, визначити вплив громадськості, державних і педагогічних діячів на хід освітніх перетворень.

Початком цих змін було повалення самодержавства у Росії під час лютневої революції 1917 р. Створена у Києві Центральна Рада вже 25 лютого закликала український народ до боротьби за вільну Україну. Розпочався широкий народний рух, який набрав національного забарвлення. Українське суспільство взялося, передусім, за відродження національної культури, рідної мови і школи.

Протягом 1917-1919 рр. Україна пережила кілька змін влади і періодів.

Перший період (від лютневої революції до проголошення першим Універсалом Центральної Ради автономії України 10 червня 1917 р.) – час влади російського Тимчасового уряду - на чолі освітнього руху в Україні стали громадські організації, серед яких найважливішу роль відіграло Товариство Шкільної освіти. Воно виконувало функції центрального державного органу у справах освіти, тобто робило те, що мав робити і не робив Тимчасовий уряд. Товариство організувало у квітні 1917 р. Всеукраїнський з'їзд учителів. На з'їзді були прийняті рішення про утворення Всеукраїнської вчительської спілки та про утворення Головної Шкільної Ради. Остання, по суті, була першим офіційним українським державним органом у справах освіти.

Другий період (від 10 червня 1917 р. до розпуску Центральної Ради 30 квітня 1918 р.) – час правління Центральної Ради. Своїм I Універсалом вона проголосила Україну автономною. Тоді ж було утворено Генеральний Секретаріат Освіти на чолі з І.Стешенком.

Секретаріат освіти у тісному співробітництві з Всеукраїнською Учительською Спілкою негайно українізували школи. Українізація мала на меті: навчання українською мовою, запровадження українознавчих предметів, підготовка навчальних підручників та посібників українською мовою, відкриття нових українських шкіл та реорганізація російських в українські школи, підготовка вчителів-українців тощо.

Влітку 1917 р. пройшли два Всеукраїнські вчительські з'їзди, які створили ґрунт для оформлення національної системи освіти. На другому з них (у серпні) було проголошено принципи побудови української школи: єдність і наступність усіх шкіл, право всіх на безплатну освіту, обов'язковість освіти, світськість освіти (хоч за бажанням батьків дозволялося релігійне виховання школярів).

Після проголошення IV Універсалом самостійності УНР (22 січня 1918 р.) на місці Генерального Секретаріату Освіти було створено Міністерство народної освіти на чолі з І.Стешенком. Було проголошено курс на забезпечення можливості одержати безплатну освіту у загальноосвітніх школах усім дітям.

Третій період (від 30 квітня 1918 р. до ліквідації Гетьманату 15 грудня 1918 р.) – Гетьманат на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським. Дещо змінювалися засади освітнього життя країни. Замість принципу децентралізації запроваджувався принцип централізованого управління освітою. Новий міністр народної освіти професор Василенко відмовився українізувати існуючі школи, а висунув ідею українізації шляхом створення державним коштом нових національних навчальних закладів. Це певним чином затримувало темпи українізації освіти. Було зліквідовано Головну Шкільну Раду. Під кінець існування Гетьманату 27 листопада 1918 р. указом гетьмана було створено Українську Академію Наук, яка нараховувала 12 академіків. Першим її президентом вибрано Володимира Вернадського.

Четвертий період (з середини грудня 1918 р. до початку листопада 1919 р.) – влада Директорії відновленої УНР. Директорія, ставши на позицію, що тільки національна освіта може витворити активну націю, поставила освіту у своїй політиці на перше місце. Міністром народної освіти у цей період став професор І.Огієнко. Директорія прийняла постанови про запровадження в Україні всенародного і безплатного навчання, про поліпшення матеріального становища учителів, про децентралізацію управління освітою. 1919 року було підготовлено «Проект єдиної школи в Україні».

За проектом планувалося запровадити трьохступеневу єдину загальноосвітню школу: молодша школа (4 роки); старша школа (4 роки); колегія (4 роки). Перших два ступені утворювали цикл основної школи, а третій – цикл середньої школи. У січні 1919 р. Директорія видала закон про державну українську мову в УНР.

Створена Західноукраїнська Народна Республіка в числі основних питань державної політики велику увагу звертала на становлення національної школи. 6 листопада 1918 р. Українською Національною Радою був створений Державний Секретаріат Освіти і Віросповідань, який очолив професор О. Барвінський, після переїзду уряду до Станіславу – доктор А. Артимович, а з

17 квітня 1919 р. – А. Крушельницький. Основні державні рішення щодо організації освіти були прийняті урядом після злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р. В лютому 1919 р. у Станіславі розпочав роботу з'їзд представників народного учительства Західної України. Були розглянуті питання про організацію народного шкільництва і прийнято ряд резолюцій, серед яких: проголошення школи державною інституцією, зарахування народних учителів до державних службовців, відлучення школи від політичних властей і інші.

Слідом за рішеннями з'їзду був виданий закон «Про основні улагодження шкільництва на Західній Області Української Народної Республіки», який передбачав, що всі школи на даній території стають державними, а вчителі, які працюють в них, є державними урядниками. Державною мовою у всіх державних школах вважалась українська. Один із параграфів цього закону гарантував неукраїнському населенню право на школи з навчанням рідною мовою.

За розпорядженням секретаріату освіти «У справі тимчасових змін научних планів» передбачалося замінити обов'язкове вивчення польської та німецької мов на українську. Польська мова залишалась у середніх школах як факультативний предмет. У всіх державних і приватних школах з недержавною мовою навчання вводилась українська мова як навчальний предмет. У початкових школах українська мова була обов'язковою з третього року навчання, а в школах іншого типу – з першого року. На території ЗУНР діяли українські гімназії в Бережанах, Дрогобичі, Золочеві, Самборі, Станіславі, Сокалі, Стрию, Тернополі (відкрита у 1898 р.), працювали учительські семінарії у Бережанах, Коломиї, Самборі, Сокалі, Станіславі, Тернополі і інших містах. Законом від 4 лютого 1919 р. було удержавлено українські приватні гімназії в Копичинцях, Рогатині, Чорткові, Яворові, Городенці, Долині, учительські семінарії в Коломиї, Тернополі і Львові. Всього в ЗУНР діяло 20 українських гімназій, три реальні школи та 7 учительських семінарій.

Заслуговують на окрему увагу ідеї референта секретаріату освіти С.Сірополка. В серії своїх статей під назвою «Завдання нової школи» він писав: «Для сучасного життя необхідні самодіяльні, настирливі в досягненні своєї мети, шануючі працю, розумово та морально розвинені працівники як безпосередні учасники родинного, громадського та державного життя.

С.Сірополко уявляв нову школу як школу праці, а також як таку, що дає простір естетичним переживанням дитини. Народна школа, яка відкрита для всіх, не може залежати від якогось одного релігійного погляду, не може бути релігійною чи нерелігійною, тобто вона повинна бути світсько-нейтральною школою. Основний педагогічний принцип – школа з рідною мовою викладання. Для реалізації цього принципу треба забезпечити кожній національності відкриття своєї школи державними чи громадськими коштами.

Перше місце у програмі початкової школи повинна зайняти рідна мова. Учитель повинен розвинути в дітях не тільки любов до рідної нації, але й розумову свідомість вартості своєї нації. У школі не повинно бути ніякої

політики, ні урядової, ні протилежної; тут повинні панувати лише наука та мистецтво. Школа повинна бути пов'язана з життям, з самодіяльністю учнів.

2. Освіта у перші роки становлення радянської влади в Україні (1917-1920 рр.)

У грудні 1917 р. більшовики у Харкові проголосили Українську Радянську Республіку. Але їх влада в Україні в перші роки поширювалася лише на сході (Донбас), території УНР вони окупували лише періодами. В перший (січень-лютий 1918 р.) і другий (лютий-серпень 1919 р.) періоди свого панування вони дотримувалися в освіті принципу про те, що українське населення саме вправі вибирати мову навчання своїх дітей. Але через сітку спеціальних агітаторів більшовики добивалися схильності людей до російської мови, що, у свою чергу, сприяло руйнуванню української освіти.

Остаточно радянська влада в Україні закріпилася з часу третього окупування її більшовиками (з грудня 1919 р.). Спочатку українські більшовики не мали чіткої освітньої політики, спрямувавши свої зусилля, передусім, на ліквідацію старої системи освіти, відокремлення школи від церкви, формування нового апарату управління освітою, втягнення у революцію і повернення на свою сторону широких мас учительства тощо. У грудні 1917 р. вони створили Народний Комісаріат Освіти України на чолі з В. Затонським.

Нову українську систему освіти більшовики намагалися будувати за російським зразком. Беручи за основу «Положення про єдину трудову школу», що діяло в Радянській Росії, вони прийняли у травні 1919 р. «Положення про єдину трудову школу УРСР «яке передбачало: запровадження безплатного і спільного навчання дітей обох статей з 8-ми років, загальноосвітній і політехнічний характер навчання, заборону релігійного виховання, введення в основу роботи школи продуктивної праці дітей. Заперечувалися перевідні і випускні екзамени, не допускалися домашні завдання учням, поділ на класи замінювався поділом на групи за рівнем підготовленості дітей до певних видів занять, ліквідовувалася 5-бальна система оцінювання знань.

У липні 1920 р. Наркомос УРСР видав «Декларацію про соціальне виховання дітей». «Декларація» вказувала на необхідність виховання дітей в дусі комунізму, трудового виховання, поєднання навчання і виховання у єдиному процесі. Окремі питання у документі трактувалися з позицій теорії «відмирання школи», замість шкіл рекомендувалися дитячі будинки та дитячі комуни, основним підручником проголошувалося життя, недооцінювалася роль сім'ї у вихованні дітей (виходили з помилкової думки про неминуче відмирання сім'ї в умовах соціалізму), а саме соціальне виховання розглядалося як засіб руйнування сім'ї і усунення її від виховання дітей.

У березні 1920 р. було затверджено українську радянську систему освіти, яка діяла з різними доповненнями десять наступних років. В основу даної системи було покладено соціальне виховання, а робота всіх освітніх і виховних закладів будувалася за трудовим принципом (на базі продуктивної праці для виявлення професійних нахилів дітей) і за своїми завданнями та змістом утворювала єдину систему професійної освіти. Її автор тодішній Нарком освіти

Г. Гринько виходив з важливих потреб українського народу: необхідність підготовки кваліфікованих робітників для потреб відбудови господарства, необхідність організації захисту дітей і турботи про них через велику кількість сиріт і напівсиріт, які з'явилися у результаті революції та війни (~ 1 млн. або 1/8 всіх дітей).

Схема шкільної освіти (за проектом Г. Гринька): дошкільні заклади соціального виховання (дитячий садок, дитячий будинок, комуна, колонія) для дітей від 4 до 8 років; єдина трудова школа для дітей від 8 до 15 років (I концентр 4-річний – з 8 до 12 років, II концентр 3-річний – з 12 до 15 років); професійні школи (для молоді віком 15-18 років); вищі навчальні заклади (технікум, інститут, академія).

Хоч у травні 1920 р. було прийнято спільне рішення Наркомосів України і Росії «Про єдність освітньої політики», але українська система освіти складалася дещо відмінно від тієї, що діяла в Росії, хоч і будувалися вони за одним трудовим принципом. У Росії освіта була політехнічною, а в Україні всі навчальні заклади, поєднуючись з виробництвом вже з першої ланки, утворювали єдину систему професійної освіти. У Росії єдина трудова школа була дев'ятирічною, а в Україні – семирічною. У Росії технікум був підготовчою школою до інституту, а в Україні інститут і технікум визнавалися як рівноправні вищі учбові заклади з тією різницею, що технікум випускав вузьких спеціалістів-інструкторів, а інститут – висококваліфікованих спеціалістів-практиків. На відміну від російської українська система виключала зі своєї схеми університети, у 1920 р. вони були реорганізовані в інститути народної освіти. Розходження в українській і російській системах освіти зберігалися аж до 1930 р.

3. Розвиток українського шкільництва у період між першою і другою світовими війнами

Радянська влада приділяла серйозну увагу проблемам розвитку освіти. Її керівництво добре розуміло, що освіта відіграє надзвичайно важливу роль у розбудові держави. У травні 1921 р. уряд Радянської України видав декрет про ліквідацію неписьменності. До цієї справи було залучено багато вчителів, грамотних людей інших професій, швидкими темпами створювалася мережа пунктів і шкіл ліквідації неписьменності (лікнепів). Вся робота Наркомосу здійснювалася під безпосереднім керівництвом більшовицької партії.

Протягом перших тридцяти років радянської влади основним державним документом про народну освіту в Україні служив «Кодекс законів про народну освіту в УРСР», прийнятий 2 листопада 1922 р. «Кодекс» визначав наступну систему шкільної освіти, яка існувала до 1930 р.:

Професійна школа (15-17 р.)	Дитячий будинок (4-17 р.)
Трудова семирічна школа (8-15 р.): I концентр 4 роки; II концентр 3 роки	
Дитячий садок (4-8 р.)	

У зв'язку з великою кількістю безпритульних дітей і поширеною дитячою злочинністю у «Кодексі» вказувалося на необхідність відкриття виховних закладів для малолітніх правопорушників: дитячих будинків, трудових колоній і комун, дитячих прийомників і розподільників. Вказувалося і на необхідність створення закладів соціального виховання: дослідно-педологічних станцій, лікарсько-педологічних кабінетів і ін.

В основу роботи всіх освітніх і виховних установ були покладені трудовий процес та гармонійне виховання дітей шкільного віку. Вказувалося на велике значення дошкільного виховання, професійної освіти, пролетаризації вищої школи, поширення політичної освіти серед усього народу тощо. Основними принципами системи народної освіти визначалися: єдність мети і завдань на всіх ланках; обов'язковість, безплатність і спільність для обох статей навчання в трудових і професійних школах до 17-річного віку; перевага у прийомі до всіх установ для дітей робітників і селян; відокремлення школи від церкви, заборона релігійного навчання і виховання дітей.

До кінця 20-х років у Радянській Україні спостерігається диференціація існуючих та поява нових типів шкіл. Семирічки у містах і селах ділилися відповідно на фабрично-заводські (ФЗС), що набирали індустріального ухилу, та агрономізовані семирічні школи, орієнтовані на сільське господарство. З кінця 20-х років почали з'являтися фабрично-заводські десятирічки (ФЗД) шляхом доповнення ФЗС третього концерну (15-17 р.). Для обслуговування сільської молоді 16-17 р., яка мала попередньо початкову освіту, створювалися школи селянської молоді. З метою реалізації принципу поєднання освіти з виробництвом почали утворюватися школи фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) для молоді віком 15-16 р.

1921 року вперше в Україні з'являються робітфаки – нові навчальні заклади, у яких навчалися делеговані профспілками, партійними організаціями та армією робітники. Вони були індустріально-технічними та сільськогосподарськими. Термін навчання 2-4 роки. Робітфаки виступали засобом реалізації принципу пролетаризації вищої школи, оскільки їх випускники могли туди потрапити без вступних іспитів. Радянська влада ліквідувала академічну свободу вищої школи, що рівно ліквідації свободи наукового дослідження. З погляду більшовиків нема чистої науки і знання, тому й автономія вищої школи, як вияв духу науки, є абсурдом: все повинно бути підпорядковане державі.

До 1923 р. Наркомос України не мав визначеного плану організації роботи трудової школи. Було проголошено принцип творчості, що давало можливість учителям вільно вибрати зміст і методи навчання і виховання. З 1921 р. видавалися «Порадники соціального виховання».

Лише 1923 року Наркомос видав «Єдиний виховно-навчальний план в установах соцвиху для дітей до 15 років в УРСР». Він окреслював три головні аспекти підготовки учнів: трудовознавство, культурознавство та природознавство. Через надмірний вплив «Декларації про соціальне виховання дітей» його автори надавали освіті другорядне значення, вона, на їх думку, сама

прикладеться у процесі виховання, а традиційне навчання у школі визнавалося «буржуазною педагогічною мудрістю».

На основі «Плану...» були розроблені комплексні навчальні програми (теми-комплекси), що будувалися за принципом синтетичного узагальнення всього навчального матеріалу за схемою: природа–праця–суспільство. Окремі навчальні предмети не виділялися. Вибрані комплекси знань (наприклад, про Землю) вивчалися трьома блоками: 1-й блок – елементи природничих знань; 2-й блок – знання з різних галузей виробництва, техніки і ін.; 3-й блок – матеріали суспільствознавчого характеру. Позитивним у цих програмах було наближення змісту навчання до життя, реалізація міжпредметних зв'язків, формування активного ставлення учнів до природи тощо. Недоліком було те, що комплексна система освіти не давала учням систематичних знань з основ наук. Існувала проблема знань позакомплексного простору (Чи поєднувати роботу по засвоєнню звуків мови або дробів з вивченням теми «Тварини»? і ін.).

З 1930-1931 н.р. комплексну систему навчання замінили на комплекси-проекти (метод проектів). Нова система включала дві частини: постійну (зміст основного матеріалу, який треба вивчити) і динамічну (ланцюг завдань (проектів), через виконання яких засвоюється основний зміст освіти). Динамічна частина розробляється щорічно залежно від конкретних умов, контингенту учнів тощо. Метод проектів реалізовувався у формі цільових завдань учням (наприклад, зробити електропроводку в будинку), які вони виконували після відповідних інструкцій і під наглядом учителя. Часто назви проектів являли собою своєрідні політичні лозунги «За...», «Включимось...», «Допоможемо...» і т. д. («Включимось в електрифікацію села»). Основними недоліками методу проектів були: безсистемність і поверховість знань, знання і уміння учнів підпорядковувалися проектам.

В кінці 20-х років в українській школі мав місце бригадно-лабораторний метод навчання, коли та чи інша тема пророблялася самостійно групою (бригадою) учнів у кількості 5-10 чоловік. У 20-х роках існувала проблема оцінки і обліку знань учнів. педагогічна література критикувала такі види контролю як опитування, оцінка, залік, екзамен. Як колективні форми обліку використовувалися конференції, диспути, реферати, колективні щоденники. Формами індивідуального обліку виступали участь дитини у дискусії, процес виконання учнем певної роботи, врахування якості виконаної роботи. Учні вели облікові картки відвідування кабінетів чи виконаних завдань.

Якщо період 20-х років для освіти можна назвати періодом творчих шукань, то 30-ті роки являли собою період її уніфікації та жорсткого контролю з боку більшовицької партії. На початку 30-х років було видано ряд партійних постанов, які вносили в існуючу систему народної освіти України відчутні зміни, спрямовані на її уніфікацію, причому на російський зразок.

Партійні постанови «Про початкову і середню школу» (1931 р.) та «Про навчальні програми і режим в початковій і середній школі» (1932 р.) обмежували творчість учителів і встановлювали жорсткі рамки функціонування загальноосвітньої школи. Вони були спрямовані на універсалізацію освіти

(змісту, форм, методів навчання), робили акцент на марксистську світоглядну спрямованість шкільних курсів. Вводився індивідуальний облік знань і запроваджувалися екзамени. З метою зміцнення порядку і дисципліни у школах посилювалася керівна роль учителя, вводився чіткий режим. З 1933 р. відмінено практику складання місцевих навчальних планів і програм та затверджено нові уніфіковані навчальні плани для всіх типів шкіл, введено предметність викладання.

1934 року партійною постановою «Про структуру початкової і середньої школи в СРСР» було відмінено всі типи шкіл і встановлено єдину систему освіти: початкова школа (1-4 класи), неповна середня школа (1-7), середня школа (1-10 класи). Групи реорганізувалися у класи. Зміцнювалося єдиноначальство керівника школи, зростали вимоги до його походження.

У зв'язку з рішенням союзного уряду Україна повертається до університетів (першим відкрився 1933 року Київський університет). Було знижено статус технікуму до рівня середнього спеціального навчального закладу. 1935 року окремою партійною постановою давалися конкретні вказівки про початок і закінчення шкільних занять, тривалість уроку, вводилися правила поведінки і єдина форма одягу для учнів, запроваджувалися єдині норми і 5-бальна система оцінки успішності. У липні 1936 р. було прийнято партійну постанову «Про педологічні перекирчування в системі Наркомосів». Постановою ліквідувалася педологія, яку тоді розглядали як універсальну науку. Вказувалося, що вона ще не склалася і повна шкідливих антимарксистських тенденцій. Ставилася вимога повного відновлення педагогіки, яка через нецтво її керівників була відсунута педологією на другий план і розглядалася в системі наркомосів, передусім, як емпірична, наукоподібна дисципліна.

4. Українська школа в роки другої світової війни і в повосенний час.

З 1939 р. до основних територій України була приєднана Західна Україна і там радянська влада почала інтенсивно запроваджувати свої порядки. У західноукраїнських школах вводилися радянські навчальні плани, місце польської мови займала російська. Вивчення польської історії і культури знімалося, а натомість шкільні підручники наповнювалися антирелігійною пропагандою та статтями про діяльність більшовицьких вождів.

Позитивним було те, що у школи Західної України (передусім сільські) прийшла рідна мова, освіта оголошувалася безкоштовною. Але перебудова школи на радянський манер супроводжувалася її русифікацією (всі команди на уроках фізичної культури подавалися російською мовою, у роботі з дітьми використовувалися російськомовні пісні, вірші, ігри тощо) та активним вилученням з неї «націоналістичних елементів». Замовчувалися невігідні центральному урядові українські культурні діячі і їх ідеї, одночасно оспівувалася керівна роль комуністичної партії. Атеїстична радянська школа не допускала церкву до пропагування української духовності. Все це виховувало у школярів байдужість до національних питань. Великих збитків українській школі нанесли німецькі окупанти. За період окупації фашисти знищили на території України 8 тис. шкіл і зруйнували 10 тис. шкільних приміщень. Метою

їхньої шкільної політики на загарбаних територіях було онімечення населення та виховання покірності німецькому рейху. Гітлер вважав, що освіта для завойованих східних народів може згубно впливати на інтереси Німеччини.

Для реалізації своїх освітніх планів на Україні фашисти намагалися створити там т. з. «народні школи», для яких достатньо 4 класи. Метою навчання у таких школах повинно бути лише лічба, уміння розписатися та виховання покірності німцям. Уміння читати вважалось зайвим. Окупанти повністю заперечували існування на загарбаних територіях середніх та вищих шкіл. Слід зауважити, що до населення Галичини німці ставилися більш лояльно, ніж до наддніпрянців. Вони майже не нищили на західноукраїнських землях українські початкові школи. Там навчання проводилось рідною мовою, у підручниках певною мірою відображалась українська культура, у шкільну програму були введені уроки релігії. Але вже з третього класу починалося вивчення німецької мови (за радянської влади вивчення російської мови починалося з першого класу). В окупованому Києві німцями було створено «Український науково-методичний інститут шкільної освіти», видавався педагогічний журнал «Українська школа», відкрито кілька учительських семінарій для підготовки вірнопідданих вермахту педагогічних кадрів. Щодо розвитку радянського шкільництва в Україні за роки війни, то тут можна умовно виділити два періоди: перший (1941-1942 рр.) спрямований на збереження школи і перебудову її роботи у відповідності до умов воєнного часу; другий (1943-1944 рр.) передбачав зміцнення школи на звільнених територіях і підвищення якості її роботи. Вже на початку війни Наркомосом було створено групу працівників, які займалися евакуацією дітей, учителів, дитячих будинків, педагогічних навчальних закладів у східні райони країни. Тому у вересні 1941 р. заняття почалися лише в окремих школах, що не евакуювалися, в Донбасі, Одесі, Севастополі. Деякі школи працювали на територіях Сумської і Чернігівської областей, що контролювалися партизанами. Багато шкіл евакуювалися на Схід і почали новий навчальний рік в інших республіках – Росії, Казахстані, Туркменії, Грузії і ін.

У роки війни мали місце «лісні школи», які відкривалися партизанами. Здебільшого вони були початковими і діяли у складних умовах. Для занять не було пристосованих приміщень, здебільшого вони проводилися у селянських хатах, у лісних сторожках, на відкритому повітрі. Часто доводилося змінювати місця розташування лісних шкіл, не вистачало паперу, шкільного приладдя, працювали за самостійно розробленими навчальними планами. У міру визволення України від окупантів почалась відбудова шкіл. У лютому 1943 р. було видано постанову українського уряду «Про поновлення роботи шкіл в районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів». На вересень 1944 р. на переважній більшості територій України відновилась робота шкіл, хоч і проходила вона у складних умовах розрухи, зростання кількості безпритульних дітей тощо. Постановою уряду від 8 вересня 1943 р. прийом дітей до школи почав здійснюватися з 7-річного віку, вводилося роздільне навчання хлопчиків і дівчаток в загальноосвітніх школах (мало місце до

1954 р.). За роки війни з'явилися нові навчально-виховні заклади (школи робітничої і селянської молоді, суворовські і нахімовські військові училища), широкого розповсюдження набувають дитячі будинки для дітей-сиріт. 1944 року було видано ряд постанов, за якими вводились: відмінена раніше 5-бальна система оцінювання успішності; обов'язкові випускні экзамени, нагородження золотою і срібною медалями учнів-відмінників, які закінчували школу. Після звільнення територій Галичини від німецьких завойовників туди були надіслані учителі-добровольці, щоб піднімати народну освіту, яка була повністю зруйнована. Це пояснювалося тим, що, з однієї сторони, в Західній Україні бракувало вчителів (загинули, ще воювали, емігрували, пішли в УПА), з іншої сторони, радянська влада хотіла швидкими темпами запровадити на цій території комуністичну ідеологію і заволодіти душами галицької молоді. У школах використовувалися підручники шкіл Східної України, швидко зростали піонерські і комсомольські організації. Після війни розгорнулася активна робота з відновлення роботи школи на всіх територіях України. 1949 року відбувся перехід до загальної обов'язкової семирічної освіти. З 1956 р. створюється новий тип школи – школа-інтернат, куди приймалися діти одиноких матерів, інвалідів, сироти. 24 грудня 1958 р. було видано закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР». Цей закон визначав: – перехід до обов'язкової 8-річної освіти для дітей віком від 7 до 15-16 років; організацію виробничого навчання і виробничої практики з метою поєднання навчання з продуктивною працею дітей (вся молодь віком 15-16 років повинна була включатися у посильну суспільно-корисну працю); структуру основних типів шкіл: а) школи робітничої і селянської молоді (вечірні і заочні середні загальноосвітні школи), де працююча молодь, яка має 8 класів, отримує середню освіту і підвищує професійну кваліфікацію протягом 3-х років; б) середні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням (11-річні: 8 класів + 3 роки для отримання повної середньої освіти та професійної підготовки в одній із галузей народного господарства); в) технікуми й інші середні спеціальні учбові заклади, де на базі 8-річної освіти отримується загальна середня і середня спеціальна освіта.

З 1964 р. встановлювався 2-річний термін навчання в середній школі на базі 8 класу замість 3-річного. Школа ставала 10-річною. У 1966 р. була відмінена обов'язкова професійна підготовка в загальноосвітніх школах, яка не виправдовувала себе (лише незначний процент випускників йшли у виробництво за отриманим фахом).

У листопаді 1966 р. видано постанову, за якою у школах вводилися факультативні курси з окремих учбових предметів, починаючи з 7 класу, що вибиралися за бажанням учнів, визначався порядок організації диференційованого навчання – створення певної кількості шкіл і класів з поглибленим вивченням в 9-10 класах окремих навчальних предметів, встановлювалося викладання систематичних курсів з четвертого класу, а не з п'ятого.

Постанова від 20 червня 1972 р. «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді та подальший розвиток загальноосвітньої школи», а також введені в дію з 1 січня 1974 року «Основи законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту» ставили перед школою завдання давати молоді глибокі і міцні знання основ наук і проголошували перехід країни до обов'язкової загальної середньої освіти.

В 70-х і на початку 80-х років було прийнято ще ряд документів, спрямованих на піднесення роботи системи народної освіти. Але вони не працювали і радянська школа, піддаючись застійним впливам, все більше входила у кризовий стан. 1984 року було накреслено і прийнято основні напрямки шкільної реформи, де передбачалося: підвищення якості освіти і виховання; поліпшення постановки трудового виховання і професійної орієнтації учнів; зміцнення навчальної дисципліни і розвиток учнівського самоуправління; підняття громадського престижу і авторитету учителя, покращення його теоретичної і практичної підготовки тощо. Для реалізації поставлених завдань було видано ряд партійних постанов. Зокрема, на основі розробленого плану партійними постановами у країні було проголошено перехід на навчання дітей з 6-річного віку та на 11-річний термін шкільного навчання; змінювалася структура загальноосвітньої школи (початкова 1-4 класи, неповна середня 1-9 класи, середня школа 1-11 класи), зменшувалась наповнюваність 1-9 класів до 30 чоловік, 10-11 класів до 25 чоловік. Але всі проведені заходи у зв'язку із скочуванням країни у прірву економічної кризи не дали бажаного результату. Вже на першому році реформування освіти на урядовому рівні було констатовано, що «реформа забуксувала». Школа залишалася у кризовому стані, такою вона була і на час проголошення незалежної України.

5. Педагогічна думка

Особливу увагу студенти повинні звернути на доробок Михайла Сергійовича Грушевського – відомого вченого, творця української національної історії, організатора освітньої справи в Україні, талановитий педагог. Народився 29 вересня 1866 р. у м. Холм у родині вчителя. Навчався у гімназії у Тифлісі. По закінченні курсу навчання на історико-філософському факультеті університету Святого Володимира у Києві Грушевського залишають при кафедрі російської історії. З жовтня 1894 р. він очолив створену кафедру всесвітньої історії у Львівському університеті і з того часу протягом 20 років викладав тут історію України. 25 листопада 1934 р. помер Грушевський.

Грушевський першим у Галичині подав думку заснувати українські приватні школи. Вказував, що не треба вичікувати поки галицький сейм дозволить відкривати українські гімназії та ще й до того ж з принесенням великих жертв з боку українського народу. Він на власні кошти в віддав у Києві будинок, де заснував школу імені свого батька.

Грушевський написав книги з історії для школярів: «Про старі часи на Україні» (1907 р.) та «Історія України, приладжена до програми вищих початкових шкіл і нижчих класів шкіл середніх» (1921 р.).

У 1910 р. став на чолі «Краєвого шкільного союзу». Грушевський розумів і цінував роботу львівської «Просвіти». За прихильність до товариства та до його праці головний відділ «Просвіти» йменував Грушевського своїм почесним членом.

Він був активним діячем Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ). Ще 1911 року піднімав питання про перетворення НТШ в Українську Академію Наук, розробив проект цього перетворення. Саме цей проект було покладено в основу створеної в період Гетьманату 1918 року Української Академії Наук.

У своїх статтях Грушевський піднімає широке коло питань освітнього характеру. Він з особливим запалом закликав, щоб у народних школах навчання відбувалось українською мовою, щоб скрізь ширити українську пресу і книгу («Про українську мову і українську школу», 1912), ґрунтовно обговорює справу заснування українських кафедр при університетах тощо.

Грушевський доклав багато зусиль у формуванні української школи в нових умовах, був ініціатором створення Головної Шкільної Ради (1917 р.).

Розглядаючи педагогічну спадщину Софії Федорівни Русової (1856-1940), необхідно звернути увагу на такі питання як концепція національної освіти і виховання, дидактичні погляди С.Ф.Русової. З'ясувати, чому вона увійшла до історії як фундатор вітчизняної теорії і методики дошкільного виховання. При вивченні життя і педагогічних поглядів Софії Русової необхідно відзначити, під впливом чітких ідей сформувався її світогляд. Слід зауважити, що в основі ідей національного виховання Русової лежить думка про те, що українці, як і інші народи, повинні мати школу з рідною мовою навчання і побудовану у відповідності з потребами і національними традиціями народу. Школа і виховання повинні будуватися насамперед у повній відповідності з особливостями і потребами своєї країни, у вихованні дитини необхідно враховувати психологію, світогляд тієї нації, представником якої вона є.

Григорій Григорович Ващенко (1878-1967) – один із творців української освітньо-виховної системи. Народився на Полтавщині, отримав духовну освіту (Духовна Академія у Москві). До революції вчителював у різних середніх навчальних закладах України і Росії, більшою мірою – на Полтавщині.

Революція в Росії і створення Центральної Ради в Україні надихнули педагога-патріота на активну роботу з підготовки педагогічних кадрів для українського шкільництва – він працює лектором на курсах перепідготовки вчителів у Полтаві. 1917 року викладав у Полтавському вчительському інституті. З 1918 р. – доцент в Українському Полтавському університеті, що згодом став педагогічним. З 1927 р. – професор і керівник кафедри педагогіки в цьому ж закладі. Тут написав підручник для студентів-педагогів «Загальні методи навчання» (1928 р.), що став головним твором педагога. 1933 року Ващенко звинуватили у буржуазному націоналізмі, книгу було вилучено з усіх бібліотек, а його самого звільнили з інституту.

У роки німецької окупації перебував у Полтаві, а після війни разом з родиною емігрував до Німеччини у Мюнхен (американська окупаційна зона). Там став професором і завідувачем кафедри педагогіки в загальновідомому

Українському Вільному Університеті, а згодом – ректором Української Богословської Академії у цьому ж місті.

Г. Ващенко є творцем української національної педагогіки, яка відповідає духовності українського народу, його історичній місії і потребам державного будівництва України. Цьому передувала кропітка довготривала понад 30 років робота з вивчення історії світових педагогічних систем, зарубіжного та вітчизняного педагогічного досвіду. Результатом стала видана у Мюнхені в 4-х частинах, праця (1949 р.), яка й зараз використовується для лекцій з педагогіки в Українському Вільному Університеті. Початком і загальною назвою став підручник «Загальні методи навчання», до якого були дописані дидактичні роботи: «Система освіти в самостійній Україні», «Система навчання», «Організаційні форми навчання». Далі ідуть роботи з проблем виховання: «Виховний ідеал», «Виховна роль мистецтва», «Засади естетичного виховання», «Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру». Все це творить повний курс педагогіки.

Глибоко вивчивши історію та педагогічний досвід українського народу, Ващенко вибрав звідти все найкраще і створив у творі «Виховний ідеал» яскравий образ виховного ідеалу української людини. Цей ідеал побудований на двох головних принципах: християнської моралі та української духовності, і спрямований на службу Богові і Україні. Українська духовність відображає національні цінності, які виплекані упродовж віків і входять до традицій українського народу. Це все те, що найбільше відповідає психології народу і його призначенню: українська гостинність, замилювання красою, мистецька творчість, схильність до музики, співу і танців, побут українців з його вірністю в коханні тощо. Г. Ващенко став творцем української національної системи освіти. У своїй праці «Проект системи освіти в самостійній Україні» він подає викладки, які пропонує вважати вихідними у справі реальної розбудови національної системи освіти. Її головними елементами Ващенко назвав: ідеалістичне світосприймання, яке виключає більшовизм з його матеріалізмом і атеїзмом; християнська мораль як основа родини і здорового суспільства; високий рівень педагогічних наук; організація педагогічних досліджень і розбудова дослідних педагогічних станцій та лабораторій; видання педагогічних творів, шкільних підручників й іншої літератури для молоді. Невід'ємною частиною національної системи освіти Ващенко називає родинне виховання, що обумовлює необхідність психологічних і педагогічних знань для батьків.

Вчений запропонував наступну структуру системи освіти у вільній Україні: 1. Передшкільне і дошкільне виховання: материнський догляд або ясла (до 3-х років), дитячий садок (з 3 до 6-ти років). 2. Початкова школа (від 6 до 14-ти років). 3. Середня школа: класична гімназія, реальна школа, середні технічні школи, учительська семінарія, середня агрономічна школа, середня медична школа (від 14 до 18-ти років). 4. Висока школа: університет, високі технічні школи, педагогічний інститут, академія мистецтва, консерваторія,

військова академія (18 до 23-х років). 5. Позашкільна освіта. 6. Науково-дослідні установи: академія наук, академія педагогічних наук.

Для повноти виховного процесу Ващенко вказує на необхідність зв'язку між школою, родиною і виховними молодіжними організаціями. В утвердженні твердих моральних законів, без яких суспільство піддається розкладові, педагог важливу роль відводить релігійному вихованню і церкві.

Окремої уваги заслуговує вивчення педагогічної спадщини відомого українського педагога ХХ століття, який збагатив світову педагогіку, зробив великий внесок у теорію виховання Антон Семенович Макаренко. Народився 13 березня 1888 р. в с. Білопілья (нині Сумська область) в сім'ї робітника залізничних майстерень. Закінчив міське чотирикласне училище в Крюкові (поблизу Кременчука) і педагогічні курси при училищі.

Вчительська діяльність почалася з 1905 р. роботою у Крюковському училищі, потім працював у школі ст. Долинська, що на Херсонщині.

З 1914-1917 рр. навчався в Полтавському учительському інституті. Знову вчителював у Крюкові і Полтаві. У 1920 року йому доручили організувати поблизу Полтави в с. Ковалівка колонію для неповнолітніх правопорушників. За період роботи у цьому закладі Макаренко створив принципово нову систему виховання, а заклад став відомим у всій країні. 1921 року колонії присвоїли ім'я Горького. 1927 року Макаренко брав участь в організації дитячої трудової комуні ім. Дзержинського в Харкові і згодом очолив її. Тут він також запроваджував свою виховну систему. У 1935 році залишив комуну, його призначили заступником начальника управління дитячими виправними колоніями в НКВС. З 1937 р. переїхав до Москви, де займався літературною роботою та читанням лекцій на педагогічні теми для вчителів, батьків і громадськості. Помер видатний педагог 1 квітня 1939 р.

А. Макаренко написав понад 150 творів, хоч і не створив спеціальної монографії з педагогіки. Найбільш відомими є його роботи «Педагогічна поема», «Прапори на баштах», «Книга для батьків», «Методика організації виховного процесу», «Проблеми шкільного радянського виховання», «Лекції про виховання дітей» і ін. У 1934 р. його прийняли до спілки письменників.

Розвиваючи вчення про цілі виховання, Макаренко вказував, що педагог повинен мати перед собою програму людської особи, яка охоплює весь зміст особистості (зовнішня поведінка і внутрішні переконання, політичне виховання і знання). Ця програма повинна включати загальну «стандартну» частину (виховання сміливості, мужності, чесності, працьовитості і ін.) та індивідуальний коректив до неї (розвиток індивідуальних задатків, нахилів, таланту і покликання). Виходячи з умов часу і будучи його продуктом, Макаренко мету виховання вбачав у підготовці культурної людини, для цього треба дати їй освіту, бажано середню кваліфікацію, політично розвинути, дисциплінувати, розвинути почуття обов'язку і поняття честі, виховати якості господаря і організатора.

Стрижнем педагогіки Макаренка є вчення про дитячий колектив.

Вивчення творів А.С.Макаренка, головних положень розробленої ним теорії виховання і дидактичних ідей допоможе студентам зрозуміти новаторську сутність його педагогічної спадщини. Зосередити увагу студенти повинні на питанні про зв'язок педагогічної спадщини А.С.Макаренка з сучасною школою в Україні.

Для студентів важливим є розуміння потреби у вивченні педагогічної спадщини відомого українського педагога, гуманіста, новатора – Василя Олександровича Сухомлинського (1918-1970).

Василь Олександрович Сухомлинський народився 28 вересня 1918 р. у с. Василівка Онуфріївського району на Кіровоградщині. Після семирічної школи навчався в Кременчуцькому педагогічному інституті, але через хворобу перервав навчання і згодом продовжив його на заочному відділенні Полтавського учительського інституту, одержавши диплом учителя української мови і літератури. До війни працював учителем спочатку в рідному селі, а згодом в Онуфріївській середній школі, де його призначили завучем.

У роки війни був на фронті, а після тяжкого поранення вчителював в Удмуртії. Після війни – заврайвно Онуфріївського району.

З 1948 по 1970 рр. – директор Павлиської середньої школи. Він кандидат педагогічних наук, член-кореспондент АПН СРСР, заслужений учитель, удостоєний звання «Героя Соціалістичної Праці». Помер 2.09. 1970 р.

В. Сухомлинський є автором педагогічних праць: «Павлиська середня школа», «Серце віддаю дітям», «Сто порад учителеві», «Народження громадянина», «Батьківська педагогіка» і ін. Всього написав 41 монографію, понад 600 наукових статей.

Необхідно зосередити увагу на проблемі формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості, питанні професійно-педагогічної підготовки молодого вчителя до роботи в школі, змісту сімейної педагогіки.

Педагогом була запроваджена у Павлиській середній школі система розумового виховання, спрямована на піднесення в учнів життєвої цінності знань, на залучення їх до розумової праці, на вироблення у них вміння і бажання вчитися. Він закликав до створення у школі культу знань. У Павлиській середній школі учням прищеплювалась думка, що знання не путівка до вузу, а багатство, яке є необхідним незалежно від того, ким стане дитина.

В. Сухомлинський вважав, що розумове виховання можливе за умови, коли вчитель на кожному уроці буде одночасно викликати в учнів жагоду до навчання і вчити їх вчитися. З цією метою у Павлиші практикувалися уроки думки, творчі завдання, створення високого інтелектуального фону, прищеплення любові до читання, створення гуманного і вимогливого підходу до оцінювання, вміла організація виконання домашніх завдань, виховання самодисципліни у розумовій праці. Останню Сухомлинський розглядав у тісному зв'язку із зміцненням здоров'я учнів, вважаючи, що у більшості випадків їх відставання у навчанні залежить від стану здоров'я. Успіх у навчанні починається з турботи про те, як харчується і як спить дитина, яке її самопочуття, скільки годин протягом дня буває на свіжому повітрі.

В. Сухомлинський стверджував, що остання є не просто сидіння на уроці або дома за книжкою. Розумова праця – це зусилля думки. Мислення в учнів з'являється там, де є потреба відповісти на запитання, прагнучи до поєднання праці душі, мислення і рук. Важливе місце у цьому відводив проблемному навчанню, коли новий матеріал учитель подає як проблему, яку учні разом із ним повинні розв'язати. З точки зору Сухомлинського, діти повинні жити в світі краси, гри, казки, музики, малюнка, фантазії, творчості. У зв'язку з цим він практикував у своїй роботі уроки думки. Це були уроки на природі, де дітям можна задавати тисячі питань. Урок в природу – подорож до джерела живої думки. Пробудженню думки сприяло бажання зрозуміти природні явища, спостереження за ними. В. Сухомлинський вважав, що праця думки неможлива без дитячої творчості. Він залучав школярів до складання казок, творів та ін.

Інтерес до навчання, загальний розвиток учня неможливі, якщо у класі нема інтелектуального фону – постійного обміну знаннями в класі між учнями, якщо програмний матеріал не спирається на велику кількість матеріалу позапрограмного. Важливим джерелом інтелектуального фону є розвиток захоплення школярів. Кожний учень повинен мати свій улюблений предмет. На думку Сухомлинського, не можна зводити духовний світ маленької людини лише до навчання. Якщо учителі будуть прагнути до того, щоб всі сили школяра були поглинуті уроками, життя його стане нестерпним.

Виходячи з однієї з основних ідей своєї педагогіки – повноти щастя дитини – В. Сухомлинський вважав, що дитина не може бути щасливою, коли їй у школі погано. Запорука щастя – у шкільних успіхах. Дитині треба допомагати вчитися. Треба дати їй відчуття себе достатньо здібною для оволодіння шкільною наукою. Вирішувати цю проблему В. Сухомлинський радить через відкриття навіть перед найважчим учнем тих сфер його розвитку, де він може досягти вершини, бути кращим за інших. Цьому сприяє, передусім, залучення дітей до участі у різних гуртках.

Для переборення слабких сторін (в т. ч. і неуспішності з того чи іншого предмета) дитина черпає моральні сили у своїх успіхах в інших видах діяльності, де вона може найкраще проявити себе, розкрити свої духовні сили. Вихователі у Павлиші вбачали своє завдання, перш за все, у тому, щоб помітити у кожному вихованцеві все найкраще і розвинути його, не обмежуючись рамками шкільної програми. Необхідно здійснити аналіз праць вченого: «Батьківська педагогіка», «Серце віддаю дітям», «Сто порад вчителів», «Народження громадянина». Охарактеризувати основні думки В. Сухомлинського, які знайшли відгук сьогодні, в сучасній освітньо-виховній практиці.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1; 2;3; 5;7; 9; 11; 15; 16; 17; 18; 29; 24; 27; 31;33

Додаткова

7; 18; 22; 25;27; інформаційні ресурси

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Опрацювати питання

1. Структура освіти в Україні з 1946 по 1964 рр
2. Школа та освіта на українських землях в період Першої світової війни.
3. Ідея національної школи в педагогічній думці Галичини кінця ХІХ –поч. ХХ ст. Роль професійних учительських товариств у розвитку українського шкільництва в краї на початку ХХ ст.
4. Роль товариства «Просвіта» у розвитку українського шкільництва в краї. Товариство «Рідна школа» і розвиток національного шкільництва в Галичині

Контрольні запитання

1. Визначте структуру освіти в Україні з 1946 по 1964 рр.
2. Яка специфіка навчання у ВНЗ у післявоєнний період?
3. . Складіть словесний опис ідеалу українця, взявши за основу риси характеру, виділені в книзі Г. Г. Ващенко «Виховний ідеал».
4. Розкажіть про школу та освіту на українських землях в період Першої світової війни.
5. У чому суть ідеї національної школи в педагогічній думці Галичини кінця ХІХ –поч. ХХ ст. ?
6. Визначте роль професійних учительських товариств у розвитку українського шкільництва в краї на початку ХХ ст.
7. Роль товариства «Просвіта» у розвитку українського шкільництва в краї. Товариство «Рідна школа» і розвиток національного шкільництва в Галичині
8. Назвіть основні праці М.С. Грушевського.

Завдання для вивчення документів та першоджерел

1. Уважно прочитайте працю Г. Г. Ващенко «Виховний ідеал» і дайте відповіді на запитання:
2. Які види виховного ідеалу проаналізував Г. Г. Ващенко у своїй праці «Виховний ідеал»? Дайте їм характеристику, оформіть таблицю.
3. Види виховного ідеалу (за Г. Г. Ващенко)

Види виховного ідеалу	Філософська база	Головні риси

4. Прочитайте статтю М. С. Грушевського «Про українську мову і українську школу», дайте відповіді на запитання:

Тема 13. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ. ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВИХОВАННЯ, ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

1. Демократизація суспільного життя в Україні у середині 80-х років та початок відродження національної школи. Закон України «Про освіту»
  2. Концепція середньої загальноосвітньої школи в Україні
  3. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»).
  4. Відомі педагоги Прикарпаття (Б. Ступарик, М. Стельмахович та ін.)
-

На допомогу студенту

1. Демократизація суспільного життя в Україні у середині 80-х років та початок відродження національної школи. Закон України «Про освіту»

Студентам варто наголосити, що друга половина 80-х рр. ХХст., так звана перебудова, сколихнула національну самосвідомість українців.

У 1984 р. було прийнято основні напрями шкільної реформи, які передбачали підвищення якості освіти й виховання. Згодом було здійснено перехід на навчання дітей 6-річного віку та на 11-річний термін шкільного навчання, змінювалась структура загальноосвітньої школи і наповнюваність класів: початкова – 1-4 класи – до 25 учнів; неповна середня – 5-9 класи – до 30 учнів; 10-11 класи – до 25 учнів. Проте через економічну кризу в країні ці реформи повністю не були здійснені.

Під впливом перебудови на початку 90-х рр. ХХ ст. в Україні прийнято Декларацію про державний суверенітет, проголошено незалежність, прийнято Закон про мови, відбувся Перший Конгрес Міжнародної асоціації українців, обрано Президента України, зрештою, що має особливе значення для освітян, розвитку шкільництва, прийнято закон «Про освіту», проведено Всеукраїнський з'їзд працівників освіти, на якому затверджено державну програму «Освіта ХХІ століття».

У 1991 р. було прийнято постанову Верховної Ради УРСР «Про порядок введення в дію **Закону УРСР «Про освіту»** (прийнятий Верховною Радою 3.05.91 р.) до якого внесено зміни у 1996 р.

У відповідності із Законом метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими працівниками, спеціалістами.

Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної самосвідомості, взаємоповаги між націями.

В ст. 3 «Закону» визначається право на освіту незалежно від статі, расової, національної приналежності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин.

В ст. 6 сформульовані основні принципи освіти: доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізм, демократизм; пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей над політичними і класовими інтересами; органічний зв'язок з національною історією, культурою, традиціями; незалежність державної системи освіти від політичних партій, інших громадських і релігійних організацій; науковий, світський характер освіти у державних НВЗ; інтеграція з наукою і виробництвом, взаємозв'язок з освітою інших країн;

гнучкість і прогнозованість системи освіти; єдність і наступність системи освіти; безперервність і різноманітність освіти; відповідність освіти світовому рівню; поєднання державного управління і громадського самоврядування в системі освіти.

В ст. 9 йдеться про відокремленість НВЗ від церкви, про їх світський характер. В ст. 10-14 мова йде про управління освітою і громадське самоврядування в системі освіти, повноваження органів державного управління освітою та місцевих Рад народних депутатів у галузі освіти.

В ст. 29 «Структура системи освіти» перераховано структурні її компоненти: дошкільну освіту, загальну середню освіту, позашкільну, вищу освіту, післядипломну освіту, аспірантуру, докторантуру, самоосвіту.

В розділі III «Учасники навчально-виховного процесу» йдеться про права та обов'язки вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, аспірантів, докторантів.

У відповідності із Законом забороняється відволікання учасників НВП за рахунок навчального часу на роботу і здійснення заходів, не пов'язаних з процесом навчання.

Обов'язки учасників НВП передбачають: систематичне й глибоке оволодіння знаннями, практичними навичками, професійною майстерністю, підвищення загально-культурного рівня; додержання статуту, правил внутрішнього розпорядку НВЗ; додержання законодавства, моральних, етичних норм співжиття.

В ст. 50-53 йдеться про заняття педагогічною діяльністю, права і обов'язки педагогічних працівників, гарантії держави та заохочення їх.

Педагогічні працівники мають право на: захист професійної честі, гідності; вільний вибір форм, методів, засобів навчання, виявлення педагогічної ініціативи; індивідуальну педагогічну діяльність; участь в громадському самоврядуванні, виборах керівників НВЗ, якщо це передбачено їх статутами; користування подовженою оплачуваною відпусткою; пільгове забезпечення житлом у порядку, встановленому законодавством; одержання натуральної оплати у сільській місцевості на рівні працівників сільського господарства; підвищення кваліфікації, перепідготовку, вільний вибір змісту програм, форм навчання, організацій та установ, які здійснюють підвищення кваліфікації і перепідготовку.

Обов'язки педагогічних працівників: забезпечити умови для засвоєння вихованцями, учнями, студентами і т. п. навчальних програм на рівні обов'язкових державних вимог, сприяти розвитку здібностей дітей, учнів, студентів; настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, відданості, патріотизму, гуманізму, доброти, стриманості, працелюбства, поміркованості, інших добродітностей; виховувати повагу до батьків, жінки, культурно-національних, духовних, історичних цінностей України, країни походження, державного і соціального устрою, цивілізації, відмінних від власних, дбайливе ставлення до навколишнього середовища; готувати до свідомого життя в душі

взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами; додержуватися засад педагогічної етики, моралі, поважати гідність дитини, учня, студента; захищати дітей, молодь від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, запобігати вживанню ними алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам; постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну і політичну культуру.

В ст. 54-55 йдеться про відповідальність батьків за розвиток дитини та їх права. В розділі IV мова йде про фінансово-господарську діяльність, матеріально-технічну базу навчально-виховних закладів.

V і VI розділи присвячені проблемам міжнародного співробітництва.

2. Концепція середньої загальноосвітньої школи в Україні

12.09.1991р. Рішенням колегії Міністерства освіти України було затверджено Концепцію середньої загальноосвітньої школи України. Основні тези преамбули — критика існуючої школи і освіти:

1. Проголошений ідеологічний принцип про обов'язковість середньої освіти без врахування реального стану справ у країні, орієнтація школи і вчителя на нівелювання природних задатків, інтересів та можливостей дітей, нехтування принципом диференціації навчання призвели до погіршення якості підготовки випускників школи, різкого падіння соціального статусу і престижу знань серед молоді.

2. Особливо занедбаною виявилася сільська школа (недостатнє фінансування, слабка навчально-матеріальна база, невлаштованість вчителів).

3. Загострилося протиріччя між вимогою суспільства забезпечувати кожній людині єдиний, досить високий рівень загальної освіти і необхідністю всіляко задовольняти і розвивати індивідуальні інтереси та здібності учнів.

4. Неминучим наслідком розуміння принципу єдиної школи стала жорстка централізація всіх сторін її життя.

5. Ігнорування того, що школа завжди є національною. Спроби формування поза національної школи без будь-яких національних ознак і особливостей призвела до кризових явищ.

Враховуючи той факт, що в сучасних умовах школа повинна виступати важливим фактором відродження Міністерство освіти вирішило розробити і затвердити концепцію загальноосвітньої школи України, що визначатиме основні підходи до відновлення культуротворчої функції школи і її відродження на гуманістичних і демократичних засадах з пріоритетом у її діяльності загальнолюдських цінностей і моралі над класовими і національними.

Вихідними положеннями концепції є:

1. Забезпечення суверенності за законодавством, структурою і змістом навчання і виховання системи народної освіти на Україні.

2. Спрямування змісту і організації навчально-виховної роботи в школі на формування національної самосвідомості, органічне поєднання в діяльності школи національної та інтернаціональної, загальнолюдської культури.

3. Забезпечення випускникам школи обсягу наукових знань на рівні світових стандартів загальної середньої освіти.

4. Відмова від політизації навчально-виховного процесу, нав'язування шкоді ідеологічних догм і доктрин окремих партій, організацій, рухів, церкви тощо.

5. Забезпечення незалежності державної системи освіти від церкви і її світського характеру.

6. Організація навчально-виховного процесу на основі максимального врахування і розвитку індивідуальних здібностей, нахилів, обдарованості дітей.

7. Автономність школи у виборі форм і методів навчально-виховного процесу.

8. Орієнтація виховної діяльності школи на розвиток особистісних сил учнів, здібностей, талантів, рис якостей, відносин.

9. Надання учням можливості реалізувати будь-які свої вимоги демократичним шляхом, об'єднуватися в добровільні демократичні дитячі організації, в діяльності яких пріоритет надається загальнолюдським духовним цінностям.

10. Органічне поєднання державних і громадських засад в управлінні народною Освітою, відмова від заформалізованих управлінських структур і командно-адміністративних методів управління.

11. Оптимізація оплати праці педагогів з урахуванням дійсних затрат сил і робочого часу, а також результативності педагогічної діяльності.

Мета, завдання і структура загальноосвітньої школи.

1. Головна мета школи — формування і розвиток соціально активної, гуманістично спрямованої особистості з глибоко усвідомленою громадянською позицією, системою знань про природу, людину, суспільство, почуття національної самосвідомості, готовся до професійного самовизначення. Ця мета досягається різноманітними, диференційованими засобами.

2. Трудовий характер школи передбачає формування в учнів культу інтелектуальної і фізичної праці, поваги до людей праці, готовності до включення в трудову діяльність. Основними засобами для цього є послідовна реалізація принципу поєднання навчання з продуктивною працею, формування в учнів комплексу загально-трудова умінь, підготовка до свідомого вибору професії.

3. Державна система загальної середньої освіти відокремлена від церкви і носить світський, відкритий характер. Приватні громадяни республіки можуть навчати своїх дітей релігії індивідуально чи в створюваних релігійними організаціями навчальних закладах і групах. За баханням дітей чи їхніх батьків у школі може бути організоване добровільне вивчення «Історії релігії».

4. Найважливішим принципом загальноосвітньої школи є принцип гуманізму, відповідно до якого людині як вищій цінності суспільства надаються сприятливі умови для всебічного розкриття її здібностей і таланту, розвитку особистості. Школа покликана сприяти досягненню гармонії в поєднанні інтересів особи, суспільства і держави.

Гуманізм школи полягає в послідовному поєднанні інтересів учнів і вчителів та виявляється у довір'ї та диференційованому підході до школярів, заснованому на врахуванні і розумінні їхніх індивідуальних особливостей і здібностей, запитів та інтересів, поваги до їх честі і гідності.

5. Головними напрямками відродження школи є реалізація в навчанні та вихованні підростаючого покоління ідеї народності на основі засвоєння позитивних традицій національних культур; демократизація всіх сторін шкільного життя, перетворення школи з відомчої ідеологічної установи в громадсько-державний інститут, відхід від жорсткого одержавлення і регламентації діяльності, широкий розвиток самодіяльних засад, залучення громадськості до визначення і здійснення шкільної політики; індивідуалізація навчально-виховного процесу, організація його з врахуванням здібностей, нахилів, інтересів дітей та їхнього інтелектуального, фізичного і психічного розвитку; диференціація, яка передбачає варіативність змісту, форм і методів навчання та виховання; інтеграція зусиль від соціальних інститутів виховання — сім'ї, школи, трудових колективів, громадських організацій для поліпшення виховання підростаючого покоління.

6. Загальноосвітня школа функціонує у вигляді навчальних закладів різних типів: середня загальноосвітня школа. Забезпечує базовий рівень освіти з усіх загальноосвітніх предметів; школа з поглибленим вивченням окремих предметів. Забезпечує базовий рівень освіти з більшості навчальних предметів, а з деяких — вищий рівень знань; школа з профільним навчанням або спеціалізована школа. Передбачає базовий рівень освіти з більшості навчальних предметів і поглиблені знання з одного або декількох профілів: наукового спрямування (фізико-математичного, фізико-технічного, хіміко-біологічного, сільськогосподарського, філологічного, історико-суспільствознавчого, економічного, педагогічного тощо); художнього спрямування (музичного, образотворчого, акторського, вокального, хореографічного тощо); спортивного спрямування (за різними видами спорту).

Школи з поглибленим вивченням окремих предметів, з профільним навчанням та спеціалізовані школи можуть функціонувати як гімназії, ліцеї, колегіуми тощо; професійно-технічні училища (технічні ліцеї). Забезпечує майбутнім робітникам базових гуманітарних і природничо-наукових знань, загальнотехнічних дисциплін на галузевому рівні, а також спеціальних знань; можливе створення навчального закладу «дитячий садок-школа»; вечірні (змінні) загальноосвітні школи, очно-заочні середні школи; спеціальна школа для дітей з вадами розвитку.

Загальноосвітня школа є треступеневою:

I ступінь — початкова школа з тривалістю навчання — 3-4(5) років;

II ступінь — основна школа з тривалістю навчання 5 років;

III ступінь — повна середня школа (2-3 р.).

Ступені загальноосвітньої школи залежно від місцевих умов можуть функціонувати автономно. Між ступенями загальної середньої освіти

забезпечуються єдність і взаємозв'язок, наступність мети, змісту, методів, засобів, організаційних форм навчання і виховання.

Концепцією середньої загальноосвітньої школи України в змісті освіти виділяються два компоненти: державний і шкільний, які опрацьовуються відповідно Міністерством освіти України і школою. Державний компонент змісту освіти є інваріантним стандартом загальноосвітньої підготовки, незалежним від регіональних умов та індивідуальних особливостей учнів.

1. Навчально-виховний процес (НВП) загальноосвітньої школи будується виключно на засадах наукової методології. Вся організація НВП, зміст, форми і методи навчання та виховання є такими, що теоретичні і практичні відомості на будь-якому рівні вивчення строго відповідають даним сучасної науки, нормам загальнолюдської моралі.

2. Школа повністю самостійна у виборі форм організації НВП, методів і засобів його реалізації. Будь-яке нав'язування учителям і школам типів, структур уроків чи методів їх проведення є неприпустимим (хоч не слід ігнорувати загально-педагогічними та методичними вимогами до організації НВП).

3. Засвоєння учнями змісту освіти має здійснюватись не стільки шляхом передачі готових висновків, скільки шляхом розвитку творчих задатків, здібностей, спрямованих на створення цінностей, знань і умінь, підведення учнів до самостійних умовисновків та узагальнень.

4. У НВП створюються умови для морально-етичної оцінки учнями реальних та навчальних ситуацій і перевірки своїх можливостей. Організація такої пізнавальної діяльності передбачає гнучке поєднання індивідуальної та групової, самостійної і керованої, класної і домашньої діяльності.

5. У НВП школи використовуються різноманітні форми навчальних занять — урок, лекція, семінар, навчально-практичне заняття, дидактична гра, колоквиум тощо шляхом поєднання їх у раціональній системі.

6. НВП будується на основі результатів всебічного систематичного і науково обґрунтованого вивчення психолого-фізіологічних особливостей учнів. З цією метою школи забезпечуються психологічною службою.

7. Орієнтація на всебічний гармонійний розвиток особистості учнів детермінує таку максимальну наповнюваність:

— у початкових класах і групах продовженого дня — не більше 20 учнів,
— у 5-11 класах — не більше 25. Недоцільним є об'єднання початкових класів у класи-комплекти незалежно від кількості дітей у кожному класі.

8. У школі створюється надійна система як запобігання неуспішності і відставання учнів у навчанні, так і робота з обдарованими дітьми (класи підтримки, класи вирівнювання, адаптації, індивідуальні заняття для реалізації здібностей, заняття з логопедом, лікувальна фізкультура, ритміка).

9. Духовне відродження школи вимагає гуманізації не лише змісту освіти, але й НВП. Вона полягає в створенні такої атмосфери на заняттях, щоб задовольнялися природні потреби учнів у пізнавальній діяльності, спілкуванні, самовираженні і самоутвердженні.

10. Робота школи щодо нагромадження учнями позитивного соціального досвіду, їх громадянського змушнення передбачає включення дітей в систему колективних відносин. Становлення особистості немислиме поза колективом.

11. Учніам надається можливість при наявності здібностей і бахання достроково завершити навчання в школі. Передбачається система екстернатного складання екзаменів і можливостей дострокового одержання документа про здобуття середньої освіти.

12. Демократичні права учнів поєднуються з обов'язками глибоко оволодівати основами наук, дотримуватись навчальної і трудової дисципліни, бережливо ставитися до громадської власності, природи й навколишнього середовища. Обов'язковим є дотримання принципів загальнолюдської моралі і етики, здорового способу життя, нетерпиме ставлення до антигромадських проявів.

13. Естетичне виховання в школі здійснюється на засадах національної культури мистецтва, традицій і звичаїв народу, за рахунок вивчення предметів естетичного циклу (музика, співи, образотворче мистецтво, хореографія), організації позакласної роботи в галузі народного мистецтва тощо.

14. Органічною складовою життєдіяльності учнів, зміцнення їх здоров'я виступає фізична і розумова праця.

15. Обов'язковою умовою ефективного виховання учнівської молоді є широкий їх вихід за межі шкіл в самодіяльні молодіжні об'єднання (спортивні команди, гуртки технічної творчості, літературні і театральні студії тощо).

Учитель має бути: широко освіченою, глибоко ерудованою людиною високої моральної, інтелектуальної, фізичної і естетичної культури, глибоко обізнаним в своїй спеціальності і методично озброєним, таким, що розуміє особливості розвитку дітей різного віку, їхнього внутрішнього світу, мотивів поведінки, любити дітей, мати бажання і вміння спілкуватись з ними.

3. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»)

В грудні 1992 р. відбувся Всеукраїнський з'їзд працівників освіти, на якому було розглянуто основні позиції Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»). Майже цілий рік йшло доопрацювання цього документу і лише 3.XI.1993 р. Кабінет Міністрів затвердив цю програму (підписав постанову Президент України Л.Кравчук).

Головна мета Програми — визначення стратегії розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу XXI століття, створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації.

Стратегічні завдання реформування освіти в Українській державі

1. Відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави.

2. Виведення освіти в Україні на світовий рівень шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних, організаційних засад.

3. Подолання монопольного становища держави в освітній сфері через створення на рівноправній основі недержавних навчально-виховних закладів.

4. Формування багатоваріантної інвестиційної політики в галузі освіти.

Пріоритетні напрями реформування освіти

1) розбудова національної системи освіти з урахуванням кардинальних змін в усіх сферах суспільного життя України;

2) забезпечення моральної, інтелектуальної та психологічної готовності всіх громадян до здобуття освіти;

3) досягнення якісно нового рівня у вивченні базових предметів: української та іноземних мов, історії, літератури, математики та природничих наук;

4) створення умов для задоволення освітніх та професійних потреб і надання можливостей кожному громадянину України постійно вдосконалювати свою освіту, підвищувати професійний рівень, оволодівати новими спеціальностями;

5) забезпечення у кожному навчально-виховному закладі відповідних умов для навчання і виховання фізично та психічно здорової особи; запобігання пияцтву, наркоманії, насильству, що негативно впливають на здоров'я людей.

Принципи реалізації програми:

— пріоритетність освіти, що означає випереджувальний характер її розвитку, кардинально нові підходи до інвестиційної політики в освітній сфері;

— демократизація освіти, що передбачає децентралізацію та регіоналізацію управління системою освіти з дотриманням найбільш визначальних принципів освітньої політики Української держави, надання автономії навчально-виховним закладам у вирішенні основних питань їхньої діяльності, подолання монополії держави на освіту, перехід до державно-громадської системи управління освітою, утворення системи партнерства учнів, студентів і педагогів;

— гуманізація освіти, пріоритет загальнолюдських цінностей;

— гуманітаризація освіти, що покликана формувати цілісну картину світу, духовність, культуру особистості;

— національна спрямованість освіти, що полягає у невіддільності освіти від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями;

— відкритість системи освіти, що пов'язана з її орієнтованістю на цілісний неподільний світ, його глобальні проблеми, інтеграцію у світові освітні структури;

— безперервність освіти, що відкриває можливість для постійного поглиблення загальноосвітньої та фахової підготовки, досягнення цілісності та наступності у навчанні і вихованні;

— нероздільність навчання і виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання і виховання формуванню цілісної та всебічно розвиненої особистості;

— багатоукладність та варіантність освіти, що передбачає створення можливостей для широкого вибору форм освіти, навчально-виховних закладів, засобів навчання і виховання, які відповідали б освітнім запитам особистості; запровадження варіантного компоненту змісту освіти, диференціацію та індивідуалізацію НВП.

Серед найбільш пріоритетних думок варто відзначити такі:

— вивчення української мови та українознавчих предметів в усіх навчально-виховних закладах;

— орієнтація на інтегральні курси;

— забезпечення альтернативних можливостей для одержання освіти;

— оптимальне поєднання гуманітарної і природничо-математичної складових освіти, посилення гуманістичного спрямування змісту природничо-математичної підготовки;

— розширення трудового досвіду дітей, формування в них навичок самообслуговування, техніко-технологічних та економічних знань, практичних умінь і навичок, необхідних для залучення учнів до продуктивної праці та оволодіння певною професією;

— ознайомлення учнів з основами ринкової економіки, різними формами господарської діяльності;

— запровадження поліваріантності освітніх програм, поглиблення їх практичної спрямованості, широке використання новітніх педагогічних, інформаційних технологій та впровадження модульної побудови навчального матеріалу;

— використання досвіду народної педагогіки, залучення школярів для вивчення народних ремесел, створення умов до органічного включення їх у трудову діяльність;

— забезпечення безперервності і наступності у здобутті кваліфікаційних рівнів;

— поєднання споріднених професій та спеціальностей для забезпечення мобільності фахівців на ринку праці.

В основу національного виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності сім'ї і школи, наступності та спадкоємності поколінь.

Головна мета національного виховання — набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян України, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Стратегічні завдання, пріоритетні напрями та основні шляхи реформування, сформульовані в таких розділах: «Дошкільне виховання», «Загальна середня освіта», «Позашкільне навчання і виховання», «Професійна освіта», «Вища освіта», «Військова освіта», «Післядипломна освіта», «Педагогічні працівники», «Соціальний захист учасників НВП», «Наукова

діяльність у системі освіти», «Управління освітою», «Фінансове та матеріально-технічне забезпечення освіти», «Міжнародні зв'язки».

Щодо реформування загальної середньої освіти, то в Програмі сформульовані основні завдання трьох її рівнів — початкової, основної і повної.

Стратегічні завдання реформування загальної середньої освіти: реформування загальної середньої освіти на національних засадах з урахуванням регіональних особливостей і передового світового досвіду, досягнення соціально необхідного рівня загальноосвітньої підготовки в обсязі державного компонента освіти; органічне поєднання навчання і виховання з метою забезпечення всебічного розвитку дитини, формування здорового способу життя; удосконалення та розвиток мережі загальноосвітніх закладів різних спрямувань, форм власності, забезпечення їх законодавчо-правового захисту; створення оптимальних організаційно-педагогічних, науково-методичних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних умов.

Проголошення суверенної і незалежної Української держави відкрило шляхи педагогічної творчості, активізувало пошуки численної армії освітян щодо розбудови української національної системи освіти. Почали виникати нові навчальні заклади, авторські і альтернативні школи, оригінальні концепції навчання і виховання. З'явилася потреба в глибокому вивченні, науковому осмисленні й виробленні на цій основі стратегії і тактики розвитку української національної школи. Це активізувало науково-педагогічну громадськість щодо створення власного науково-педагогічного центру.

4 березня 1992 р. Президент України прийняв пропозицію групи провідних учених і видав Указ про заснування Академії педагогічних наук України як вищої галузевої наукової установи. На перших Загальних зборах АПН 18.XI.1992 р. її президентом обрано М.Д.Ярмаченка. За рішенням Загальних зборів у Академії створено три відділення:

- теорії та історії педагогіки;
- дидактики, методики та інформаційних технологій в освіті;
- психології, вікової фізіології та дефектології.

АПН виходить з того, що головним завданням педагогічної науки нині є методологічне, теоретичне та методичне забезпечення докорінного оновлення системи освіти на основі врахування реалій сучасного життя, перспектив соціально-економічного розвитку України як суверенної держави.

Потребують чіткого визначення й експериментального обґрунтування основоположні принципи системи безперервної освіти, державні стандарти на всіх її етапах, структура й основні параметри змісту освіти, до якого мають входити: система конкретних наукових знань та основи сучасної технології; система політичного, морального, фізичного та естетичного виховання підростаючих поколінь на рівні сучасних вимог з урахуванням етнічних особливостей незалежної України; система знань молоддю сучасної комп'ютерної техніки.

Одне з найважливіших завдань науковців полягає у психологічному обґрунтуванні формування у дітей і молоді національної самосвідомості, громадянськості, прищеплення їм почуттів патріотизму і національної гордості, високої моральності, гуманізму і працелюбства.

Фундаментальні дослідження в планах Академії займають значну питому вагу і фінансуються з держбюджету. Розвиток педагогічних теорій, до того ж на різних філософських засадах, не можна ставити в залежність від ринкового попиту на ці теорії, оскільки це призведе до повного занепаду педагогічної науки як теоретичної системи.

4. Відомі педагоги Прикарпаття

Степан Дмитрович Бабишин (5 грудня 1918, село Нове Поріччя, нині Городоцького району Хмельницької області — 14 жовтня 1991, Івано-Франківськ) — український педагог, історик.

Доктор педагогічних наук (1980), професор (1981). Нався у Київському та Львівському педагогічних інститутах. Завідувач Хмельницького обласного відділу народної освіти (1950 — початок 1970-х). Від 1965 року — доцент, завідувач кафедри (1977–1988), професор Івано-Франківського педагогічного інституту (нині Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника). Помер 14 жовтня 1991 року. Похований у рідному селі.

Досліджував історію освіти в Україні, а також історію міст і сіл Поділля.

Автор «Путівника по визначних місцях області: На допомогу юним мандрівникам по рідному краю» (1958), щодо якого зазначав: «Цей путівник ставить за мету надати допомогу юним туристам-краєзнавцям у мандрівках по рідному краю, вивченні багатств свого району, області, в ознайомленні з історичними місцями громадянської і Вітчизняної війн, з місцями перебування видатних діячів вітчизняної науки, мистецтва і літератури, археологічними пам'ятками, які виявлені вченими на території нашої області».

З ініціативи Бабишина обласний інститут удосконалення вчителів у 1950-х роках розробив програму для збирання матеріалів з топоніміки. Школам рекомендувалося використати такі джерела, як розповіді старожилів, давні акти, які зберігаються в Кам'янець-Подільському історичному архіві, матеріали і вивчення місцевої діалектної лексики і народної географічної термінології. Сотні вчителів, а разом з ними тисячі учнів включились в науково-дослідницьку роботу. С. Бабишин автор праці «Школа та освіта Древньої Русі: IX — перша половина XII ст.», укладач хрестоматії «Антологія педагогічної думки Древньої Русі та Руського державства 14—17 вв.» (Москва, 1985), співавтор книг: «Історія школи і педагогічної думки УРСР» (1989), «Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X — початок XX століття)» (1991).

Мирослав Стельмахович (25.06.1934, с. Уличне, тепер Дрогобицького району Львівської області — 24.04.1998 м. Івано-Франківськ) — український вчений, педагог, дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор. Закінчив Уличнянську СШ (1941-1952), філологічний факультет Дрогобицького педагогічного інституту ім. І. Франка (1953-1957). Працював

інспектором Турківського райвно (Львів. обл.) і учителем укр. мови і літератури Турківської середньої школи робітничої молоді (1957-1960), заступником директора Великокам'янської НСШ Коломийського району (1960-1961), директором Жуківської НСШ (1962-1965), Великоключівської СШ (1965-1968). Навчався в аспірантурі при Науково-дослідному інституті педагогіки Міністерства освіти України (1968-1969). 1969-1970 викладач, 1970-1971 старший викладач, 1971-1973 доцент кафедри педагогіки і психології Івано-Франківського педагогічного інституту ім. В. Стефаника. У 1973-1985 рр. був зав. кафедри педагогіки і методики початкового навчання, 1985-1997 рр. - деканом педагогічного факультету. Професор кафедри педагогіки і методики початкового навчання (з 1988). 1990 захистив докторську дисертацію 1993-1997 зав. кафедрою українознавства Прикарпатського університету ім. В. Стафаника. 1997-1998 зав. кафедрою Коломийського індустріального-педагогічного технікуму. Помер раптово від інфаркту, повертаючись в Коломию з відрядження, похований в рідному селі. Мирослав Стельмахович - автор понад 500 наукових праць та статей з актуальних проблем педагогіки, історії української педагогіки, етнопедагогіки, українознавства, методики викладання української мови у школі. З 2002 р. його ім'я носить Івано-Франківська обласна пед

Богдан Ступарик. Заслужений працівник професійно-технічної освіти України. Відмінник профтехосвіти СРСР, відмінник освіти України, доктор педагогічних наук, академік. Нагороджений золотою та бронзовою медалями Виставки досягнень народного господарства СРСР. Народився 7 березня 1940 року в с. Задубрівці Снятинського району Івано-Франківської області. Навчався спочатку в семирічній школі рідного села, а потім у Снятинській середній школі імені В. Стефаника. У 1958 р. закінчує Чернівецький фінансовий технікум, а в 1965 р. - Івано-Франківський педагогічний інститут. За спеціальністю – вчитель фізики і загальнотехнічних дисциплін. Працював інспектором Яремчанського фінвідділу, вчителем фізики і директором школи в с. Угорниках та смт. Отинії Коломийського району. Згодом працював заступником директора і директором профтехучилища в смт. Отинія, директором профтехучилища № 3 та завідувачем міського відділу освіти в Івано-Франківську. Очолюване ним професійно-технічне училище № 3 досягало високих результатів у навчально-виховній діяльності. Воно неодноразово виборювало звання кращого профтехучилища в Україні, було постійним учасником виставок досягнень народного господарства України, учасником багатьох міжнародних виставок (Монреаль, Прага, Берлін та ін.). Після успішного захисту кандидатської дисертації (1981 р.) Б.М. Ступарик з 1985 р. починає працювати старшим викладачем, згодом - доцентом кафедри педагогіки, а з 1988 р. - завідувачем кафедри наукових основ управління школою. У 1995 р. захистив докторську дисертацію на тему: "Розвиток шкільництва Галичини 1772-1939 рр." і тоді ж стає завідувачем кафедри історії педагогіки у Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника. У 1996 р. йому присвоєно вчене звання професора. В 1997 р. обраний членом-кореспондентом

Академії педагогічних наук України. Б. Ступарик здійснював значну науково-педагогічну діяльність. Був керівником і консультантом наукових досліджень аспірантів і докторантів з України, Польщі та Румунії. За дуже короткий термін під науковим керівництвом відомого українського вченого захищено сім докторських і майже двадцять кандидатських дисертацій. Ним опубліковано 4 монографії та понад 230 наукових праць. Б. Ступарик очолював спеціалізовану Вчену раду в Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника, був членом такої ж ради у Тернопільському педагогічному університеті імені В. Гнатюка, головним редактором «Вісника Прикарпатського університету» з педагогіки, членом редакційної колегії журналів «Педагогіка і психологія професійної освіти», «Обрії», «Джерела», та ін. Друковані праці Богдана Ступарика відзначаються точністю, виваженістю, високою загальною культурою. Досліджуючи розвиток національної школи в педагогічній думці Галичини, професор Ступарик заснував наукову школу, створив першу в Україні кафедру історії педагогіки, яка стала центром досліджень з історії української педагогіки. Його праці («З історії розвитку фахової освіти на Прикарпатті» (1991 р.), «Національна школа: витоки, становлення» (1992 р.), «Шкільництво Галичини (1772-1939 рр.)» (1994 р.) та інші відзначаються глибоким проникненням у життя сім'ї, школи, неформальних молодіжних об'єднань, тонким знанням психології батьків і дітей. Демократичні перетворення, що на початку 90-х років почалися в Україні, відкрили перед Б. Ступариком нові горизонти творчості. Учений одержав доступ до закритих досі архівних документів, праць українських науковців з діаспори. Результатом наполегливої роботи вченого стала об'ємна праця «Національна школа: витоки, становлення» (К., 1998). У роботі на основі історичних фактів показано, як народ вистояв у нелегкій боротьбі, використовуючи найменшу можливість для розвитку рідної школи. На основі вивчення великої кількості літературних джерел і архівних матеріалів проаналізовано проблеми становлення національної школи, виявлено витоки тих ідей в історії шкільництва, які покладені в основу розбудови сучасної національної школи. Аналізуючи проблеми розвитку та становлення національної школи, український учений виходить із положення про те, що успіх школи у вихованні свідомих, самовідданих патріотів забезпечується єдністю народної та наукової педагогіки, вітчизняної та світової історії, національного і загальнолюдського. Говорячи про необхідність глибокого «осмислення нами нашої історії, врахування всього позитивного в ній, недопущення повторення давніх помилок», учений зазначав: «Але для цього замало вчитися, мріяти вірити й надіятись, потрібна праця, котра має сконсолідувати всі сили українського суспільства для створення справді національної української системи освіти і виховання, що виховує вільне від духовних кайданів покоління Українців, репрезентаторів великої нації, багатой культури, сильної волі, які забезпечать соборність держави, єдність і безсмертя нації». Український педагог вів велику громадську роботу. Він був керівником педагогічної секції Івано-Франківського відділення Наукового товариства імені

Т.Г. Шевченка, членом комісії з питань освіти при голові обласної держадміністрації, членом колегії міського управління освіти, заступником голови опікунської ради Української гімназії № 1 м. Івано-Франківськ, членом правління обласної та заступником голови правління міської організації товариства «Просвіта». Учений був твердо переконаний, що «українська національна ідея, незважаючи на ідеологічний опір її противників та інерцію в суспільному мисленні, заволодіє думками та діями всіх виховних чинників, і справа будівництва незалежної України від цього тільки виграє». Нині його ім'я носить кафедра педагогіки Прикарпатського національного університетагогічна премія.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1; 2; 3; 4; 5; 6; 9; 10; 12; 15; 16; 17; 18; 20; 24; 25; 28; 29; 24; 27; 30;33

Додаткова

7; 22; 25;27; 31, інформаційні ресурси

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Опрацювати питання

1. Школа, освіта й педагогічна думка в СРСР і Україні з 1946 по 1964 рр. Українці за кордоном.
2. Відомі сучасні українські вчені-педагоги та їх внесок у розвиток педагогічної теорії і практики.
3. Відомі педагоги Прикарпаття.

Контрольні запитання

1. Визначте структуру освіти в Україні з 1946 по 1964 рр?
2. Що Вам відомо про освіту українців за кордоном?
3. Наскільки якісно й швидко реалізується в практиці навчання й виховання дітей і молоді державна освітня політика?
4. Який термін навчання, на Ваш погляд, є оптимальним і відповідає національним традиціям, соціально-економічному потенціалу держави?
5. Окресліть головні проблеми організації навчання й виховання в сучасній школі.

Завдання для вивчення документів та першоджерел

1. Проаналізуйте зміст праці Б.М. Ступарика «Національна школа: витоки, становлення»:
2. Напишіть коротке есе, творчу роботу а тему: «Відомі педагоги, які працювали у Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника»?
3. Складіть хронологічну таблицю про життєвий і творчий шлях М.Г. Стельмаховича, Б.М. Ступарика.

**ТЕМИ Й ОРІЄНТОВНІ ПЛАНИ
ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З КУРСУ «ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ»**

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №1.

Елементи педагогічних теорій у творах стародавніх мислителів.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №2.

Педагогічна система Яна Амоса Коменського.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №3.

Виховання, школа та педагогічна думка Київської Русі.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №4.

Педагогічна система Василя Олександровича Сухомлинського.

**Практичне заняття №1. ЕЛЕМЕНТИ ПЕДАГОГІЧНИХ
ТЕОРІЙ У ТВОРАХ СТАРОДАВНІХ МИСЛИТЕЛІВ**

План

1. Аналіз думок про виховання, сформульованих Демокритом.
2. Характеристика педагогічних ідей Сократа.
3. Система педагогічних поглядів Платона.
4. Проблеми навчання і виховання у спадщині Арістотеля.
5. Характеристика педагогічних рекомендацій М.Ф.Квінтіліана.

Основна література

1. Зайченко І. В. Історія педагогіки : у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. I : Історія зарубіжної педагогіки. – 2010. – С.108 -151.
2. Кравець В. Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва: [навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів] / В.Кравець. – Тернопіль, 1996. – С. 51 - 79.
3. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч.-метод. посіб / Михайло Васильович Левківський. – [3-е вид., доп.]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С.11 - 26.
4. Мешко О., Янкович О. та ін. Короткий виклад курсу «Історія зарубіжної школи і педагогіки» / О. Мешко, О. Янкович, Г. Мешко. – Тернопіль, 1998. – С. 26-36.

Першоджерела

1. Демокрит. Фрагменти про виховання // емокрит. Фрагменти про виховання //Хрестоматія по истории зарубежной педагогики. Сост. А.И.Пискунов. – М.,1981.

2. Платон. Закони // Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник/ Укладач і автори вступних статей Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна. За заг. Ред. Є.І. Коваленко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006 – С. 17 – 23.

3. Платон. Держава // Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник/ Укладач і автори вступних статей Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна. За заг. Ред. Є.І. Коваленко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 23-38.

4. Арістотель. Політика // Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник/ Укладач і автори вступних статей Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна. За заг. Ред. Є.І. Коваленко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 38 – 47.

5. Квінтіліан М.Ф. Про виховання оратора // Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник/ Укладач і автори вступних статей Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна. За заг. Ред. Є.І. Коваленко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006 – С. 47-58.

5. Коваленко Є.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник/ Укладач і автори вступних статей Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна. За заг. Ред. Є.І. Коваленко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – С.10 - 57.

Творчі завдання

1. Випишіть з твору «Фрагменти про виховання» Демокріта оригінальні для його часу думки про виховання дітей. Дайте оцінку цим думкам з позицій сьогодення.

2. Знайдіть і выпишіть цитати з твору Платона «Апологія Сократа», які б свідчили про заклик Сократа до морального самовдосконалення особистості.

3. Виділіть з твору Платона «Держава» і запишіть ідеї про виховання та навчання дітей.

4. Знайдіть і выпишіть з твору Арістотеля «Політика» ідеї, що стосуються змісту виховання і навчання підростаючого покоління.

5. Випишіть із твору М.Ф.Квінтіліана «Про виховання оратора» та поясніть названі ним переваги шкільного виховання перед домашнім. Які важливі вказівки дає Квінтіліан щодо сімейного виховання?

6. Проаналізуйте, яким було відношення Демокріта, Сократа, Платона та Арістотеля до праці і її місця у вихованні молоді. Дайте порівняльну характеристику поглядів названих вище мислителів щодо цієї проблеми.

7. Розкрийте і охарактеризуйте зміст системи освіти та виховання молоді, розробленої Платоном. Які елементи спартанського і афінського виховання використано у системі Платона? У чому цінність даної системи?

8. Складіть фрагмент уроку зі своєї спеціальності з використанням методу сократичної (евристичної) бесіди.

Питання для самоконтролю

1. Хто першим в історії висунув вимогу природовідповідного виховання? Як він її сформулював?

2. Чому надавав перевагу Демокрит: повідомленню у ході навчання дітям нових знань чи розвитку у них мислення? Як він пояснював свою позицію?
3. Які впливи (фактори) відіграють, на думку Демокріта, провідну роль у розвитку людини? Назвіть ці впливи. Як про них говорив Демокрит?
4. З яких позицій виводив мету виховання Сократ? У чому вона полягає, на його думку?
5. Що Сократ називав «другим народженням» та «повивальним мистецтвом»? Як він пояснював суть цих термінів і їх зв'язок з вихованням?
6. Який метод навчання розробив Сократ? Яка його суть і з яких компонентів він складається?
7. У чому полягає мета виховання за Платоном?
8. Хто першим в історії теоретично обґрунтував систему освіти і виховання підростаючого покоління? Досвід якого виховання послужив основою для розробки даної системи?
9. Які погляди були у Платона щодо сімейного та суспільного виховання? Якому вихованню він надавав перевагу?
10. Хто першим в історії прийшов до думки про необхідність запровадження дитячих дошкільних закладів? Які суспільні позиції привели мислителя до цієї думки?
11. Хто з древніх мислителів був прихильником рівноправності між чоловіком і жінкою? Як він пояснював цю рівноправність?
12. Які ідеї методичного характеру щодо виховання і навчання дітей висуває у своїх висловлюваннях Платон?
13. Яку роль відводить Платон дитячій грі у вихованні і навчанні дітей?
14. Хто з древніх мислителів вперше зробив спробу науково обґрунтувати мету виховання? У чому полягало це обґрунтування?
15. У чому полягає вікова періодизація розвитку дітей, зроблена Аристотелем? Яка історико-педагогічна цінність даної періодизації?
16. Яку роль у навчанні і вихованні відводить Аристотель музиці? Які він називає три причини необхідності вивчення музики?
17. Хто написав перший в історії твір з педагогіки? Яка його назва?
18. Які вимоги до вчителя формулює Квінтіліан? У чому історико-педагогічна цінність цих вимог?
19. Які етапи шкільної освіти накреслює Квінтіліан?
20. Які найважливіші дидактичні та навчально-На допомогу студенту висуває Квінтіліан?

Питання для роздумів

1. Чи погоджуєтесь Ви з твердженням Демокріта: «Виховання дітей - справа ризикована»?
2. Як Ви розумієте думку Демокріта, що треба турбуватися не стільки про багатознання, скільки про всебічну освіту розуму? Як це питання розв'язує сучасна педагогіка?
3. Чи правий був Сократ, закликаючи слухачів зрікатися волі батьків і у вихованні покладатися лише на вчителів? Чому він займав таку позицію?

4. Чому Арістотель вважав, що душа буває трьох родів? Чи вірні педагогічні висновки робить мислитель, виходячи з вчення про душу?

5. Платон вважав, що необхідно підбирати батьківські пари для народження повноцінного потомства. Проаналізуйте позитивні і негативні сторони цієї ідеї.

Тематика творчих робіт

1. Педагогічні інновації древньогрецьких філософів і можливості їх використання на сучасному етапі.

2. Проблема суспільного та індивідуального, державного та сімейного виховання в історії педагогіки стародавнього світу.

3. Зародження ідеалу гармонійно розвиненої особистості в Древній Греції і його відображення в сучасній педагогіці.

4. Мислителі стародавнього світу про вчителя і вчительську професію.

5. Педагогічні проблеми філософських шкіл Древньої Греції.

Практичне заняття №2. ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА ЯНА АМОСА КОМЕНСЬКОГО

План

1. Життя, педагогічна діяльність і світогляд Я.А.Коменського.
2. Загальна характеристика «Великої дидактики» як теоретичного обґрунтування педагогіки нового часу.
3. Принцип природовідповідності виховання як методологічна основа педагогічної теорії Я.А.Коменського.
4. Характеристика вікової періодизації, системи шкіл та змісту шкільної освіти, розроблених Я.А.Коменським.
5. Я.А.Коменський про організацію навчального процесу. Обґрунтування ним класно-урочної системи.
6. Дидактичні погляди Я.А.Коменського.
7. Вимоги до навчальних книг. Характеристика шкільних підручників, складених Я.А.Коменським.
8. Проблеми виховання та шкільної дисципліни у педагогічній спадщині Я.А.Коменського.
9. Я.А.Коменський про вчителя і вимоги до нього.

Література

1. Зайченко І. В. Історія педагогіки : у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. I : Історія зарубіжної педагогіки. – 2010. – С.252 - 323.
2. Коваленко Є.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник/ Укладач і автори вступних статей Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна. За заг. Ред. Є.І. Коваленко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – С.100 - 184.
3. Кравець В. Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва: [навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів] / В.Кравець. – Тернопіль, 1996. – С. 122-178.
4. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч.-метод. посіб / Михайло Васильович Левківський. – [3-е вид., доп.]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С.29 - 40.
5. Мешко О., Янкович О.. Короткий виклад курсу «Історія зарубіжної школи і педагогіки» / О. Мешко, О. Янкович, Г. Мешко. – Тернопіль, 1998. – С. 26-36.

Першоджерела

1. Коменський Я.А. Велика дидактика // Вибрані педагогічні твори в 2-х т. Т.1.– М., 1982.– С. 242-477 (Розділи V, IX, XII, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXIII, XXVI, XXVII-XXXI).

2. Коменський Я.А. Закони добре організованої школи // Там само. - Т. 2.– М., 1982.– С. 133-164.

3. Коменський Я.А. Видимий світ у малюнках // Там само. - Т. 2.– М., 1982.– С. 234-285.

4. Коменський Я.А. Материнська школа // Вибрані педагогічні твори в 2-х т. Т.1.– М., 1982.– С. 201-241.

5. Коменський Я.А. Пансофічна школа // Там само. – Т. 2. – С. 44-98.

Творчі завдання

1. З розділу XVI «Великої дидактики» законспекуйте будь-які три «основоположення». На їх основі проаналізуйте, як Коменський обґрунтував і застосував у своїй педагогічній теорії принцип природовідповідності виховання.

2. У розділі XIX «Великої дидактики» знайдіть і випишіть думки Я.Коменського, що стосуються розробки ним класно-урочної системи. На основі цих та інших думок Я. Коменського розкрийте основні положення класно-урочної системи, яку він обґрунтував.

3. Знайдіть у розділі XX «Великої дидактики» і випишіть основні положення, які використав Я.Коменський в обґрунтуванні принципу наочності.

4. Випишіть з розділів XVII-XX «Великої дидактики» найбільш цінні, на Ваш погляд, дидактичні правила та прийоми, що забезпечують легкість, ґрунтовність і швидкість навчання, а також проаналізуйте їх.

5. Складіть розгорнуту анотацію на книгу Я.А.Коменського «Видимий світ у малюнках».

6. Складіть тези праці Я. Коменського «Закони добре організованої школи».

Питання для самоконтролю

1. Якою була соціально-політична епоха, в якій жив Я.А.Коменський?

2. У яких країнах побував Я.Коменському? Чому?

3. Назвіть риси світогляду Я. Коменського. Які чинники впливали на їх формування? Які причини двоїстості світогляду Коменського?

4. Що таке «сенсуалізм» і як він вплинув на педагогічні погляди Коменського?

5. У чому полягає глибокий гуманізм педагогіки Я.А. Коменського?

6. Які Ви знаєте педагогічні твори, написані Я.А.Коменським?

7. Які важливі педагогічні проблеми піднімає Я.А.Коменський у «Великій дидактиці»?

8. У чому історико-педагогічна цінність «Великої дидактики» Коменського?

9. Як трактував Я.А.Коменський сутність принципу природовідповідності виховання? У чому полягають його заслуги щодо розробки цього принципу?

10. Які нові й важливі педагогічні ідеї висунув Я. Коменський при розробці вікової періодизації дітей, системи шкіл і змісту освіти?

11. У чому полягають загальна мета і завдання виховання, що їх висунув Я. Коменський? Як він їх обґрунтував?

12. У чому полягає обґрунтування Я. Коменським класно-урочної системи навчання? Оцініть цю систему з позицій сучасності.

13. Чому принцип наочності Я. Коменський називав головним? Як він співвідноситься із сформульованим педагогом «золотим правилом» дидактики»? Як він обґрунтував цей принцип і в чому полягало новаторство Коменського у даному відношенні?

14. Чому підручник Я.А.Коменського «Видимий світ у малюнках» називають родоначальником підручників для початкової школи? Дайте загальну оцінку цій навчальній книзі.

15. У чому полягає новаторство Коменського при написанні підручника «Відкриті двері до мов усіх наук»? Дайте йому характеристику.

16. Які чотири кардинальні моральні риси пропонує виховувати у дітей Коменський?

Питання для роздумів

1. У творах Я.А. Коменського знаходять глибоке відображення елементи матеріалізму, гуманізму і демократизму. Разом з тим, педагог рішуче засуджував твори філософів античного світу: Платона, Аристотеля та ін., наполягав на усуненні їх зі школи. Як Ви поясните таку позицію педагога?

2. Які ідеї Я. Коменського Ви використаєте у своїй майбутній роботі, а які відкинете? Чому?

3. Добре відомо, що освіта – велике благо, вона сприяє духовному і матеріальному прогресові суспільства, розвитку моральності особистості. У зв'язку з цим спробуйте пояснити твердження Я. Коменського про те, що освічена людина без моральності небезпечніша неосвіченої, але моральної людини. У чому, на Ваш погляд, педагогічний смисл висловлювання Я. Коменського: «Вченість без доброчесності все одно, що золоте кільце в носі у свині»?

Практичне заняття №3. ВИХОВАННЯ, ШКОЛА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА КИЇВСЬКОЇ РУСІ

План

1. Виховання у східних слов'ян у дофеодальний період (VI – IX ст.).

2. Зародження й особливості розвитку писемності на території Київської Русі до XIII ст.

3. Особливості виникнення і розвитку систематичного навчання у Київській Русі:

а) характеристика основних чинників виникнення й поширення шкільництва на Русі;

б) створення шкіл різних типів і їх характеристика;

в) зміст і методика шкільного навчання й виховання.

4. Педагогічна думка Київської Русі. Характеристика перекладних і оригінальних пам'яток педагогічної літератури X – XIII ст.

Основна література

1. Зайченко І. В. Історія педагогіки : у двох книгах : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Іван Васильович Зайченко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. II : Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. – 2010. – С. 34 - 63с.

2. Кравець В. Історія української школи і педагогіки. Навч. пос. – Тернопіль, 1994. С. 4 - 31.

3. Левківський М. Історія педагогіки: навч.-метод. Посібник. Вид.3. доповнене.- Житомир, 2005.- с.71 – 76.

4. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. /О. Любар, М. Стельмахович, Д. Федоренко; за ред. О. О. Любара. К. : «Знання», КОО, 2003. – С.96 - 110 с.

Першоджерела

6. Освіта і зародження педагогічної думки у Київській Русі // Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія. / Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. ; за ред. О. О. Любара. К. : «Знання», КОО, 2003. – С. 34 -55.

Творчі завдання

1. Ознайомтесь з елементами народної педагогіки (прислів'я, приказки, колискові пісні, казки, загадки, лічилки) у й охарактеризуйте їх. Випишіть ті думки, які, на ваш погляд, співзвучні з сучасністю.

2. Зробіть характеристику основних засобів народного виховання Древньої Русі, проаналізуйте основні функції та своєрідність цих засобів.

3. Зробіть порівняльний аналіз систем виховання й освіти у Київській Русі та країнах Європи епохи середньовіччя? Охарактеризуйте успіхи древньоруської освіти у цьому відношенні?

4. Проаналізуйте особливості та зміст освіти у древньоруських школах різних типів.

5. З літературно-педагогічного пам'ятника Київської Русі «Повчання Володимира Мономаха дітям» випишіть педагогічні ідеї та дайте їм історико-педагогічну оцінку. Які з цих ідей можуть бути використані у наш час?

6. Проаналізуйте найважливіші пам'ятки писемності Київської Русі? Вкажіть на історико-педагогічну цінність цих пам'яток.

7. Проаналізуйте найважливіші перекладні літературно-педагогічні пам'ятки Київської Русі? Вкажіть на історико-педагогічну цінність цих пам'яток.

8. Проаналізуйте найважливіші оригінальні літературно-педагогічні пам'ятки Київської Русі? Вкажіть на історико-педагогічну цінність цих пам'яток.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягала мета виховання у східнослов'янських племен?

2. Які були послідовні етапи виховання дітей у східних слов'ян?

3. Якими були основні засоби народного виховання у східних слов'ян, у чому полягала їх своєрідність?

4. Які елементи східнослов'янського виховання дійшли до наших часів?

5. Які способи братання між однолітками існували у східних слов'ян?

6. Які чинники сприяли зародженню і розповсюдженню писемності у Стародавній Русі?

7. Які історичні джерела свідчать про існування писемності у східних слов'ян ще у дохристиянський період? Які були форми цієї писемності?

8. У чому відмінність між глаголицею і кирилицею?

9. Які були причини виникнення й поширення шкільництва на Русі? Яку роль у цьому процесі відіграло християнство?

10. Яка школа, керуючись відкритими історичними джерелами, є першою відомою нам школою на території України? Що ви знаєте про цю школу?

11. Які типи шкіл існували у Київській Русі?

12. Чим відрізнялися школи «книжного вчення», «монастирські школи» і «школи грамоти» між собою. Яким був рівень і зміст навчання та виховання у цих школах?

14. Що ви знаєте про двірцеву школу Ярослава Мудрого?

Питання для роздумів

1. Чому у X-XI ст. популярним було прислів'я «Пісочниця – подруга чорнильниці»?

2. У часи Київської Русі говорили: «Без грамоти і цифірь не вдається». Чому?

3. Яка відмінність між народною і офіційною педагогікою Давньої Русі? Коли і чому відбулося подібне розмежування педагогічної думки?

4. Чому у древніх слов'ян цінувалися такі риси як доброта, гостинність, пошана до старших, у той час, як у литовців і германців вбити перестарілих вважалося подвигом милосердя?

**Практичне заняття №4. ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА
В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

План

1. Життя, практична і теоретична діяльність. Поєднання ідей класичної і народної педагогіки у творчій спадщині В.Сухомлинського.
2. Розумове виховання школярів. Шляхи забезпечення «радість розумової праці».
3. Питання морального, трудового, естетичного, фізичного виховання в теоретичній і практичній діяльності В.Сухомлинського.
4. Проблема дитячого колективу. Виховання колективізму у школярів.
5. В.Сухомлинський про самовиховання особистості. Питання сімейного виховання. Ідея педагогічної школи для батьків.
6. Проблема вчителя і питання педагогічної майстерності у спадщині В.Сухомлинського.

Основна література

1. Зайченко І. В. Історія педагогіки : у двох книгах : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Іван Васильович Зайченко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. II : Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. – 2010. – С. 908 - 910с.
2. Кравець В. Історія української школи і педагогіки. Навч. пос. – Тернопіль, 1994. С. 322-334.
3. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. /; за ред. О. О. Любара. К. : «Знання», КОО, 2003. – С.385 - 399 с.
4. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія. / О. Любар, М. Стельмахович, Д. Федоренко; за ред. О. О. Любара. К. : «Знання», КОО, 2003. – С. 526 - 547.

Першоджерела

1. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка/ В. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1978. – 263 с.
2. Сухомлинський В. Листи до сина / В. Сухомлинський //Вибрані твори у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.3. – С. 249-334.
3. Сухомлинський В. Методика виховання колективу/ В. Сухомлинський //Там само, т.1. – С. 588-637.
4. Сухомлинський В. Народження громадянина / В. Сухомлинський //Вибрані твори у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.3.
5. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям / В. Сухомлинський //Вибрані твори у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.3. – С. 585 –658.
6. Сухомлинський В. Сто порад учителю / В. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1988. – 304 с.

7. Сухомлинський В. Як виховати справжню людину / В. Сухомлинський //Вибрані твори у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.2. – С. 249-334.

Творчі завдання

1. Складіть тезисний план книги В.Сухомлинського «Серце віддаю дітям». Зробіть і запишіть у робочі зошити характеристику «Школи радості», створеної педагогом.

2. У праці В.Сухомлинського «Серце віддаю дітям» віднайдіть застосування педагогом ідей народної педагогіки. Запишіть ці ідеї у свої робочі зошити.

3. Законспекуйте з твору В.Сухомлинського «Сто порад учителям» та проаналізуйте поради № 1, 5, 9, 16, 17, 18, 25, 30, 35, 36, 40, 41, 51, 53, 63, 64, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 99, 100.

4. Складіть розгорнуту анотацію на книгу В.Сухомлинського «Народження громадянина.» Випишіть з неї у робочі зошити основні ідеї, що стосуються розумового виховання й освіти школярів.

5. З твору В.Сухомлинського «Батьківська педагогіка» випишіть у робочі зошити найбільш цінні, на вашу думку, ідеї щодо сімейного виховання дітей.

7. Із запропонованих праць В.Сухомлинського випишіть і проаналізуйте цитати, які розкривають його погляди на проблему самовдосконалення особистості.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає глибокий гуманізм педагогіки В.Сухомлинського?

2. Які основні етапи педагогічної діяльності В.Сухомлинського?

3. Якими нагородами відзначена невтомна праця В.Сухомлинського?

4. Як ставився В.Сухомлинський до народної педагогіки? Яке місце зайняла народна педагогіка у творчій спадщині педагога?

5. Яке місце у навчанні та вихованні учнів В.Сухомлинський відводив культурно-історичним традиціям рідного народу?

6. Які шляхи виховання творчої особистості рекомендує В.Сухомлинський?

Питання для роздумів

1. Чому педагогічна спадщина В.Сухомлинського не втратила актуальності в незалежній Українській державі?

2. Які педагогічні проблеми найбільш повно розв'язав В.Сухомлинський.

3. У праці «Сто порад учителям» В.Сухомлинський відзначив: «Учительська професія – людинознавство». який смисл вкладено автором у ці слова? Чому? Як ви розумієте це твердження?

4. У чому полягає ідея уроків мислення, за В.Сухомлинським? Як ви розумієте цю ідею і яке ваше ставлення до таких уроків? Обґрунтуйте свою позицію.

56. В.Сухомлинський ввів у педагогіку термін «повинність». Як він трактував цей термін? Як ви його розумієте? Яке відношення до цього має навчання? Чому?

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ

Підсумковий бал з навчальної дисципліни складається з підсумкового семестрового балу (максимально 50 балів) та балу за екзамен (максимально 50 балів)

Підсумковий семестровий бал дорівнює сумі балів за практичні заняття (максимально 16 балів), самостійну роботу (максимально 24 балів) та контрольну роботу (максимально 10 балів),

За результатами самостійної роботи з курсу студентом повинні бути виконані такі індивідуальні завдання:

1) підготовлено відповіді на запитання із кожної з поданих тем (у письмовій формі);

2) проаналізовано документи та першоджерела.

Контроль рівня знань студентів щодо засвоєння ними тем з самостійної роботи навчальної дисципліни здійснюється на підставі таких методів як: метод усного контролю – здійснюється шляхом індивідуального і фронтального опитування студентів; метод письмового контролю – здійснюється за допомогою самостійних робіт та контрольної роботи, зокрема домашньої контрольної роботи, а також методом перевірки конспектів основних положень тем самостійної роботи; метод тестового контролю – виконання спеціальних тестових завдань; метод самоконтролю та ін., метод перевірки якості виконання індивідуальних завдань, з наступним повним, або частковим їх захистом.

Розподіл балів, які можуть отримати студенти представлено у наступній таблиці.

Поточне тестування та самостійна робота	Підсумковий екзамен	Сума
Поточний контроль 16 Контрольна робота 10 Самостійна робота 24 : (конспект відповідей на запитання із кожної з поданих тем - 10; виконані завдання з аналізу документів та першоджерел – 10; усний захист – 4) Всього 50	50	100

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ: НАЦІОНАЛЬНА ТА ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
80 – 89	B	добре	
70 – 79	C		
60 – 69	D	задовільно	
50 – 59	E		
26 – 49	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-25	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Студенти, які не набрали необхідну кількість балів для одержання заліку або бажають підвищити їх пишуть письмову роботу відповідно до нижче наведених програмових вимог.

ВИМОГИ ДО ЕКЗАМЕНУ З КУРСУ «ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ»

---

1. Предмет, завдання, зміст курсу «Історія педагогіки» як науки і навчальної дисципліни.
2. Афінська система виховання.
3. Спартанська система виховання.
4. Порівняльний аналіз розвитку освіти в Україні та інших державах Західної Європи в період середньовіччя.
5. Я.А Коменський – основоположник педагогіки нового часу.
6. Внесок Й.Г.Песталоцці в педагогічну теорію і практику.
7. Сутність теорії елементарної освіти Й.Г.Песталоцці.
8. Демократичний характер і сутність проектів реорганізації народної освіти у Франції кінця ХУІІІ ст. / проекти Ж. Кондорсе, М. Лепелетьє /.
9. Сутність педагогічної теорії Й.Гербарта.
10. Загальна характеристика розвитку школи у провідних державах світу в другій половині ХІХ – на поч. ХХ ст. /Англія, Франція, Німеччина, США /.
11. Внесок А.Дістервега в педагогічну теорію і практику.
12. Провідні течії в зарубіжній педагогіці кінця ХІХ – поч. ХХ ст.
13. Розвиток школи в країнах Західної Європи в другій половині ХХ ст.
14. Сучасний стан освіти у провідних державах Заходу.
15. Провідні течії в зарубіжній педагогіці сучасності.
16. Розвиток української школи в ХХ ст. у провідних державах Заходу / США, Канаді, Англії, Німеччині /: загальна характеристика.
17. Виховання праукраїнців від найдавніших часів до прийняття християнства.
18. Становлення і розвиток шкільно–освітньої справи у княжу добу.
19. Зміст, методика навчання в школах Київської Русі.
20. Основні педагогічні пам’ятки Київської Русі.
21. Повчання дітей Володимира Мономаха як вінець педагогічної думки ХІ ст.
22. Розвиток школи і педагогічної думки в Галицько–Волинській державі.
23. Виховання і школа на українських землях у другій половині ХІІІ – ХУІ ст.
24. Братські школи в Україні та їх роль у боротьбі проти ополячення та окатоличення українського народу.
25. Розвиток гуманістичної педагогічної думки вчителя братських шкіл /К.Ставровецький, Л.Зизаній, П.Беринга, І.Борецький, Г.Смотрицький, М.Смотрицький та ін./
26. Статут Львівської братської школи /загальна характеристика/.
27. Організація та діяльність Острозької академії.
28. Створення та функціонування Київської братської школи.

29. Києво–Могилянська академія як осередок культурного життя в Україні.
30. Провідні діячі та випускники Києво–Могилянської академії /П.Могила, І Гізель, Л.Баранович /
31. Школи в Запорізькій Січі: Особливості функціонування, мета, завдання, зміст навчання й виховання.
32. Козацька педагогіка як унікальне явище світової педагогічної думки.
33. Розвиток принципів гуманізму й демократизму в братських, січових, козацьких школах.
34. Г.Сковорода – виразник ідей гуманізму та просвітництва в Україні / загальна характеристика життя і просвітницько-педагогічної діяльності/.
35. Провідні педагогічні ідеї Г.Сковороди.
36. Ідея природовідповідності та народності виховання в педагогічній спадщині Г.Сковороди.
37. Видатні українські педагоги й громадські діячі ХУІ–ХХУІІІ ст.
38. Освіта на Правобережній Україні в кінці ХУІІІ – на поч. ХІХ ст.
39. Розвиток освіти на Лівобережній Україні наприкінці ХУІІІ ст.
40. Розвиток освіти на Великій Україні в першій половині ХІХ ст.
41. Особливості розвитку школи на західноукраїнських землях наприкінці ХУІІІ – на поч. ХІХ ст.
42. Сутність австрійських освітніх реформ кінця ХУІІІ – поч. ХІХ ст. та їх вплив на розвиток шкільництва в Галичині.
43. Закон 1805р. та його вплив на розвиток шкільництва в Галичині.
44. «Весна народів» 1848р. і проблеми українського шкільництва в Галичині.
45. Боротьба за мову викладання в Галичині на початку ХУІ ст. /Й.Могилянський, Й.Лозинський, Й.Левицький, І.Лаврінський/.
46. Розвиток вищої освіти на українських землях наприкінці ХУІІІ – у першій половині ХІХ ст./ занепад Києво–Могилянської академії, Львівський, Харківський, Київський університети/.
47. Освітні програми «Руської трійці».
48. Освітні програми Кирило–Мефодіївського товариства.
49. Просвітницька діяльність і освітньо-виховний ідеал Т.Шевченка.
50. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди О.Духновича.
51. Освітня діяльність і педагогічна творчість К.Д.Ушинського /загальна характеристика/.
52. Ідея народності виховання як основа педагогічної концепції К.Д.Ушинського /»Про народність у громадському вихованні«/.
53. К.Д.Ушинський про роль рідного слова у вихованні /стаття і підручник «Рідне слово»/.
54. Дидактичні погляди К.Д.Ушинського.
55. Школа в Наддніпрянській Україні в 60–70-х рр. ХІХ ст. Сутність і реакційний характер освітніх реформ царського уряду того періоду: антиукраїнська спрямованість Валуєвського циркуляру й Ємського указу.
56. Недільні школи в Україні: теорія та практика функціонування.
57. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди М.Драгоманова.

58. Особливості розвитку шкільництва на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст. Освітні реформи австро-угорського уряду 60–70-х рр. та їх вплив на становище української школи в Галичині.

59. Стан початкової, середньої та вищої школи на східноукраїнських землях наприкінці XIX – поч. XX ст.

60. Освітня діяльність земств у під російській Україні. М.Корф і земське шкільництво.

61. Розвиток приватного шкільництва на східно та західноукраїнських землях /поч. XX ст./

62. Просвітницько–педагогічна діяльність українських громадських організацій на межі XIX–XX ст. /»Просвіти, «Громади», жіночі та вчительські об'єднання».

63. Діяльність українських молодіжних товариств у Галичині наприкінці XIX – на поч. XX ст.

64. Розвиток педагогічної думки в Галичині в кінці XIX – на поч. XX ст.

65. Діяльність Краєвого шкільного союзу на поч. XX ст.

66. Розвиток педагогічної освіти в Галичині /кінець XIX – поч. XX ст./

67. Ідея національної школи в педагогічній думці Галичини кінця XIX –поч. XX ст.

68. Еволюція терміну «націоналізація школи» в педагогічній думці краю кінця XIX – на поч. XX ст.

69. Роль професійних учительських товариств у розвитку українського шкільництва в краї на початку XX ст.

70. Роль товариства «Просвіта» у розвитку українського шкільництва в краї.

71. Товариство «Рідна школа» і розвиток національного шкільництва в Галичині.

72. Внесок духовенства у розвиток українського шкільництва в Галичині.

73. «Проект на зміну державного шкільного закону» І.Ющишина.

74. Педагогічні ідеї у творчості українських письменників кінця XIX – поч. XX ст. /М.Коцюбинський, Л.Українка, Б.Грінченко, С.Васильченко та ін./

75. Ідея національної школи у педагогічній творчості Б.Грінченка «Як нам треба школи», «Народні вчителі і всеукраїнська школа», «Листи з Наддніпрянської України»/.

76. Просвітницько–педагогічна діяльність І.Франка.

77. Практика створення рідномовних підручників і навчальних посібників наприкінці XIX – у перші десятиріччя XX ст.

78. Передумови створення та розвиток українського дошкілля у Наддніпрянській Україні.

79. Передумови створення та розвиток українського дошкілля в Галичині.

80. Розбудова національної школи в період української революції 1917–1919 рр.

81. ЗУНР і становлення національної школи.

82. Визначні представники педагогічної думки періоду національно–визвольних змагань 1917–1920 рр.

83. Просвітницька діяльність і творча спадщина М.С.Грушевського.
84. Просвітницько–педагогічна діяльність І.М.Стешенка.
85. Просвітницько–педагогічна діяльність і творча спадщина С.С.Сірополка.
86. Просвітницька діяльність і творча спадщина І.Огієнка.
87. Концепція національної школи Я.Чепіги.
88. С.Ф.Русова – визначна громадська діячка і педагог України /загальна характеристика життя і діяльність/.
89. Сутність концепції національного виховання С.Ф.Русової.
90. Педагогічні погляди Г.Ващенка.
91. Виховний ідеал Г.Ващенка та його принципи /»Виховний ідеал«/.
92. Сутність і основні положення національної освітньо-виховної системи Г.Ващенка.
93. Становлення і розвиток системи освіти в Україні у 20–30-х рр. ХХст. Критичні підходи до трактування педагогічної спадщини А.С.Макаренка.
94. Особливості розвитку школи й педагогічної думки на західноукраїнських землях у міжвоєнну добу /20–30-і рр. ХХ ст./
95. Ідея національного виховання в українській думці міжвоєнної доби.
96. Боротьба за український університет у Львові в міжвоєнну добу.
97. Розвиток шкільництва Галичини в міжвоєнну добу.
98. Розвиток шкільництва Буковини в міжвоєнну добу.
99. Розвиток шкільництва Закарпаття в міжвоєнну добу.
100. Значення Першого українського педагогічного конгресу для розвитку теорії національного виховання.
101. Українська школа в 40–80-х рр. ХХ ст. Сутність реформ цього періоду.
102. Стан української школи і педагогіки в 70–80-х рр. ХХ ст.
103. Освітня діяльність і педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського /загальна характеристика/.
104. В.О.Сухомлинський про зміст та організацію навчально-виховного процесу.
105. В.О.Сухомлинський про вчителя і вчительську працю.
106. Українська народна педагогіка в її історичному розвитку.
107. Народна педагогіка про виховання.
108. Народна дидактика.
109. Особливості та проблеми становлення і розвитку національної системи освіти й виховання в незалежній Україні.
110. Державні освітні документи сучасності як методологічна основа розбудови національної школи в Україні /»Закон Про освіту«, «Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст.»/. Концепція національної системи виховання в сучасній Україні /загальна характеристика/.
111. Прикарпатський університет: погляд у минуле.
112. Розвиток української історико-педагогічної думки на порозі ХХІ ст. /основні напрямки дослідження, персоналії/.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України : підруч. / Любов Вікторівна Артемова. – К. : Либідь, 2006. – 420с.
2. Демченко О. П. Практикум з історії педагогіки : навч.-метод. посіб. [для викладачів історії педагогіки, на допомогу студ. пед. ВНЗ під час самостійного вивчення теоретичних основ, підготовки до семінарських і практичних занять] / Олена Петрівна Демченко. К. : Видавничий Дім «Слово», 2012. – 432 с.
3. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
4. Дроб'язко П. Українська національна школа: витоки і сучасність / П.Дроб'язко. - К., 1997.
5. Елькін М.В. Історія педагогіки: [навчально-методичний посібник до самостійного вивчення дисципліни] / М.В.Елькін, М.М.Головкова, А.А.Коробченко. – Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2009. – 204 с.
6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України / голов. ред. В.Г.Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Завгородня Т.К. Теорія і практика навчання в Галичині (1919-1939 рр.) / Т.К.Завгородня. - Івано-Франківськ, 2007.
8. Зайченко І. В. Історія педагогіки : у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. I : Історія зарубіжної педагогіки. – 2010. – 624 с.
9. Зайченко І. В. Історія педагогіки : у двох книгах : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Іван Васильович Зайченко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. II : Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. – 2010. – 1032 с.
10. Закон України про освіту// Голос України. - 1996. - 25 квітня.
11. Історія української школи і педагогіки: [хрестоматія / упоряд. проф. О.О.Любар / за ред. В.Г.Кременя]. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 766 с. - (Вища освіта ХХІ століття).
12. Концепція національного виховання // Освіта, 1994. – 26 грудня.
13. Кравець В. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття: [навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів] / В.Кравець. – Тернопіль, 1996. – 290 с.
14. Кравець В. Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва: [навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів] / В.Кравець. – Тернопіль, 1996. – 436 с.
15. Кравець В. Історія української школи і педагогіки: [навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів] / В.Кравець. - Тернопіль, 1994.- 360 с.

16. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч.-метод. посіб / Михайло Васильович Левківський. – [3-е вид., доп.]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 190 с.
17. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. ; за ред. О. О. Любара. К. : «Знання», КОО, 2003. – 450 с.
18. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні : навч. посіб. / Людмила Андріївна Медвідь. – К. : Вікар, 2003. – 335 с.
19. Мешко О. І., Янкович О. І. та ін. . Історія зарубіжної школи і педагогіки / О. І. Мешко, О. І. Янкович, Г.М. Мешко. — Тернопіль, 1997. – 81 с.
20. Мешко О. І., Янкович О. І., Мешко Г. М. Історія української школи і педагогіки. - Тернопіль, 1999 -
21. Нариси історії українського шкільництва /За ред.О.Сухомлинської. – К., 1996.
22. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок ХХ ст.): [нариси / за ред. М.Д.Ярмаченка]. – К.: Радянська школа, 1991. – 381 с.
23. Скільський Д. Історія зарубіжної педагогіки : посіб. / Дмитро Скільський. – К. : Смолоскип, 2011. – 376 с.
24. Скільський Д. М. Історія української педагогіки : ілюстр. навч. посіб. / Дмитро Михайлович Скільський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 340 с.
25. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка: [навчально-метод. посібник] / М.Г.Стельмахович . – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
26. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка / М.Г.Стельмахович. – К.: ІСДО, 1996. – 286 с.
27. Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення / Б.М.Ступарик. – К., 1998. – 336 с
28. Сухомлинська О.В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру // Збірник наукових праць: Спеціальний випуск «До витоків становлення української педагогічної науки» / О.В.Сухомлинська. – К.: Науковий світ, 2002. – С. 31-40
29. Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. / [за ред. О. В. Сухомлинської]. – [в 2-х т.]. – К. : Либідь, 2005. – Т. 1. – 624 с.
30. Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. / [за ред. О. В. Сухомлинської]. – [в 2-х т.]. – К. : Либідь, 2005. – Т. 2. – 552 с.
31. Хрестоматія з історії педагогіки / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько]. – [в 2-х т.]. – Харків : ХНАДУ, 2011. – Т. 1. – 456 с.
32. Хрестоматія з історії педагогіки / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько]. – [в 2-х т.]. –Харків : ХНАДУ, 2011. – Т. 2.– 524 с.
33. Ярошук Л Історія педагогіки : навч.-метод. комплекс / Лілія Григорівна Ярошук. – Бердянськ, 2013. – 392 с.

Допоміжна

1. Антологія педагогічної думки Східної Галичини та українського зарубіжжя ХХ століття: навч. посіб. / [Т.К.Завгородня, З.І.Нагачевська, Н.М.Салига та ін.]. – Івано-Франківськ: Видавництво «Плай», 2008. – 480 с.
2. Видатні українські педагоги : інформаційний довідник / [авт.-упор. Л. В. Калуська]. – Тернопіль : Мандрівець, 2008. – 224 с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник: [довідкове видання] / Семен Устинович Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
4. Джус О.В. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції / О.В.Джус. - Івано-Франківськ, 2002.
5. Дроб'язко П.І. Українська національна школа: витоки і сучасність / П.І.Дроб'язко. – К.: Академія, 1997. – 184 с.
6. Завгородня Т.К. Науковий доробок українських галицьких педагогів у галузі дидактики. Хрестоматія / Т.К.Завгородня. - Івано-Франківськ, 2002.
7. Іваничук Р. та ін. Нарис історії «Просвіти» / Р.Іваничук та ін. - Львів, 1993.
8. Калініченко Н.А. Трудова підготовка учнів сільської школи в Україні (друга пол. ХІХ - ХХ ст.): Монографія / Н.А.Калініченко. - Кіровоград, 2007.
9. Кіт Г. Українська народна педагогіка. Курс лекцій : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Г. Кіт, Г. Тарасенко. – Вінниця : Едельвейс і К, 2008.– 302 с.
10. Коваленко Є.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник/ Укладач і автори вступних статей Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна. За заг. Ред. Є.І. Коваленко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.
11. Кушніренко І. К. Напівзабуті імена... / Іван Кирилович Кушніренко, Володимир Ілліч Жилінський. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2004. – С. 6–83.
12. Кушніренко І. К. Барон Микола Олександрович Корф / Іван Кирилович Кушніренко, Володимир Ілліч Жилінський. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2010. – С. 4–88.
13. Мазоха Д. С. Педагогіка : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Д. С. Мазоха, Н. І. Опанасенко. – К. : Центр учбової літератури, 2005. – 232 с.
14. Максимюк С. П. Педагогіка : навч. посіб. / Світлана Петрівна Максимюк. – К. : Кондор, 2009. – 670 с.
15. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ-ХХ ст.)/ Упоряд.: Березовська Л. - К., 2003.
16. Мартиненко С. М. Загальна педагогіка : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / С. М. Мартиненко, Л. Л. Хоружа. – К. : МАУП, 2002. – 176 с.
17. Нагачевська З.І. Українська школа і педагогічна думка за межами України (кінець ХІХ–ХХ століття): Методичні рекомендації до вивчення теми з курсу “Історія педагогіки”. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 69 с.
18. Нагачевська З.І. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина ХІХ ст.-1939 р.) [Текст] : монографія / З. І.

Нагачевська ; Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. - Івано-Франківськ : Підприємець Третяк І.Я., 2007. - 764 с.

19. Народна педагогіка : світовий досвід : навч.-метод. комплекс з педагогіки / [уклад. : А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко]. – К. : Знання-Прес, 2003. – 134 с.

20. Омеляненко В. Л. Педагогічна мудрість віків : навч. посіб. / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2009. – 411 с.

21. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Степан Сергійович Пальчевський. – К. : Каравела, 2007. – 576 с.

22. Пенішкевич О Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII – початок ХХ ст.) / О.Пенішкевич. - Чернівці, 2002.

23. Проців Л.З. Творча спадщина українських письменників 20-30-х років ХХ століття/ ЛЛ.З.Проців. - Івано-Франківськ, 2005.

24. Сбруєва А.А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: [навч. посібник] / А.А.Сбруєва, М.Ю.Рисіна. – Суми: СумДПУ, 2000. – 208 с.

25. Світ педагогіки Східної Галичини й українського зарубіжжя ХХ століття: ідеї, афоризми, висловлювання : Навч.посіб. / Укладачі Завгородня Т.К., професор; Прокопів Л.М., к.п.н, доцент; Стражнікова І.В., к.п.н., доцент. – Івано-Франківськ: видавець Третяк І.Я., 2010. – 212 с.

26. Семчишин М. Тисяча років української культури / М.Семчишин. – К., 1993.

27. Січинський В. Чужинці про Україну / Володимир Січинський. – Львів : Слово, 1991. – 94 с.

28. Стинська В.В. Система шкільництва в Галичині (кінець ХІХ - початок ХХ ст.) / В.В.Стинська. - Івано-Франківськ, 2007. – 123 с.

29. Стражнікова І.В. Педагогічні погляди та освітня діяльність Іванни Петрів / І.В.Стражнікова. - Івано-Франківськ, 2007. – 28 с.

30. Субтельний О. Україна: історія/ Пер. з англ. Ю.Шевчука / О.Субтельний. - К., 1992.

Інформаційні ресурси

1. Бібліографічний словник[Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://enc-dic.com/biography> –

2. Вікіпедія, вільна енциклопедія [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki> –.

3. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського НАПН України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.library.edu-ua.net/id/485/> –.

4. Електронна бібліотека праць класиків педагогіки [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.klex.ru/books/age_psychology/diary.rar –.

5. Електронний навчально-методичний посібник з історії педагогіки [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.rsu.edu.ru/files/e-learning/Shetinina_History
6. Елькін М.В. Історія педагогіки: [навчально-методичний посібник до самостійного вивчення дисципліни] / М.В.Елькін, М.М.Головкова, А.А.Коробченко. – Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2009. – 204 с.
7. Енциклопедія «Українці в освіті» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/?letter=%DO%9C> –
8. Зайченко І.В. Історія зарубіжної педагогіки. Навчальний посібник. - К.: Видавничий Дім “Слово”, 2010. - 624 с. Електронний ресурс] / Режим доступу: http://megalib.com.ua/book/9_Istoriya_pedagogiki_Kniga_I_Istoriya_zarybijnoi_pedagogiki.html
9. Історія педагогіки: курс лекцій - Онлайн бібліотека Електронний ресурс] / Режим доступу: ualib.com.ua/b_69.htm
10. Історія педагогіки: курс лекцій Навчальний посібник / - К., 2004.- 171 с. Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://pulib.if.ua/part/12000>
11. Лекції до курсу - Історія педагогіки Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://gendocs.ru/> %B8 <http://gendocs.ru/v4952/>%
12. Міністерство освіти, науки України – офіційний сайт [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>
13. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua> –
14. Педагогіка - Фіцула М.М. Електронний ресурс] / Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1953011035076/pedagogika/rozvitok_shkoli_vihovannya
15. Педагогічний словник [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://enc-dic.com/pedagogics>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	4
ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ ГОДИН З КУРСУ «ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ» (ЗАОЧНА ФОМА НАВЧАННЯ).....	6
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	7
ТЕМИ, ЯКІ ВІНОСЯТЬСЯ НА САМОСТІЙНЕ ОПРАЦЮВАННЯ.....	9
НА ДОПОМОГУ СТУДЕНТУ: ВІВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ З КУРСУ ТА ЗАВДАННЯ, ЯКІ ВІНОСЯТЬСЯ НА САМОСТІЙНЕ ОПРАЦЮВАННЯ.....	11
ТЕМИ Й ОРІЄНТОВНІ ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З КУРСУ «ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ».....	137
ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ..	148
ВИМОГИ ДО ЕКЗАМЕНУ З КУРСУ «ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ».....	150
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	154

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Завгородня Т.К. Історія педагогіки: навчально-методичний посібник / Т.К.Завгородня, Л.М.Прокопів, І.В.Стражнікова. - Івано–Франківськ, 2014. – 160 с.

Підписано до друку 2.07. 2013 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.

Друк цифровий.

Гарнітура Times New Roman.

Умовн. друк. арк. 14,415

Наклад 300 прим.

Івано-Франківськ,

Височана, 18, Видавництво «НАІР»

(0342) 50-57-82, 0504336793

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виробників і розповсюджувачів видавничої продукції №4191 від 12.11.2011р.